

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**ÖMER RIZA DOĞRUL'UN *TANRI BUYRUĞU KUR'ÂN-I KERÎM'İN*
TERCÜME VE TEFŞİR-İ ŞERÎFİ ESERİNDE KELÂM KONULARININ
İŞLENİŞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muttalib İSLAM

Sivas
Kasım 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**ÖMER RIZA DOĞRUL'UN *TANRI BUYRUĞU KUR'ÂN-I KERİM'İN*
TERCÜME VE TEFSİR-İ ŞERİFİ ESERİNDE KELÂM KONULARININ
İŞLENİŞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muttalib İSLAM

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Sivas
Kasım 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in
Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Eserinde Kelâm Konularının
İşlenişi ve Değerlendirilmesi
Savunma Tarihi : 25.10.2019
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Mehmet BAKTIR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Halil ÖZTÜRK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Muttalib İSLAM tarafından hazırlanan Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Eserinde Kelâm Konularının İşlenişi ve Değerlendirilmesi başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlamış olduğum bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dize verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

22./11./2019

Muttalib İSLAM

ÖN SÖZ

İslam dininin temel inançlarını konu edinen kelâm ilmi, Kur'an'da geçen inançla ilgili âyetleri ve bu âyetlerin yorumlarını esas alır. Kelâm, ilahiyatın temel konularını ele alması sebebiyle “ilimlerin en şerefli” olarak nitelenmiştir. Bu çalışmada Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* adlı meâl-tefsirinde yer verdiği kelâm görüşleri konu edilmiştir.

Dinî-İslami konulardaki yazıları ve yayınları ile tanınan Doğrul, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* adlı eserinde İslam'ın inanç ve ameli esaslarını ayrıntılı olarak ele almıştır. O, eserinde düşüncelerini genel olarak açıkça dile getirmiştir. Geleneksel bilgileri olduğu gibi değil, kimi zaman eleştirerek kimi zamansa yeniden yorumlayarak sunmuştur. Bu anlamda *Tanrı Buyruğu* eseri için şunları söyler: “*Tanrı Buyruğu* adını taşıyan Kur'an-ı Kerim tercüme ve tefsiri halkı oyalayan ve uyuşturan masallarla değil, fakat Kur'an'ın asıl mahiyetini anlatan, onun hayat, hareket, faaliyet, müsbet ilim, müsbet inanç ve müsbet bahtiyarlık olarak bildirdiği hakikatleri anlatıyor. İslam'ın inkılâpçılığını yaşıyor, İslam tarihinin açıklamış olduğu hakikatlerin Kur'an tarafından nasıl ifade olunduğunu ve nasıl ebedileştirildiğini belirtiyor.” Görüldüğü gibi Doğrul, hurafelere değil, ilmin hakikatle yoğrulmuş bir düşünceye talip olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anlamda eserlerinde aklî düşünceyi önemseydiği görülebilmektedir.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, araştırmanın yol haritası mahiyetinde olan metodolojik çerçeveyi içermektedir. Birinci bölümde Ömer Rıza Doğrul'un hayatı ve ilmi kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Doğrul'un eserinde ele aldığı kelâm görüşleri tespit ve tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Bu bölümde onun bilgi ve varlık anlayışı ile Allah'ın varlığı birliği ve sıfatları, iman konusu, peygamberler, kitaplar ve melekler, âhiret hayatı, kaza ve kader ve son olarak da devlet yönetimi hakkındaki kelâmî görüşleri konu edilmiştir.

Gerek ders gerekse tez döneminde bize rehberlik eden, özellikle alanımızda başarılı olmamız için onlarca kaynağı bizlere ulaştıran ve bir o kadarını da tavsiye eden değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR hocama en içten kalbi duygularımızla teşekkür ederim. Kendilerine teşekkürü borç bildiğim bir diğer hocam Prof. Dr. Mehmet BAKTİR beydir. Bilhassa ders döneminde bilgilerinden istifade ettiğimiz ve sorularımızı nazik tavırlarıyla önemseyerek cevaplayan kıymetli hocama

tüm kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Kendilerine teşekkür etmek istediğim bir diğer hocam ise Doç. Dr. Ali AVCU beydir. Özellikle ders döneminde çeşitli makaleler okutup, bir nevi makale okumayı sevdiren ve tecrübelerini bizlerden esirgemeyen hocama aynı duygularla teşekkür ederim. Bir diğer teşekkürü ise bana çalışma ortamı sağlayıp, maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen kardeşim Yusuf İKBAL beydir. Özetle, üzerimizde emeği olan, maddi ve manevi desteklerinden ötürü herkese en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Muttalib İSLAM

Sivas 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
METODOLOJİK ÇERÇEVE	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi	2
3. Araştırmanın Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ÖMER RIZA DOĞRUL’UN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Meslekî Yaşamı	6
1.3. İlmî Kişiliği	7
1.4. Eserleri.....	8
1.4.1. Telif Eserleri	8
1.4.2. Tercüme Eserleri.....	10
İKİNCİ BÖLÜM	15
ÖMER RIZA DOĞRUL’UN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ	15
2.1. Bilgi Anlayışı	15
2.1.1. Bilgi Tanımı.....	15
2.1.2. Bilgi Kaynakları.....	15
2.1.2.1. Akıl	16
2.1.2.2. Kur’an	18
2.1.2.3. Hadis	19
2.1.2.4. Eleştirdiği Bilgi Anlayışları	19
2.2. Varlık Anlayışı	21
2.2.1. Âlem ve Yaratılışı.....	21
2.2.2. İnsanın Yaratılışı.....	22
2.2.3. Görünmeyen Varlıklar	26
2.3. Allah’ın Varlığı, İsim ve Sıfatlarına Dair Görüşleri.....	30

2.3.1. Allah'ın Varlığı.....	30
2.3.2. Allah'ın İsimleri.....	32
2.3.3. Allah'ın Sıfatları	33
2.3.3.1. Cemal Sıfatları	36
2.3.3.2. Celal Sıfatları	39
2.3.3.3. Kemal Sıfatları	39
2.3.3.4. Tenzih Sıfatları.....	40
2.3.3.5. Şirk ve Çeşitleri.....	42
2.4. İman Anlayışı	51
2.4.1. İmanın Tanımı.....	51
2.4.2. İman-Amel İlişkisi	51
2.4.3. Din ve İslam.....	54
2.4.4. Hanif, Fâsık, Münafık, Kafir, Mürted.....	57
2.4.5. Dinde Zorlama	59
2.5. Peygamberler, Kitaplar ve Meleklerle İmana Dair Görüşleri.....	59
2.5.1. Peygamberler	59
2.5.1.1. Mûcize.....	62
2.5.1.2. Peygamberliğin Son Bulması.....	68
2.5.2. İlâhî Kitaplar	70
2.5.2.1. Kur'an	73
2.5.2.2. Tevrat	74
2.5.2.3. İncil	74
2.5.2.4. Zebur	75
2.5.3. Melekler	76
2.5.3.1. Eski Dinlerin Melek Anlayışı	76
2.5.3.2. İslam'ın Melek Anlayışı.....	77
2.6. Kaza ve Kader Anlayışı.....	80
2.6.1. Kaza ve Kader.....	80
2.6.2. Cebr ve Kader	84
2.6.3. Rızık.....	86
2.6.4. Hidayet ve Dalâlet	87
2.6.5. İyiliğin ve Kötülüğün Kaynağı	89
2.6.6. Dua.....	89

2.7. Âhiret Hayatına Dair Görüşleri	89
2.7.1. Kıyamet ve Alametleri.....	89
2.7.1.1. Dâbbetü'l-arz	91
2.7.1.2. Hz. İsa	91
2.7.1.3. Ye'cûc Me'cûc.....	93
2.7.1.4. Sur'a Üflenmesi	94
2.7.1.5. Saat.....	95
2.7.2. Âhiret	95
2.7.2.1. Bazı Dinlerin Âhiret İnancı.....	96
2.7.2.2. Âhirete Yakinen İnanmak.....	96
2.7.2.3. İnkâr Edilmeyen Bir Gerçek Âhiret.....	97
2.7.2.4. Âhiret Dünya Hayatının Gayesidir	98
2.7.2.5. Dünyayla Âhiret Arasındaki Bağlantı.....	98
2.7.2.6. Âhirete İmanın Dünyaya Tesiri	100
2.7.3. Haşir Neşir ve Ba's.....	101
2.7.4. Hesap	103
2.7.5. Amel Defteri	105
2.7.6. Mizan	107
2.7.7. Kevser	108
2.7.8. Şefaât	108
2.7.9. Cennet ve Cehennem	110
2.8. Devlet Yönetimine Dair Görüşleri	114
2.8.1. Hilafet	114
2.8.2. Otoriteye Hürmet.....	114
2.8.3. Devletin Görevi Olarak Cihat.....	114
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	121
EKLER.....	123
Ek 1. Doğrul'un Hayat Kronolojisi	123
ÖZGEÇMİŞ.....	125

ÖZET

Bu çalışmada, dinî-İslamî konulardaki yazıları ve yayınları ile tanınan Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952), *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* eserinde yer alan kelâm konuları ele alınmıştır. Çalışma, giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın metodolojik çerçevesi belirtilmiştir. Birinci bölümde Ömer Rıza Doğrul'un hayatı ve ilmi kişiliği, ikinci bölümde ise kelâm görüşleri işlenmiştir. Bu bölümlerde sırası ile onun bilgi ve varlık anlayışı, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarına dair görüşleri, iman anlayışı, peygamberler, kitaplar ve meleklere dair görüşleri, kaza ve kader anlayışı, âhiret hayatına dair görüşleri ile son olarak devlet yönetimi hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda Doğrul'un Ehl-i sünnet kelâm mezheplerince savunulan geleneksel görüşlerden katıldıkları ve katılmadıkları tespit edilmiştir. Kelâma dair tartışmalı konulardaki özgün görüş ve yorumları da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tefsir, Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İslam, Allah, İman, Peygamberler.

ABSTRACT

In this study, topics of the theological (kalām) subjects that were discussed in *Tanrı Buyruğu (God's Command), Translation and Exegesis of the Noble Qur'ān* of Ömer Rıza Doğrul (d. 1952) who is known for his writings and publications in the religious and literary subjects, have been studied. The study consists of the introduction and two chapters. In the introduction, the methodological framework of the research is stated. In the first chapter, Ömer Rıza Doğrul's life and scholastic personality and in the second chapter, his knowledge and understanding of existence; in the third chapter, his opinions about the existence, unity and attributes of Allah; his opinions about the belief; his opinions about the prophets, books and angels; his comments about the life of the hereafter; his approach to the subject of God's decree and fate (qadā and qadar), and his views on state administration have been studied. As a result of this research, Doğrul's opinions which participated in the traditional views defended by the Ahl al-Sunna sect and the opinions that were not participated in them were identified. He also has original opinions and interpretations on the controversial issues in Kalām.

Keywords: Kalām, Tafsīr, Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu (God's Command)*, Allah, Islam, Belief, Prophets.

GİRİŞ

METODOLOJİK ÇERÇEVE

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada, Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* eserinde kelâm konularının işlenişi konu edilmiştir. Birçok alanda eser veren Ömer Rıza Doğrul, bir Türk aydınıdır. Geleneksel düşüncenin ve kendi döneminin bilgisine vakıf olan Doğrul, genel olarak düşüncelerinde aklı ön planda tutmaktadır. Doğrul, İslam düşüncesini sadece müslümanlar için değil, bütün insanlık için önemli olduğu kanaatindedir. Ona göre insanlığın kurtuluşu Kur'an'ın ön gördüğü yaşantıdadır. Sadece kendi ifadelerinde değil, eserlerinden de anlaşılıyor ki, İslam üzerine ciddi anlamda kafa yoran bir düşünürdür. Doğrul, İslam düşüncesinin hurafelerden arındırılıp doğru bilgi ile yorumlanması gerektiğini savunmaktadır. *Tanrı Buyruğu* eserinin hurafelerden uzak, doğru bilgi ile halkı aydınlatan bir çalışma olduğunu ifade etmektedir.

Eğitimi Mısır'da tamamlayan Doğrul, birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Basın-yayın hayatına Balkan Savaşı'ndan sonra Kahire'de çıkan *es-Siyâse* gazetesinde edebî makaleler yazarak başlamıştır. Türkiye'deki yazılarına İstanbul'da yayınlanan *Tasvîr-i Efkâr* gazetesine Kahire'den gönderdiği makalelerle başladığı bilinmektedir. Bu makaleler "Mısır Mektupları" başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. 1915'te Türkiye'ye gelen Doğrul, İstanbul'da yazılarına devam etmiştir. Türkiye'de *Tevhid-i Efkâr*, *Sebîlü'r-Reşât* ve *Vakit* gazetelerinde yazılar yazdığı bilinmektedir. Türkiye'deki farklı yayımlanan gazetelerdeki yazıları sonrasında Türk basınında önemli isimler arasında anılır olmuştur. Millî Mücadele döneminde gazetecilikten yazarlığa adım atmıştır.¹

Doğrul, Demokrat Parti'den 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Konya milletvekili seçilmiştir. Milletvekili olduğu dönemde gerek siyasi gerekse başka alanlarda yazılarına devam etmiştir. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümen'inde de görev

¹ Mustafa Uzun, "Hayatını Kalemle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", *Tarih Kültür ve Sanatıyla Eyyüpsultan Sempozyumu Tebliğleri* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 215-216.

alan Doğrul, bu dönemde İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerde düşüncelerinden yararlanan düşünürlerden biri olmuştur. Bu alanda çalışmalarına devam eden Doğrul, Türk-Pakistan Kültür Cemiyet'ine başkan seçilmiştir. Ayrıca Pakistan'da 1951 yılında gerçekleşen İslam Kongresi'ne katılmıştır. Doğrul, uzun süren bir hastalık neticesinde 13 Mart 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir. Onun kabri Edirnekapı Şehitliği'ndedir.²

Doğrul, özellikle ilahiyat alanında birçok eser kaleme almıştır. Eserleri ilahiyat alanıyla da sınırlı değildir. Farklı dillerden Türkçeye çeviriler de yapmıştır. En önemli eseri *Tanrı Buyruğu*'dur. Hayatı ve düşünceleri hakkında üç yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlar *Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*³, *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı Eserleri ve Tanrı Buyruğu Adlı Tefsiri*⁴ ve *Ömer Rıza Doğrul'un Sosyo-Ekonomik Görüşleri*⁵ adını taşımaktadır. Kelâma dair görüşleri hakkında herhangi bir tez bulunmamaktadır. Eserleri incelendiğinde kelâm konularına dair bilgi sahibi olduğu anlaşılabilir. Bu durum bizi *Tanrı Buyruğu* eseri hakkında kelâm alanı ile ilgili araştırmaya yöneltmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* eserinde yer alan kelâm konuları konu edilmiştir. Çalışma konusu, kendine has yönlerinin tespit edilebilmesi, muhtelif vasıf ve özelliklerinin daha objektif bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmanın bölüm başlıkları ve kısmen alt başlıkları klasik kelâm kitaplarının takip ettiği sistematığe uygun olarak belirlenmiştir. Bunun yanında alt başlıklarda genel olarak yazarın tercihi korunmuştur. Zira Doğrul'un kimi zaman ilgili konuları kendine has bir biçimde isimlendirip ele aldığı görülebilmektedir. Bu açıdan onun çoğu isimlendirme tercihi korunmuştur.

² Mustafa Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 489; Uzun, "Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", 215-216.

³ Rabia Banu Temur, *Dış Politika Yazarı Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı* (Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008).

⁴ Rukiye Kuloğlu (Öner), *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı Eserleri ve Tanrı Buyruğu Adlı Tefsiri* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000).

⁵ Murat Altıparmak, *Ömer Rıza Doğrul'un Sosyo-Ekonomik Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996).

Doğrul, *Tanrı Buyruğu* adlı eserinde kelâm konularını müstakil bir bölüm olarak ele almıştır. Çalışma konumuz genel olarak bu bölümde toplanmakla beraber, eser muhtasar bir tefsir olduğu için konular ilgili âyetlerin tefsirlerinde de yer almaktadır. Elimizden geldiği kadar bütüncül bir bakışla, disiplinli bir şekilde konuları toplamaya gayret ettik. Yazarın düşünceleri geleneksel düşünceyle kıyaslanıp, objektif bir bakış açısıyla değerlendirmeyi de hedefledik. Zira Doğrul, Müslümanların düşüncesini gelenekten miras olarak olduğu gibi almak yerine, bu düşünceyi yeniden değerlendirip yorumlamaya çalışan bir düşündürür.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın birinci bölümünün kaynakları, yazarın hayatını konu edinen kitap, ansiklopedi maddesi, tez ve makale türündeki çalışmalardır. Hayatını etraflıca ele alan ve *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde “Doğrul, Ömer Rıza” maddesini yazan, ayrıca makale ve sempozyum şeklinde hayatını ele alan Mustafa Uzun'un çalışmaları bu açıdan önem taşımaktadır.⁶

TDV İslâm Ansiklopedi'sinde “*Tanrı Buyruğu*” maddesinin yazarı olan ve Doğrul'un eserlerini ele alıp değerlendiren Ali Akpınar'ın çalışmalarından da yararlanılmıştır.⁷ Özellikle eserleri hakkındaki bilgiler için bu çalışmalara başvurulmuştur. Ayrıca Doğrul'un sosyal hayatı hakkında birtakım bilgiler de bu çalışmalardan yararlanılarak yazılmıştır. Ailesi ve öğrenimi hakkında birtakım bilgiler de Rabia Banu Temur'un yüksek lisans tezinden⁸ yararlanılarak ele alınmıştır. Evliliğiyle ilgili bilgiler ise M. Ertuğrul Düzdağ'ın *Mehmet Akif Ersoy* eserinden istifade ile öğrenilmiştir.⁹ Eğitimi hakkındaki bilgiler Mithat Cemal'ın *Mehmet Akif Ersoy Hayatı* adlı eserinden alınmıştır.¹⁰ Araştırmanın asıl konusunu

⁶ Uzun, “Doğrul, Ömer Rıza”, 9: 489; Mustafa Uzun, “*Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul*”. *Tarih Kültür ve Sanatıyla Eyyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 215-221.

⁷ Ali Akpınar, “*Tanrı Buyruğu*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 571-572; a.mlf., “*Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul*”, *Burdur Sempozyumu Bildirileri* (Burdur 16-19 Kasım 2005), ed. Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversite Rektörlüğü, 2005), 439-446.

⁸ Rabia Banu Temur, *Dış Politika Yazarı Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı* (Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008)

⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, 2. Baskı (İstanbul: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997).

¹⁰ Mithat Cemal, *Mehmet Akif Ersoy Hayatı Seciyesi Sanatı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986)

oluşturan kelâmî görüşleri ise kendi eseri olan *Tanrı Buyruğu*'ndan¹¹ istifade edilerek tespit edilmiştir.

¹¹ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955).

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER RIZA DOĞRUL'UN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

Ömer Rıza Doğrul, 1893'te Kahire'de doğdu. Aslen Burdurlu olan ve daha sonra Mısır'a yerleşen bir ailenin çocuğudur.¹² Babası Mustafa Nafiz Efendi'dir.¹³ Ömer Rıza, ilk ve ortaokulu Mısır'da okudu. Eğitimini Ezher Üniversitesi'nde sürdüren Doğrul, Ezher Üniversitesi'nde Hukuk tahsilini tamamladı.¹⁴ Çok iyi derecede Arapça ve İngilizce biliyordu. Onun Arapça bilgisi hakkında Mithat Cemal şunu söyler. "En yeşil hocaların yalnız bir taraflı bildikleri Arapçayı bu ufak bıyıklı genç üç türlü biliyordu. Okuyarak, yazarak, konuşarak. Üstelik İngilizce de biliyordu. Mısır Hukuku'ndan da diplomalıydı."¹⁵

Eğitimini Mısır'da tamamlayan Doğrul, basın hayatına da burada başladı. İleride kendisinden çok etkileneceği Mehmet Akif Ersoy ile 1914 yılında Ersoy'un Mısır seyahati sırasında tanıştı. Doğrul, bu dönemde Kahire'de *eş-Şa'b* gazetesine yazıyordu. Bu tanışma sırasında ondan çok etkilenen Doğrul, yeniden kendisini görmek için İstanbul'a geldi. Bu sırada Birinci Dünya savaşı patlak verdiği için Mısır'a dönmekten vazgeçti. Doğrul, Akif'i sık görebilmek için onun oturduğu yerin yakınlarına yerleşmişti.¹⁶ Akif, büyük kızı Cemile'yi 1918 yılı başlarında Ömer Rıza ile evlendirdi.¹⁷ Doğrul'un bu evlikten Nazan ve Rezzan adında iki kız ve Bülent adında bir de erkek çocuğu dünyaya geldi.¹⁸

Doğrul, Türkiye'ye geldikten sonra ilmi faaliyetlerine devam etti. Birçok alanda kalem oynatan Doğrul, Millî Mücadele döneminde bazı yazılarından dolayı, 1925'te İstiklâl Mahkemesi tarafından tutuklandı. Bu tutukluğu çok sürmeden serbest

¹² Uzun, "Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", 215.

¹³ Rabia Banu Temur, *Dış Politika Yazarı Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı* (Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 6.

¹⁴ Temur, *Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*, 6.

¹⁵ Mithat Cemal, *Mehmet Akif Ersoy Hayatı Seciyesi Sanatı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 175-176.

¹⁶ Uzun, "Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", 215.

¹⁷ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, 76.

¹⁸ Temur, *Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*, 7.

birakıldı.¹⁹ Doğrul, uzun süren bir hastalık neticesinde 13 Mart 1952’de İstanbul’da vefat etti ve Edirnekapı Mezarlığı’na defnedildi.²⁰

1.2. Meslekî Yaşamı

Basın-yayın hayatına Balkan Savaşı’ndan sonra Kahire’de çıkan *es-Siyâse* gazetesinde edebî makaleler yazarak ilk adımı attı. Türkiye’deki yazılarına İstanbul’da yayınlanan *Tasvîr-i Efkâr* gazetesine Kahire’den gönderdiği makalelerle başladı. Bu makaleler “Mısır Mektupları” başlığıyla okuyucuya sunulmuştur.²¹ Ayrıca O, Türkiye’de *Tevhid-i Efkâr*, *Sebîlü’r-Reşât* ve *Vakit* gazetelerinde yazılar yazdı.²² *Sebîlü’r-Reşât*, Türkiye’de ve İslam dünyasında çok okunan bir yayın organıydı. Başyazarlığını Mehmet Akif Ersoy yapıyordu.²³ Doğrul’un *Sebîlü’r-Reşât*’a yazıları, Türkleri hedef alan Mısırlı bir doktora karşı yazdığı yazıyla başladı. Doğrul, 1914 yıllarında ise Kahire’de *eş-Şa’b* gazetesine yazılar yazıyordu.²⁴ 1915’te Türkiye’ye gelen Doğrul, İstanbul’da yazılarına devam etti.²⁵ Türkiye’deki farklı gazetelerde yazılarından dolayı, Türk basınında önemli isimler arasında yerini aldı.²⁶ Millî Mücadele döneminde gazetecilikten yazarlığa geçti.²⁷

Doğrul, Demokrat Parti’den 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Konya milletvekili seçildi. Milletvekili olduğu dönemlerde gerek siyasi gerekse ilmi alanda yazılarına devam ediyordu. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni’nde görev alan Doğrul, bu dönemde İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerde düşüncelerinden yararlanmıştı.

¹⁹ Mustafa Uzun, “Doğrul, Ömer Rıza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 489; Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

²⁰ Uzun, “Doğrul, Ömer Rıza”, 9: 489; Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215-216.

²¹ Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

²² Ali Akpınar, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, *Burdur Sempozyumu Bildirileri* (Burdur 16-19 Kasım 2005), ed. Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversite Rektörlüğü, 2005), 439.

²³ Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

²⁴ Uzun, “Doğrul, Ömer Rıza”, 9: 489; a.mlf., “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

²⁵ Akpınar, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, 439.

²⁶ Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

²⁷ Uzun, “Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215; a.mlf., “Doğrul, Ömer Rıza”, 9: 489.

Doğrul, Türk-Pakistan Kültür Cemiyet'ine başkan da seçilmiştir. Ayrıca Pakistan'da 1951 yılında gerçekleşen İslam Kongresi'ne katılmıştır.²⁸

1.3. İlmî Kişiliği

Doğrul, Türkiye'deki farklı gazetelerde yazılarından dolayı, Türk basınında önemli isimler arasında yerini aldı.²⁹ Bu dönemde Doğu ve Batı bloklarına karşı, üçüncü bir oluşum olarak İslam fikrini savundu. Dolayısıyla bu fikrinden dolayı onu, günümüz İslam Konferansı Teşkilatının fikir babası olarak ananlar da bulunmaktadır. Doğrul, bu anlamda Müslümanların birliğine önem veren ve bunun elzem olduğu kanaatinde olan bir düşünürdür.³⁰

Mehmet Akif Ersoy, henüz tanımadığı Doğrul'un yazılarını okuduğu zaman “İstikbalin büyük bir muharriri yetişiyor!” ifadesiyle onun yazılarına dikkat çekmiştir.³¹ Daha sonra Doğrul, dini yayınlardan olan “*Asr-ı Saâdet*” serisini tamamlayarak Akif'e takdim etmiştir. Akif'in Doğrul'un ilk yazıları hakkında “Ömer Rıza bir muharrir için lâzım gelen şerâiti hâiz bulunuyor. İnşallah millete çok hizmetler edecek, çok kıymetli eserler vücûda getirecektir” dediği bilinmektedir. Bu eser içinse Doğrul'a yazdığı bir mektupta şunları söyler: “Cihandeğer hediyelerinden dolayı sana nasıl teşekkür edeceğimi, bu son muvaffakiyetlerin üzerine seni ne yolda tebrik lâzım geldiğini takdirden Hüdâ bilir ki âcizim... Hakikat, mazhariyetin mücâhededen kadar büyüktür... Sana evlâdım diyebilmekle öteden beri nâmütenâhî fahr duyardım; Hakk'a yüz bin şükür olsun ki, yalnız benim değil, bütün cihân-ı İslam'ın mefâhiri sırasına geçtin... inşallah o feyyaz kalemin birçok ilmî bedâyî daha meydana çıkarır”.³²

Doğrul, 1940-1950 yıllarında günlük siyasi yazılarını *Cumhuriyet Gazetesi*'ne yazıyordu. Yine aynı dönemde İslam dünyası ile ilgili siyasi icmalleri İstanbul Radyosu için hazırlardı. 1947-1948 dönemlerinde dini, fikri düşüncelerle ön planda olan, haftalık *Selâmet Mecmuası*'nı çıkardı. Bu yayın organı çok partili hayata geçiş sırasında, dönemin ilmî-dinî, Müslüman dünyadaki düşünce hareketleri, İslam klasikleri ve din öğretimiyle ilgili birçok konuları ele alırdı. Ayrıca din öğretiminin

²⁸ Uzun, “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215-216.

²⁹ Uzun, “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

³⁰ Uzun, “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215-216.

³¹ Temur, *Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*, 7.

³² Uzun, “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, 215.

gerekliliğinden, dini özgürlükten ve ilkokullarda din dersinin konulması için önemli hizmetlerde bulundu.³³

1.4. Eserleri

Ömer Rıza Doğrul'un telif ve tercüme türünde eserleri bulunmaktadır. Genel olarak ilahiyat alanında yazı kaleme alan Doğrul, bunun yanında başka alanlara da ilgi duymuştur. Bu başlıkta eserlerini ele alıp, çalışmamızın konusu olan *Tanrı Buyruğu* eseri işlenip, değerlendirmeye çalışılacaktır.

1.4.1. Telif Eserleri

Doğrul, telif türü eserlerinde Kur'an üzerine yoğunlaşmıştır. İlahiyat alanının birçok dalında eser bırakmıştır. Ayrıca müslümanların tarihinden birtakım olayları ve şahısları da ele almıştır. Telif eserleri İslam diniyle sınırlı değildir; dinler tarihi alanında diğer dinlerle ilgili çalışmaları da bulunmaktadır. Doğrul'un telif eserleri şunlardır:

1. *Kur'ân Nedir?* (İstanbul 1927). Bu kitap yabancı yazar ve düşünürlerin Kur'an'ın önemi hakkındaki görüşlerini ele alır. Ayrıca İslam akaidi ve Kur'an mealleri hakkında bilgi içerir.

2. *Müslümanlık Nedir?* (İstanbul 1933). 155 soru ve cevapla müslümanlığın esaslarını açıklar.

3. *Mehmet Akif, Şahsı ve Aile Hayatı* (İstanbul 1938).

4. *Kanlı Gömlek* (İstanbul 1944). Adını Hz. Osman'ın gömleğinden alan kitap, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki bazı olayları konu edinir.

5. *Ekber: Bir Türk Dâhisi* (İstanbul 1944). Bâbürlü Hükümdar Ekber Şah'ın hayatını anlatan bir eserdir.

6. *Cennet Fedâileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* (İstanbul 1945). İki bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Meymûn el-Kaddâh'ın (ö. 170/786) çocukları ile Karmatîler'in ve İsmâîlîler'in İslam'a yaptığı kötülükler ele alınmakta, tarihî bir roman mahiyetindeki ikinci bölümde ise İslam kumandanı

³³ Uzun, "Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", 215.

Zeydûn tarafından Hasan Sabbâh'ın fedailerıyla sahte cennetinin ortadan kaldırılması anlatılmaktadır.

7. *İslâm'ın Özü ve Kur'ân'ın Ruhı* (İstanbul 1946). İslam'ın birtakım konuları âyetlerin tercümeleriyle vermektedir.

8. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul 1947-1958). Beşerî ve ilahî dinleri konu edinir.

9. *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf* (İstanbul 1948). İslam'ın mânevi yönünü ile tasavvuf ele alır.

10. *Hazret-i Râbiatü'l-Adeviyye* (İstanbul 1950; 1976).³⁴

11. *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri Şerîfi* (İstanbul 1934).

Doğrul, Kur'an'ı çevirebilmek ve onu tefsir edebilmek için İslami ilimlerde ciddi anlamda bilgi sahibi olmayı gerekli görür. Hatta bunun için bir ömür adanması gerektiğini savunur. O, bu anlamda *Tanrı Buyruğu* eseri hakkında; çalışmanın yaklaşık kırk yıl sürdüğünü ve bu süreçte Kur'an'la ilgili tüm kaynakları incelediğini söyler. Bu çalışma sürecinde ayrıca mukaddes kitapları da ciddi anlamda incelemiştir. O, kendi döneminde çevrilmiş Kur'an meâllerini, dil ve edebiyattan yoksun oldukları için eleştirmiştir. Bunun için de çevirilerin, metnin gücünü yansıtmadıklarını düşünmektedir.³⁵

Tanrı Buyruğu, Latin harfleriyle yazılan ilk Kur'an çevirilerinden biridir. Doğrul, her sûrenin girişinde sûrenin tarihi ve konusu hakkında bilgi verir. Âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiye de dikkat çeker. Sûreleri konularına göre ayırıp, her bölüme ayrı ayrı başlıklar atar. Âyetlerin çevirilerinde, kısa ilavelerde parantez kullanıp, tefsir anlamındaki bilgileri de dipnotta verir. Doğrul, bu çalışmasında hem klasik kaynaklara hem de çağdaş doğu ve batı eserlerine başvurmuştur. Özellikle Kur'an'ın kıssalar bölümünü anlatırken, Kitâb-ı Mukkades'le karşılaştırır. Kıssaların

³⁴ Uzun, "Hayatını Kalemile Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul", 217-219.

³⁵ Ali Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 571.

tahrif edildiği yerleri gösterip, Batı araştırmacıların Kur'an'a yönelttiği eleştirilerine cevap verir. Çalışmasında bilimsel açıklamalar yaptığı gibi işârî yorumlar da yapar.³⁶

1.4.2. Tercüme Eserleri

Doğrul'un birçok telif eser yanında tercüme eserleri de bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı ilmi, bir kısmı da edebi eserlerdir. Tercüme edilmiş eserlerine baktığımızda genel olarak İslam, İslami konular ve Müslümanların durumuna dair olduğu görülür. Ayrıca din, tarih, ticaret, tıp ve Müslüman coğrafyada meydana gelen birtakım olaylara dair çalışmaları da bulunmaktadır. Onun çeviri çalışmaları şunlardır:

1. Seyyid Emir Ali, *Ruh-ı İslâm*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1979).
2. Muhammed Ali, *Peygamberimiz Aleyhisselam*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1341-1342).
3. Ali Abdürrazık, *İslâmiyet ve Hükümet* (İstanbul 1927).
4. Mevlana Şibli & Süleyman Nedvi, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saadet I-V*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1928).
5. Headly, *Garbda Müslümanlık Cereyanı*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1928).
6. Harold Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1928).
7. S. Ali & Bemard Shaw & M. Muhammed Ali, *İslâmiyet'in Asriliği ve Avrupa'nın İslâmlaşması*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1933).
8. Nash Mecmuasından, *Yeryüzünde Din Geriliyor mu, İlerliyor mu?* çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1933).
9. J. H. Kramers, *İslâm Medeniyet Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1934).
10. Max Mayerhof, *İslâm Medeniyet Tarihinde Fen ve Tıp*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1935).
11. Harold Lamb, *Ömer Hayyam*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1944).

³⁶ Akpınar, "Tanrı Buyruğu", 39: 571.

12. M. Hüseyin Heykel, *Hız Muhammed Mustafa*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1945).

13. Ebul'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1945-1950).

14. Henry C. Link, *Dine Dönüş*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1949).

15. es-Sülemî, *İslâm Tarihinde İlk Melamet*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1950).³⁷

16. John Devonport, *Hazret-i Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1928).³⁸

Doğrul'un, ilmi eserler yanında çeviri romanları da bulunmaktadır. Onun çevirdiği bu eserler şunlardır:

1. Sven Hedin, *Gobi Çöllerinde*, çev. Ö. Rıza Doğrul (1933).

2. Clement Wood, *İspanya'da Engizisyon*, çev. Ö. Rıza Doğrul (1938).

3. Charles Finger, *Marka Pölo'nun Sergüzeştleri*, çev. Ö. Rıza Doğrul (1938).

4. Markum Leo, *Tarihin Meşhur Kadınları*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1939),.

5. Markum Leo, *Lord Nelson ve Leydi Hamilton'un Büyük Aşkı*, çev. Ö. Rıza Doğrul (1939).

6. Markum Leo, *Büyük Katerina ve Aşıkları*, çev. Ö. Rıza Doğrul (1939).

7. Alexandre Dumas, *Borjyaların Cinayeti*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1939).

8. Walter Pitkin, *Hayat Kırkında Başlar*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1939).

9. A. J. Cronin, *Şahika*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1941).

10. Beydebâ, *Kelile ve Dimne*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1941).

11. Pearl S. Buck, *Şark Rüzgârı Garp Rüzgârı*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1941).

12. Pearl S. Buck, *Canavar Tohumu*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1943).

³⁷ Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 9: 490-492; Akpınar, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul", 442-443.

³⁸ Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 9: 491.

13. Pearl S. Buck, *Bir İzdivacın Portresi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1946).
14. Halil Cibran, *Hak Erenler*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1946).
15. Herodot, *Beydebâ ve Mevlâna, Dost Görünen Düşman*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1947).
16. Louis Bromfield, *Yağmurlar Gelince*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1942).
17. Florence L. Barclay, *Karanlık ve Aydınlık*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1943).
18. Klaviyo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul ts.).
19. Corelli, *Uçurum*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul ts.).
20. Thomas Mann, *Gövde Değiştiren Kafalar*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1945).³⁹

Ayrıca Herbert N. Casson'dan *Hayatta İlerle ve İlerlet* (İstanbul 1940), *İnsanları İdare Etme Sanatı* (İstanbul 1941), *Parlak Bir İstikbal Nasıl Kazanılır* (İstanbul 1942), *Para Kazanma ve Kullanma Sanatı* (İstanbul 1950); W. E. Sargent'ten *Evlilik Hayatında Daha Bahtiyar Olmanın Yolu* (İstanbul ts., 1976); Dale Carnegie'den *Dost Kazanmak ve İnsanlar Üzerinde Tesir Yapmak* (İstanbul 1938), *Söz Söylemek ve İş Başarma Sanatı* (İstanbul 1939), *Meşhur Adamların Meçhul Tarafları* (İstanbul 1940) ve *Üzüntüsüz Yaşama Sanatı (Üzüntüyü Bırak Yaşamağa Bak* (İstanbul 1948) adlarıyla halk için hazırlanmış Amerika ve Avrupa'da satış rekorları kıran bazı eserlerin tercümesi de ona aittir.⁴⁰

Doğrul, telif ve tercüme eserleri dışında yayıma hazırladığı eserleri de var. Bunlardan biri İslam Ahlâkı ile ilgili, biri Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an'ın bazı âyetlerine yaptığı tefsir mahiyetinde derlemeler, bir diğeri ise Mehmet Akif hayatı ve düşüncelerini de barındıran *Safahat* eseridir. Yayıma hazırladığı eserler şunlardır:

1. Babanzâde Ahmet Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, haz. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1945).

³⁹ Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 9: 492; Eski Eserler, "Eski Eserler: Ömer Rıza Doğrul", erişim: 14 Haziran 2019, <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/437/Omer-Riza-Dogrul.asp>.

⁴⁰ Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 9: 492.

2. Mehmet Akif Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler*, haz. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1944).

3. Mehmet Akif, *Safahat*, haz. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul 1944).⁴¹

⁴¹ Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 9: 492.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖMER RIZA DOĞRUL'UN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. Bilgi Anlayışı

Ömer Rıza Doğrul, insanın insanlık tarafının ilme dayandığı kanaatindedir. “İnsan, insanlığını ancak ilim ile yaşatır. Aynı zamanda insan ancak ilim ile meleklerden üstün olabileceğini söyler.”⁴² Yine o, Kur’an’ın ilmî tetkiklerde bulunmasını tavsiye ettiğini ve Müslümanlar Kur’an’ın bu çağrısına kulak verdikleri için ilim ile dini birlikte yaşatıp, muhteşem devirler yaşattıklarını ifade eder.⁴³ Yine o, Kur’an’ın doğru bir şekilde anlaşılması için doğru bilgiye vurgu yapar. Özellikle Kur’an’ın anlaşılması için muhkem ve müteşâbih konularının his ve hevese göre değil, Kur’an’ın bir bütün olarak ele alınması ile anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Bu anlamda o, âyetlerin âyetleri nasıl açıkladığı ve geniş bir Kur’an bilgisinin kapalılığı nasıl açığa çıkardığı üzerinde durur.⁴⁴

2.1.1. Bilgi Tanımı

Çalışmamızda Doğrul’un *Tanrı Buyruğu* eseri incelenmiş ancak onun doğrudan bilgi tanımına ulaşılammıştır. O, konu ettiğimiz eserde her ne kadar bilginin lügat ve terim anlamlarını vermemişe de daha çok bilginin önemi üzerinde durmuştur. Ayrıca ilgili eserinde klasik kelâmın konu ettiği birçok başlığı ele almışsa da bilgi ve bilginin kaynaklarına doğrudan yer vermemiştir. Dolayısıyla bilginin kaynaklarını nasıl işlediğinden yola çıkılarak değerlendirilecektir.

2.1.2. Bilgi Kaynakları

Kelâm âlimleri bilgiyi ikiye ayırırlar. Bunların ilki “kadîm bilgi (el-ilmü’l-kadîm), ikincisi ise muhdes bilgidir (el-ilmü’l-muhdes).” Onlar kadîm bilgi ile Allah’ın ilmi kastederler. Muhdes bilgi ise insan başta olmak üzere mahlukatın sahip oldukları bilgiyi ifade eder. Kelâmcılar muhdes bilgiyi ise üçe ayırırlar.: “Sağlam

⁴² Ömer Rıza Doğrul, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercüme ve Tefsîri Tanrı Buyruğu*, nşr. Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık 3. Baskı (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955), 1: 23, dip. 31.

⁴³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 146, dip. 87.

⁴⁴ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 46-49; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 108-109, dip. 7.

duyular, doğru haber ve akıl”.⁴⁵ Doğrul’un *Tanrı Buyruğu* eseri incelendiğinde tüm bu bilgi kaynaklarını önemseydiği ve yer verdiği anlaşılır. Eserinde, Kur’an ve hadislere ne kadar önem verdiğini ve bunları akıl ile nasıl anlamaya çalıştığı dikkat çeken hususların başında gelir.

2.1.2.1. Akıl

İnsan, varlığı kendisine verilmiş akıl sayesinde anlayıp, anlamlandırabilir. Ayrıca insan akıl sayesinde bir şey hakkında bilgi sahibi olabilir. Bu açıdan bakıldığında Doğrul, dünyayı ve âhireti anlamak için attığı her adımda aklın kapısını çalmıştır. İlahî mesajı bu doğrultuda anlamaya çalışan Doğrul, Kur’an âyetlerini anlamak için sık sık akla başvurmuştur. Onun akla ne derece önem verdiğini, eserinden anlaşılabilir. Mucizeleri anlamak için akla dayanması aklî izahlar da bulunması bu bakış açısının yansımasıdır. Doğrul, hakikatin anlaşılması için masala, yalana ve hurafelere değil, akıl ve sağ duyuya başvurulması gerektiğini savunur. Özellikle Kur’an’ı akıl ve doğru bilgi ile anlamak gerektiğini ifade eder.⁴⁶ Bu ifadeleri onun, bilginin doğru bir şekilde elde edip ve doğru bilginin doğru bir şekilde anlaşılması için akıl ve sağ duyunun vazgeçilmezliğine işaret ettiğini gösterir.

Kur’an birçok âyetinde muhataplarını akıllarını kullanmaya davet eder. Akıllı kullanmadan bilgisizce tavır sergileyenleri ise şiddetle eleştirir. Bu anlamda Doğrul’un, akıllı konu edinen birkaç âyeti örneklendirerek, onun bu âyetleri nasıl tercüme edip yorumladığı gösterilecektir: “Siz Kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip duruyor da kendinizi mi unutuyorsunuz? Aklınız başınızda değil mi?” (el-Bakara 2/44). “Bunun üzerine onu, onun bir kısmıyla vurun, dedik, Allah böylece ölüleri diriltir, anlayasınız diye âyetlerini gösterir ki akıllanasınız.” (el-Bakara 2/73).

“Siz (Ey Peygamber ve müminler!) onların (Yahudilerin) size inanmalarını mı umuyorsunuz? Onların içinde öyle bir grup vardır ki Allah’ın kelâmını dinlerler de onu anladıktan sonra, bile bile tahrif ederler.” (el-Bakara 2/75). Doğrul bu âyetin yorumunda, Yahudilerin mukaddes kitaplarını heveslerine göre değiştirdikleri için, onların imana gelmelerinin umulmaması gerektiğini söyler. Dolayısıyla onların Kur’an’a inanmaları beklenilmezdi.⁴⁷ “Bunlar iman edenlerle buluştukları zaman, biz

⁴⁵ Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, 4. Baskı (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 91.

⁴⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: İkinci basımın ilk sözüne düştüğü nottan.

⁴⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 35, dip, 72.

de iman ettik, derler; birbirleriyle yalnız kaldıklarında Allah'ın size Tevrat'ta göstermiş olduğu hakikatleri, Tanrınızın huzurunda size karşı hüccet olarak kullanmaları için mi bunlara haber veriyorsunuz? Bu kadar bir şeye akıl erdiremiyor musunuz? derler.” (el-Bakara 2/76). Doğrul, âyetin ele aldığı bir kısım Yahudiler'in, diğer bir kısma kızmalarının nedenini, Tevrat'taki müjdeyi müslümanlara anlattıkları içindir der.⁴⁸

Kur'an birçok âyette muhataplarını varlık üzerinde düşünmeye, akletmeye davet eder. Doğrul, yer yer bu âyetlerin yorumunda, Kur'an'ın maksadının Allah'ın birliğine akıl erdirmeyi ifade ettiğini belirtir.⁴⁹ Bir kısım âyetler ise doğruya kulak asmayanları ise sağır, kör ve dilsiz olarak niteler. Doğrul, bu tür âyetlerin bazı yorumunda, peygamberin davetçi olduğunu ve bu davetine karşı kulak tıkayanları, çoban önündeki hayvanlara benzetir. Zira hayvanlar her ne kadar çobanın sesini duysa da ne dediğini anlamazlar. Bundan dolayı kafirler hakka davet edildiklerinde, biz babalarımıza uyarız derler.⁵⁰ Muhtemel müşriklerin Kur'an'ın gerçeğine karşı öne sürecek bahaneleri olmadıkları için babalarına olan bağlılıklarının bahanelerini öne sürmüşlerdir. “Yeryüzünde yan yana bulunan parçalar, üzüm bağları, ekin tarlası, dallı budaklı hurmalıklar vardır. Hepsi de bir sudan sulanır. Fakat lezzetçe onları birbirine üstün kıldık. Muhakkak ki bunlarda akli eren insanlar için âyetler (ibretler) vardır.” (er-Ra'd 13/4). Doğrul, bu âyetin kesretin içinde vahdete işaret edip, Allah'ın birliğini gösterdiğini ve yine aynı âyetin, aynı su ile sulanan yiyeceklerin, farklı lezzete sahip olduğunu söylemesi şunu gösteriyor ki, insan kalbi de aynı vahye muhatap olmalarına rağmen farklılık arzeder.⁵¹

Kur'an bir kısım âyetleri için muhkem, bir kısım âyetleri içinse müteşâbih der. “Sana kitabı indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkemdir. Bunlar kitabın temelidir. Âyetlerin bir kısmı da müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimseler (başkalarını) saptırmak ve bunlara (kendi) tevillerini vermek hedefiyle müteşâbih âyetlere tâbi olurlar. Bunların te'vilini, (bunların kûnhü hakikatini) ancak Allah bilir, ilimde rûsûh sahibi olanlar bilir, biz ona inandık. Hepsi de Tanrımız tarafındandır derler. Bunları ancak tam akıllı olanlar düşünür ve anlarlar.” (Âl-i İmrân 3/7). Doğrul, müteşâbih âyetler yorumlandığında, muhkem âyetlerin

⁴⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 36, dip,73.

⁴⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 61, dip, 143.

⁵⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 62, dip, 148.

⁵¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 398, dip, 1.

anlamalarına uygun bir şekilde olması gerektiğini ifade eder. Zira Hristiyanlar bu gerçeği göz ardı ettikleri için Hz. İsa'ya ilahlık atfetmişlerdir. Oysa muhkem ve müteşâbih âyetler arasında hiçbir çelişki söz konusu değildir.⁵²

Doğrul'un akla ne derece önem verdiği, *Selâmet Dergisi*'nde *Kitabı Mukades*'in akla karşı tutumunun ne olduğu eleştirisinden de rahatlıkla anlaşılır. Doğrul, *Selâmet Dergisi*'nde, "*Kitabı Mukaddes Kamûsu*", "akıl kelimesini almayan bir kamûs" başlığıyla eleştirir. O, Reşit Rıza'nın bu sözlüğü tamamen incelediğini ve Rıza'nın bu sözlükte akıl kelimesine rastlamadığını ifade ettiğini belirtir. Yine o, Reşit Rıza'nın bu duruma şaşkınlığını ifade ettiğini de söyler. Ayrıca Doğrul, Reşit Rıza'nın aklın önemi ve Kur'an'ın ne derece akla önem verdiği üzerinde durur. Yine o, şayet İslam kamûsu diye bir kamûs yazılsa, akıl kelimesi onda çok geniş bir yer kaplayacağını ileri sürer. Çünkü İslam'ın akla önem verdiğini ve insanın akıl sayesinde geliştiğini ifade eder.⁵³

2.1.2.2. Kur'an

İlahi vahyin son halkası olan Kur'an, Miladî 610 yılında peygamberlerin son halkası olan Hz. Muhammed'e vahyedilen ilahî kitaptır. İndiği günden buyana müslümanların temel bilgi kaynağıdır. Kur'an, âlimleri ayrı bir şekilde etkilemiştir. Öyle ki kimileri bu kitabın ışığında ciltler dolu eserler meydana getirmiştir. Kur'an'ın etkisinde kalıp eserlerini meydana getiren Doğrul, Kur'an hakkındaki kanaati şöyledir. "Kur'an'ı tüm gücü ve bilgisine rağmen hiç kimse gerçek anlamda tercüme etmemiştir. Gerek doğu aydınları gerekse batı aydınları Kur'an karşısındaki bu âcizliğini itiraf etmişlerdir".⁵⁴ Doğrul, kendisinin de bunu başaramadığını, bu derya karşısında aciz kaldığını itiraf etmektedir.

Doğrul, Kur'an bilgisi hakkında müsteşriklerin öne sürdüğü birtakım tenkitleri, Kur'an'dan yola çıkarak cevaplandırır. O, Kur'an'ın bir bütün olarak ele alınıp çalışıldığı zaman, onda asla bir çelişkinin söz konusu olamayacağı kanaatindedir. Doğrul, dinin asıl kaynağının Kur'an olduğunu ve bunun anlaşılması

⁵² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 108-109, dip, 7

⁵³ Doğrul, "Akıl Kelimesi Almayan Bir Kamûs", *Selâmet: Dini İlmi Ahlâki Siyasi Haftalık Mecmua* 7 (1947): 2.

⁵⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: İlk basımın ilk sözüne düştüğü nottan.

için hurafelere değil, akıl ve sağduyuya ihtiyaç olduğunu belirtir. Yine o, Kur'an çalışmasında birçok esere müracaat ettiğini ifade eder.⁵⁵

2.1.2.3. Hadis

Doğrul, Kur'an'ın anlaşılması için Hz. Peygamber'in siretinin vazgeçilmez olduğunu ifade eder.⁵⁶ Siret bilgisi, tarihi eserlerin yanı sıra, çoğu hadislerden yararlanılarak yazılmıştır. Bu da Doğrul'un hadislere verdiği önemi göstermektedir. Zira eserlerine bakıldığında birçok hadis kullandığı görülecektir. Çalışmamızın konusu olan *Tanrı Buyruğu* eserinin mukaddime kısmında ele aldığı hadisler de bu konuda hadise bakış açısını göstermektedir. Yine o, sünneti İslamiyet'in ikinci kaynağı olarak tarif eder. Doğrul'a göre Hz. Peygamber sadece sözleriyle değil, eylemleriyle de bunları göstermiştir. Çünkü Kur'an maksadını insanlara sadece sözle değil, eylemlerle de göstermek ister ve Hz. Peygamber de eylemleriyle Kur'an'ın bu maksadını göstermiştir.⁵⁷ Dolayısıyla Doğrul, çalışmalarında Kur'an ve aklın yanı sıra, hadislere de önem vermiştir.

Doğrul, ilgili eserinde birçok hadis kitabını kaynak olarak göstermiştir. Bunlardan Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un eserleri öne çıkmaktadır. "Kur'an'ın tertibi ve taksimi" bölümünde, sahâbîlerin Kur'an nüshalarını konu edinir. Bu çeşitli nüshalar hakkında hadislere dayanarak nüshaları değerlendirir. O, hadis kitapları içinde en güvenilir olarak Buhârî'yi görür.⁵⁸ Yine o, Kur'an tarihini konu ettiği bölümde, birçok hadisi karşılaştırarak, Kur'an'ın tarihi hakkında bilgi verir. Yukarıda belirtildiği gibi Doğrul, hadisi İslam'ın ikinci kaynağı olarak görmektedir.

2.1.2.4. Eleştirdiği Bilgi Anlayışları

Doğrul, delilsiz ve çıkar uğruna öne sürülen bilgiyi şiddetli bir şekilde eleştirir. Örneğin onun bu konu hakkında birtakım eleştirileri şöyledir; Allah'ın bilgisine has bilgiyi, bilme iddiasında bulunmanın şirke sebep olduğunu ifade eder. Bunun, Allah ile ortaklık taslamaktan farksız olduğu kanaatindedir. Kimiler peygamberlerin ve evliyaların gaybı bildiklerine inanır. Birtakım dinlerde buna rastlamak mümkündür. Müşrik kâhinler ise cinlerden bilgi aldıklarını ve bazı sırları

⁵⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: İlk basımın ilk sözüne düştüğü nottan.

⁵⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: İlk basımın ilk sözüne düştüğü nottan.

⁵⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 54-56.

⁵⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1, 33-35.

bildiklerini söylerler. Onlar, bu tür söylemlerle kitlelerin gözünde imtiyaz sahibi olmayı amaçlar. Kur'an bu tür iddiaları kökünden reddeder. "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir." (el-En'âm 6/50). Kur'an, bu âyeti ile onların gayba dair bilgi sahibi olmadıklarını, gayb bilgisinin Allah'a has olduğunu açıkça belirtmiştir.⁵⁹

Kur'an, gaybın Allah dışında kimsenin bilmeyeceğini söyler. İslam, gayb bilgisine özenip müşrikliğe sebep olacak bütün iddiaları reddeder. Hz. Peygamber'in dahi bu anlamda bir iddiasının olmadığını apaçık beyan eder. "De ki, Ey Muhammed! Allah'ın hazineleri bendedir demiyorum, gaybı da bilmiyorum." (el-En'âm 6/50). "De ki, Ya Muhammed! Göklerde ve yerlerdeki görünmeyeni Allah'tan başka bir kimse bilmez." (en-Neml 27/65). Doğrul'a göre bu âyetlerin, gaybın bilgisinin Allah katında olduğunu açıkça beyan eder.⁶⁰ Allah, bu âyetlerle insanın merakı üstünde rant elde etmeye çalışıp, gaybdan haberdar olduğunu iddia eden her türlü sihirbazlık, falcılık, kâhinlik, münecimlik gibi sahtekarların yalancı olduğunu bildirmiştir. İnsanların bu tür sahtekarlara aldanmalarına engel olmuştur.⁶¹ Nitekim bu anlamda Kur'an, iman edenlere bilginin doğruluğunu teyit etmelerini özellikle istemektedir. "Ey iman edenler! Fâsıkın biri size bir haber getirirse, o haberin doğruluğunu tahkik edin, yoksa yanlışlıkla bir cemaate fenalık edip sonradan pişman olursunuz." (el-Hucurât 49/6).

Doğrul, gayb konusu olarak bilinen Lokman sûresindeki âyette geçen konuları şöyle yorumlar; "Âyet-i Kerîme'de bahis mevzuu olan saat zalim ve mütecaviz düşmanın sukut edeceği, muzmahil olacağı saattir. Âyet tahakkuk etmek üzere olan inkılâba işaret eder. Yağmurun yağması, ruhen ölü olanların dirileceğini ifade eder. Kadınların rahimlerindeki ceninler, müslüman olmaları mukadder olan nesildir. Bugünün düşmanları, yarının dostları olacaklardı. Müslümanları yerlerinden, yurtlarından çıkarırlar, kendi yurtlarının dışında öleceklerdi."⁶²

⁵⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

⁶⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

⁶¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

⁶² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 651, dip: 2

2.2. Varlık Anlayışı

Bu başlıkta Doğrul'un, varlığın yaratılışıyla ilgili düşünceleri işlenecektir. Özellikle yaratılışı konu edinen âyetlere nasıl baktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Sadece âyetlerin işlenişi değil, aynı zamanda konu ile ilgili âyetleri bir bütün mü yoksa parçacı mı ele aldığı da değerlendirmeye alınacaktır. Varlığın ilk halini, onun üzerinden geçen uzun zamanı ve bu zaman içinde varlığın nasıl halden hale geçtiğini, Doğrul'un bakış açısı ile ortaya konulacaktır. Yine onun Âdem ve eşini konu edinen âyetleri nasıl değerlendirdiği, Âdem ve eşinin yaratılışı ile ilgili görüşleri ele alınacaktır. Son olarak da cin ve İblis'e dair görüşlerine değinilecektir.

2.2.1. Âlem ve Yaratılışı

Doğrul'un yaratılış anlayışına bakıldığında, varlığın yoktan var edildiği düşüncesini benimsediği anlaşılır. Zira o, Allah'ın el-Bedi isminden yola çıkarak, Allah'ın varlığı yoktan yarattığı düşüncesi, el-Bedi ismine verdiği anlamdan anlaşılır. O el-Bedi ismine “yoktan yaratan” anlamını verir.

Doğrul, yaratılışı varlığın geçirdiği devreleri konu alan âyetler bağlamında yorumlar. O, bu âyetleri konulu tefsir şeklinde ele alır. Konu hakkındaki âyetleri ilişkilendirip izah etmeye çalışır. Kur'an varlığın yaratılışını ele alırken, onun birtakım aşamalardan geçerek oluştuğundan bahseder. Doğrul, bu oluşumların dört devirde gerçekleştiğini belirtir. Burada söz konusu olan devir, varlığın geçirmiş olduğu süreçtir. Arzın altı aşama geçirdiği, bu süreçte arzın önce iki devirde yaratıldığını, ilk aşamada sadece ateşin olduğunu, ikinci aşamada yeryüzü kabuğunun oluşmaya başladığını ifade eder. Âyetin bahsettiği dört devri ise dağların oluşumu ile yeryüzünün bereketlenmesi olarak yorumlar. Bu da yiyeceklerin yaratılması, suların akması, bitkilerin ve hayvanların hayatlarının başlangıç devreleridir.⁶³

Kur'an, göklerin bir zaman buhar halinde olduğunu söyler. “Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin’ dedi. İkisi de ‘İsteyerek geldik’ dediler.” (Fussilet 41/11). Ona göre göklerin buhar

⁶³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 742, dip. 2.

şeklinde olması birinci aşamadır. Kur'an'ın, gökyüzünü bu şekilde tanıttasındaki amaç, insanların o dönemde gök hakkındaki düşüncelerini kabul etmemesidir.⁶⁴

Doğrul, göklerin ve yerin altı günde yaratıldığını ifade eden âyetleri, kimi yerde bunun bir süreç, bir devir olduğunu, kimi yerde ise bunun İslam'ın tedricen yayılmasına yorumlar.⁶⁵ Doğrul'un yaratılış hakkındaki bu tür âyetleri İslam'ın yayılma süreci olarak yorumlaması, klasik tefsir yorumlarından farklıdır.

2.2.2. İnsanın Yaratılışı

Doğrul, Kur'an'ın Hz. Âdem'in ne zaman ve nasıl doğduğundan bahsetmediğini ileri sürer. Yaygın olarak bilinen Âdem'den önce de Âdemlerin olduğuna inanır. Konu hakkında birkaç âlimin görüşlerine yer vermektedir. Der ki, “İmam Bakır, babamız Âdemden önce milyonlarca âdemler gelip geçtiğini söyler. Şeyh Ekber İbnü'l Arabî de *Fütuhât* adlı muazzam eserinde, bizim Âdem babamızdan kırk bin yıl önce başka bir Âdem'in yeryüzünde yaşadığını kaydeder. İmamiye'nin bir kavline göre bizim Âdem babamızdan önce otuz âdem gelmiştir ve her biri ile diğeri arasında dünya elli bin yıl bir çöl gibi ıssız kalmış, sonra elli bin yıl mamur yaşamıştır.”⁶⁶ Ayrıca Mevlana'nın tekâmül nazariyesi hakkındaki düşüncelerinin de buna vurgu yaptığını belirtir.⁶⁷

Doğrul'a göre Kur'an Hz. Âdem'in nasıl var olduğundan bahsetmediği gibi Tevrat'ın Âdem'in yaratılışı hakkındaki bilgilerini de doğrulamaz. Doğrusu Kur'an, Âdem'in topraktan yaratıldığını ifade eder. Lakin Kur'an, her insanın aynı şekilde topraktan yaratıldığını da belirtir. Nitekim bu konuda şu âyetler örnek olarak verilebilir. “Ey Nâs! ölümden sonra tekrar hayata kavuşmaktan şüphe içinde iseniz o halde biliniz ki, biz sizi topraktan, sonra bir nutfeden sonra bir kan pıhtısından, sonra da bir çiğnem etten yaratmışızdır.” (el-Hac 22/5). “Allah sizi topraktan, sonra bir nutfeden sonra bir kan pıhtısından sonra sizi bir çocuk olarak meydana getirdi.” (el-Mümin 40/67). “Arkadaşı onunla tartışırken dedi ki: Seni topraktan sonra bir nutfeden yaratan, sonra seni tastamam bir insan olarak düzenleyen Allah'a mı inanmıyorsun?” (Kehf 18/37). Toprak insanoğlunun ilk konağıdır. Kur'an her insanın topraktan yaratıldığını söyler. “Biz insanı toprağın özünden yarattık, sonra onu

⁶⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 743, dip. 3.

⁶⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 804, dip. 5.

⁶⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 164-165.

⁶⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 164-165.

sapsağlam bir karargâhta bir nutfe yaptık.” (el-Müminûn 23/12). “İnsanı yaratmağa topraktan başladı. Sonra onu tamamladı, ona ruhundan üfördü. Ve size kulaklar, gözler ve kalpler vücuda getirdi.” (es-Secde 32/7-9). Dolayısıyla insanın topraktan yaratılması ile toprağın özünden var edildiği kastedilmektedir. Zira insanın gelişim serüveninde, tüm gıdasını topraktan almaktadır.⁶⁸

Doğrul, Allah’ın insana üflediği ruhu da farklı olarak ele alır. Ona göre bu ruh, insanın iyiyi ve kötüyü ayırt etme yeteneği olan nefsi nâtika, insani ruh veya akıldır. Kur’an’ın Âdem ve Âdemoğlunun yaratılışı hakkında söylediklerinin bu anlamda olduğunu belirtir.⁶⁹

Doğrul, Hz. Âdem’in eşi Havva’nın yaratılışı hakkında Tevrat’ın aktardığı bilgilerin yanlış olduğunu açıklar. Ayrıca Kur’an’ın bu tür bilgileri kabul etmediğini öne sürer. Tevrat’a göre Âdem’in eşi Havva Âdem’in ege kemiğinden yaratılmıştır. Oysa Kur’an tüm insanların aynı şeyden yaratılmış olduğunu beyan eder. Kur’an bilgisine göre tüm insanlar aynı özden, aynı cevherden ve aynı candan yaratılmışlardır.⁷⁰ “Sizi bir tek nefisten yarattı.” (en-Nisa 4/1) âyetinde geçen nefsi şöyle yorumlar; nefis hem ruh, hem can anlamına gelir. Ayrıca nefis bir şeyin bütünü ve cevheri anlamına da gelir. Burada ikinci anlamda kullanılmıştır. Yani Allah insanı aynı cevherden yaratmıştır. Bu da tüm insanın birliğini ve erkek kadın fark etmeksizin eşitliğini açıklamaktadır. Ona göre kadının erkeğin ege kemiğinden yaratıldığı düşüncesi Kur’an’da yeri yoktur.⁷¹

Doğrul, kimi yerde yaratılışı konu edinen âyetleri yaşanmış olaylara bağ kurarak yorumlar. Örneğin ona göre, “Biz insanı, kuru çamurdan, biçim verilmiş kara balçıktan yarattık.” (el-Hicr 15/26) âyeti, hayatın menşesine dikkat çekmektedir. Kur’an birçok yerde insanın çamurdan yaratıldığını ifade eder. Bir yerde çamurun “salsal” yani kuru olduğunu, yine onun “fahhar” yani ateşten yoğrulmuş olduğunu söyler. Bu tabirler, yeryüzü tabakasının oluştuğuna ve ateşlerin soğumaya başladığı döneme işaret eder. Ondandır “salsal” yani kuru çamur, “hama” yani kara balçık

⁶⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 166.

⁶⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 166.

⁷⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 166-167.

⁷¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 151, dip. 1.

olmuş ve hayatın canlanmasına, müsait bir hal almıştır. Hayatın bu neşvü nemadan sonra toprak olmuş ve hayat daha önemli bir safhaya geçmiştir.⁷²

Doğrul, Allah'ın meleklerle çamurdan insan yaratacağını söylemesini, peygamberin risaletinden bahsetmesi olarak yorumlar. Yani Âdem'in yaratılması ve meleklerin ona secde etmesi, Hz. Peygamber'in gönderilmesi ve iyi insanların ona inanmalarını temsil etmektedir. Âdem'e secde etmeyen şeytanın ise insanları doğru yoldan alıkoyan muhaliflere karşılık gelmektedir.⁷³ Allah, Âdem ve Havva'yı bir bahçeye yerleştirmişti. Bu bahçe öyle bir yerdi ki, orda aç kalmak, susuz kalmak ve güneşten rahatsız olmak yoktu. Mesken olarak kalınacak bu yerin tüm nimetlerinden yararlanmak serbestti. Lakin ilahî irade bir ağacın meyvelerini onlara yasak etmişti. Çünkü bu ağaçtan yemek zalim olmaya sebebi. Öteden beri Âdem'in adam olmasını istemeyen şeytan, sinsice onlara yaklaşarak bu ağaçtan yemeye ikna etmeye çalıştı. Şayet dedi, siz bu ağaçtan yerseniz ya melek olacaksınız veya ebedi bir hayat kazanacaksınız. Allah'ın size bunu yasak etmesinin nedeni ise sizin melek olmanızı veya ebedi yaşamanızı arzulamamasındandır. Şeytanın bu anlattıklarına kanan Âdem ve Havva, ebedi olmak veya yok olmayacak bir devlete sahip olmak için yasak ağacın meyvesini yediler. Şeytana aldanan Âdem ve Havva bir anda kendilerini çıplak gördüler. Allah'ın kendileri için biçmiş konumdan düştüklerini fark eden Âdem ve eşi, çıplak vücudunu cennet yapraklarıyla kapatmaya çalıştılar. Kötü bir şey yaptıklarını anlayan Âdem ve eşi, bunun telafisi için örtünüp çaba sarf ettiler. Böyle bir yerde günaha sebep olmak ve günah işlemek kovulmayı hakketmekti. Allah şeytanı, Âdem ve Havva'yı cennetten çıkarttı. Birbirlerine düşman olarak yeryüzüne gönderdi. Şeytanın suçu kasıtlı olduğu için ebediyen sürgün edilip, lanetlendi. Lakin Âdem kandırılıp, hatadan dolayı suç işlediği için kovulduğu bu mekâna tekrar dönme şansı verildi. O da kovulmaya sebep olan şeytan ile mücadelesinden galip gelmek şartıyla... Meleklerle bile galip gelen insan, bu savaşta şeytanın da başını egecek yetenekteydi. Bu savaşta Allah ve melekleri de insandan yanaydı. Allah'ın vahyi ve yardımıyla, kovulduğu cennete ebediyen yerleşecekti. Çünkü Allah'a yönelip dayanmak bu savaşın en büyük silahıydı. İnsan bu silah ile galip gelip zafer kazanacak.⁷⁴ Âdem ve Havva işledikleri bu suçtan dolayı Allah'a şöyle niyaz

⁷² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 422, dip. 10.

⁷³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 715, dip. 18.

⁷⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 168-170.

etmişlerdi. “Yüce Tanrımız kendi nefsimize zulmettik. Sen bizi bağışlamaz ve esirgemezsen muhakkak ki ziyan edenlerden oluruz.” (Tâ-Hâ 20/115). “Âdem, Tanrısından birkaç kelime telâkki ederek tevbe etti. Allah da onun tevbesini kabul etti.” (A’raf 7/22). “Sonra Tanrısı onu seçti, tevbesini kabul ederek onu doğru yola iletti.” (Tâ-Hâ 20/122). Doğrul, bu durumun Âdem için söz konusu olduğu gibi tüm insanlar için de söz konusu olduğunu ifade eder. Allah’a dayanıp, vahyine kulak vermek insan için en büyük dayanaktır. Böylece aydınlığa kavuşup, şeytanın üstesinden gelecektir. Böyle olunca insanın şeytandan korkup veya suçundan dolayı üzülmeye gerek kalmaz.⁷⁵ Nitekim Allah şöyle buyurur, “Benden size bir rehber gelir de kimler benim rehberime uyarsa, onlar için korku da tasa da yoktur.” (el-Bakara 2/39). “Size benim tarafımdan rehber gelecektir. Kim benim rehberime uyarsa asla sapmaz ve asla bedbaht olmaz.” (Tâ-Hâ 20/123). Doğrul’a göre Kur’an’ın Âdem ve Havva hakkında söylediği budur. Fakat Tevrat ve Kur’an bilgisi karşılaştırıldığında, Kur’an’ın kabul edemeyeceği bilgiler Tevrat’ta mevcuttur. Tevrat’ta yılanın Havva’yı, Havva’nın da Âdem’i kandırıldığı anlatılır. Kur’an ise böyle bir bilgi vermez. Bilakis şeytanın Âdem’i veya Âdem ile Havva’yı, insanlara yaptığı gibi onlara da vesvese verip, kötü telkinde bulunduğunu anlatır.⁷⁶

Doğrul, kıssada dikkat çeken konulardan birinin de Âdem ve eşinin bulunduğu bahçe ve bu bahçedeki yasak ağaç olduğunu belirtir. O, bu bahçenin dünyada olan bir bahçe olmadığı kanaatindedir. Bu bahçe hiçbir çabaya sahne vermeyen huzur ve kanaat âlemini temsil eder. Bahçede bulunan ağaç ise bilinen bir ağaçtır. Çok iyi bilinen bu ağaç, kötülük ağacı olduğuna dair bir ipucu verir. Zira Kur’an, iyiliği ve kötülüğü ağaca benzeterek misal verir. Şeytanın, bu ağacın ebediyet ağacı olduğunu söylemesi, onun ölümcül bir kötülük olduğunu göstermektedir. Âdem ve Havva’nın aldanmasına sebep olan neticeyi anlatan âyetler, bu ağacın aslına dair bir ipucu vermektedir. Âyet, onların yasak meyveyi yediklerinde çıplaklıklarını fark ettiklerini ifade eder. Bu durumda olduklarını fark eden Âdem ve Havva, cennet yapraklarıyla örtünmeye başlamışlardır. Tamda bu noktada kötü bir iş yaptıklarının farkına varıp, bunun telafisi için çaba sarf etmişlerdir.⁷⁷

⁷⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 170-171.

⁷⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 168-169.

⁷⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 169.

Doğrul, bir suçun ne derece kötü olduğunu arkasındaki sebebe dikkat çekerek, şeytanın suçunda kasıtlı olmasından dolayı cennetten ebediyen mahrum bırakıldığı kanaatindedir. Âdem ve eşinin ise kandırıldıklarından dolayı ve ayrıca suçlarını itiraf ettikleri için bir daha cennete girme şansının verildiğini ileri sürer. Bir nevi cennetten sürgün edilen Âdem ve eşinin, bir daha cennete girme şartı, şeytan ile mücadelesinde galip gelmesine bağlanmıştır. Doğrul, bunun sadece Âdem ve eşi için olmadığını ve bütün insanlar için de söz konusu olduğunu ifade eder. Yani insanın cenneti kazanması için şeytanın tarafını değil, Allah'ın tarafını tutmalıdır.

Doğrul, Âdem ve eşi hakkındaki bilgileri ele alırken, Tevrat'ın konu hakkındaki bilgilerini Kur'an'a arz eder. Bu konuda Tevrat bilgilerini ciddi anlamda eleştirir. Tevrat'ın anlattıkları Kur'an'a uymadığını ileri sürer. Tevrat, erkeğin kadına üstünlüğünü insanın yaratılışından başlatır. Çünkü Tevrat'a göre kadın, erkeğin ege kemiğinden yaratılmıştır. Ayrıca erkeğin kadından daha masum olduğundan yana tavır alır. Çünkü cennetten kovulmaya sebep olan meyveyi Âdem'e eşinin verdiğini söyler. Oysa Kur'an bunu destekleyecek bir şey aktarmamaktadır.

Doğrul'un kanaatine göre Kur'an'ın bahsettiği ağaç ve meyve dünyaya ait değildir. Bahçeyi huzur ve kanaat âlemi olarak tarif eder. Bu bahçenin insan için bir sıkıntıya ve zorluğa sebep olmadığını söylemesi, bundan cennet kast edildiği anlaşılır. O, şeytanın gösterdiği ağacı da bir kötülük olarak görür. Yani mutlak anlamda bir ağaç ve o ağaçtan koparılmış bir meyve söz konusu değildir. Bize göre açık bir şekilde ifade etmemiş olsa da Doğrul bunun cinsel ilişki olduğu kanaatindedir. Çünkü meyveyi yedikten sonra çıplak olmaları, farkına vardıklarında örtünmeye çalışmaları bunu gösterdiğini sezdirmektedir.

2.2.3. Görünmeyen Varlıklar

Doğrul, cin kelimesini çok yönlü ele almıştır. Kelime olarak cin, "cenne" kökünden geldiğini ve bunun da gizledi, sakladı anlamlarına geldiğini belirtir. Ona göre Kur'an'ın cinden kastı, fenalığı ve kötülüğü temsil eden şeylerdir. Yani insanı kötülüğe sürükleyen her şey cin kelimesinin kapsamındadır. Doğrul cin kelimesinin Arapça'da birçok anlama geldiğini ifade eder. Güçlü hükümdarlara, mahir rehberlere de cin denir. Bu anlamda Araplar sert ve zeki insanlara da cin ve şeytan derlerdi.

Mecaz anlamda insan için şeytan kelimesi kullanıldığı gibi aynı şekilde insan için cin kelimesi de kullanılır.⁷⁸

Doğrul'a göre ateşten yaratılmış olan cinler, yeryüzü tabakası toprak safhasına geçmeden önce, yani yeryüzü tabakası ateş ile kaplı olduğu dönemde yaratılmıştır. Zira cinler yeryüzünün bu halinde yaşayabilecek bir özelliktedir.⁷⁹ Doğrul, insanların ve cinlerin yaratılış özelliklerinden bahseden âyetlerin, onların Allah'a ve onun kanunlarına takındıkları tavır ve sergiledikleri davranışları temsil ettiği kanaatindedir.⁸⁰

Doğrul, En'am sûresinde cinleri konu edinen şu âyetleri birbirleriyle bağlantı kurarak açıklar. "Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: 'Ey Cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranızda kattınız.' Onların insanlardan olan dostları, 'Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık' diyecekler. Allah da diyecek ki: 'Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağımız yer ateştir.' Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." (el-En'âm 6/128). "İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz." (el-En'âm 6/129). "(O gün Allah, şöyle diyecektir:) 'Ey Cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?' Onlar şöyle diyecekler: 'Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.' Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler." (el-En'âm 6/130). "Bu (peygamberlerin gönderilmesi), Allah'ın, halkları habersizken ülkeleri haksız yere helâk etmeyeceği içindir." (el-En'âm 6/131). "Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir." (el-En'âm 6/132). Sûrenin 128 ila 131 âyetleri birlikte okunduğunda, 129'uncu âyette 128'inci âyetteki cinlerden söz ederek bunların birbirini tutan ve birbirlerinin dostu olan zalimlerdir. 130'uncu âyette ise cinlere ve insanlara bir cemaat gibi hitap edilmiştir. Burada onlara "Ey cin ve ins cemaati" diye hitap edilmiştir. 132'nci âyette ise bunların kasaba halkı olarak zikredilmiştir. Zulümlerinden dolayı bunların mekanları harap olmuştur. 131'inci âyette ifade kesindir. Yani burada cinlerle insanlara kendilerinden

⁷⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 248-249, dip. 61.

⁷⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 422, dip. 11.

⁸⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 422, dip. 11.

peygamber gönderildiği belirtilmektedir. Bundan dolayı insanları fenalığa ve batıla sürükleyenlerin, insten diğer insanlar olduğu açıktır. Zira peygamberler sadece insanlar içinden çıkmıştır.⁸¹

Allah, Hz. Peygambere Kur'an'ı dinlemeleri için kendisine cinlerin gönderildiğini ve bu cinlerin Kur'an'ı dinledikten sonra kavimlerine gittiklerini anlatır. Doğrul, buradaki cinlerin insan olduğunu ve kitabın sadece insana gönderildiğini ifade eder. O, cin kelimesinin insan için de kullanıldığını belirtir. Ona göre buradaki cinlerden kasıt, Arap olmayan birtakım yabancı kimselerdir ve Hz. Peygamber ile görüşmeye gelmişlerdir.⁸²

Kur'an, "Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz." (er-Rahmân 55/33) âyetleri, Doğrul'a göre bu iki gruba hitap eder. Bu âyette bahsedilen ins ve cinler Hz. Peygamber'in düşmanlarıdır.⁸³ Yine Kur'an, "(Ey Muhammed!) De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: "Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik de ona inandık. Artık, Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız." (Cin 72/1-2) âyetindeki bahsedilen cinler Hristiyanlar olduğunu veya peygambere bir müjde olduğunu ve ilerde Hristiyanların da müslüman olacaklarını şeklinde anlaşılabilceğini ileri sürer. Ayrıca bu âyetdeki cinlerin, çoğu müfessir tarafından ateşten yaratılan cinler şeklinde anlaşıldığını da ifade eder.⁸⁴ Özetle Doğrul, Kur'an'da geçen her cin kelimesini bilindik cin anlamında kullanmamıştır. Âyetin bağlamına göre yorumlamıştır. Kimi zaman yabancı insanlar, kimi zaman Yahudi ve Hristiyan şeklinde ele almıştır.

Doğrul, anlam açısından şeytanı da cinlere benzer şekilde ele almakta ve âyetlerin bağlamına göre farklı şekilde yorumlamaktadır. Ona göre sözlük anlamında şeytan, uzaklık ve batıl anlamındaki kökten türemiştir. Rahman'ın rahmetinden uzak kalan ve batılı temsil eden her şey, şeytanı temsil eder. Her türlü kötülüğün, vesvesenin ve tüm şüphenin ana kaynağıdır.⁸⁵

⁸¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 248-249, dip. 61.

⁸² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 783, dip. 2.

⁸³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 824, dip. 5.

⁸⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 884-885, dip. 1.

⁸⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 205.

Şerrinden sığınılan şeytan sadece nefis mi, yoksa mahiyeti bilinmeyen başka şeytanlar var mıdır? Bu konu hakkında Doğrul'un kanaati şu yöndedir. O, şeytanı insanın içinden gelen kötülük ve hayvanlık şeklinde tarif eder. İnsanın yükselişini bu şeytani dürtülerden kurtulmakla mümkün olduğunu ileri sürer. İnsan bunu yaptığı zaman insanlık gayesine yol almış olur. İnsan içindeki bu kötülük ve hayvanlığa güç yetiremeyip, onun karşısında zayıf düşerse, bu vesvese ile yaşamak durumunda kalır. Böyle olunca da vesveseden başka şey işitmez olur.⁸⁶ Dolayısıyla insanın varlığı dışında insanı tehdit eden tehlike, saptırıcı ve aldatıcı her şeyde şeytan vardır.⁸⁷

Doğrul, İblisin şeytan olduğunu ifade eder. Melekler nasıl ki insandaki erdemli, yüksek liyakatlerle alakadar ise şeytan da insanın erdemsiz, kötü, alçak ve hayvani arzularıyla alakadardır. Şeytan, insanı kötü arzularla tahrik eder. Bununla insanın yücelmesini engellemeyi amaçlar. Âdem'e secde etmeyi reddetmesinin altında yatan neden de budur.⁸⁸

Yine o der ki Kur'an, İblis'in ateşten yaratıldığını söyler. Bundan, şeytanın yaratılışında hâkim olan özelliğin ateş olduğu anlaşılabilir. Bu da şeytanın özelliğini göstermektedir. Yani ateşten yaratılmış olan katı ve inatçı olur şeklinde anlaşılabilir. Zira küfürde inat edip, hakikate düşmanca davrananlar hep böyleleridir.⁸⁹

Doğrul, "Kim, Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur." (ez-Zuhruf 43/36) âyetinin kendisinden sonra gelen âyetlerle birlikte okunduğunda, buradaki şeytanın kötü arkadaş olduğunun anlaşılacağını belirtir.⁹⁰

Doğrul, şeytan kelimesinin geçtiği âyetlerde, bağlamına göre bu kelimeye anlam verdiği görülür. Yani âyette geçen şeytan, ismi bilinen ontolojik varlığı olan şeytan mı yoksa bu isim başka manalara mı gelmektedir? Doğrul'un yorumlarına bakıldığında her âyette geçen şeytan kelimesi, bilinen şeytan anlamına gelmediği görülür. Yerine göre kimi yerde bu isim cin, kötü insanlar veya insana zarar veren herhangi bir şey için kullanmıştır.

⁸⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 207.

⁸⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 208.

⁸⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 24, dip. 34.

⁸⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 260, dip. 7.

⁹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 763, dip. 8.

2.3. Allah'ın Varlığı, İsim ve Sıfatlarına Dair Görüşleri

2.3.1. Allah'ın Varlığı

Kur'an'ın ana konusunu Allah'ın varlığı ve birliği olarak gören Doğrul, bu anlamda Kur'an'a bakıldığında, söze bu konu ile başladığını ve bununla bitirdiğine dikkat çeker. Kur'an'ın her sûresinde ve her sayfasında bu konuya rastlamak mümkündür. Kur'an Allah'ın birliğini ve bu birliğin saffetini hedeflemiştir. Bütün ilahî dinlerin hedefi budur ve bütün ilahî vahyin ana konusu da budur. Tüm peygamberlerin öğretisinin en önemli konusu Allah'ın birliğidir.⁹¹

Doğrul'a göre peygamberlerin gönderildikleri topluluğa söyledikleri ilk söz, "Allah'a ibadet edin ve O'ndan gayrı bir tapacak tanımayın" uyarısıdır. (el-Hûd 11/26). Bu inancın tüm peygamberler tarafından öğretilen bir itikat olduğunu şu âyet ifade eder. "Ya Muhammed! Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka tapacak yoktur, yalnız bana tapın!' diye vahyetmiş olmayalım". (el-Enbiyâ 21/25). İslam'ın asıl benimsediği inanç budur. Bütün insanlar, bu inanca sarılmaları sayesinde anlaşabilirler. Nitekim şu âyet bu duruma işaret etmektedir: "Ey Kitap Ehli! Geliniz, aramızda birleşeceğimiz bir kelime üzerinde toplanalım. O da Allah'tan başkasına kulluk etmemek, O'na hiçbir ortak koşmamak, Allah'tan gayrı içimizden bazılarını tanrı edinmemektir". (Âl-i İmrân 2/64). Bu âyet insanların inandıkları çeşitli dinlerdeki ortak esasları bularak anlaşmalarını istemektedir. Bu ortak esas bütün insanlık tarafından kabul olunacak dinin itikat boyutudur. Birtakım şahsiyetleri tanrılaştırmak ise sonradan ortaya atılmış düşüncelerdir. Tüm dinler arasındaki hakiki ve ortak yön, peygamberler tarafından anlatılan tevhid inancıdır. Kur'an her şeyden önce bu inancı, bütün saflığıyla anlatıp yaşatmayı hedeflemiştir.⁹²

Ona göre bütün dinlerin ortak esası, tevhid inancı olduğu gibi bütün insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en sağlam dayanak, bütün ruhani bilgilerin de ana kaynağı tevhittir. Ruhani hakikatler tevhid inancının desteğiyle kavranabilir. Ahlâkın ve erdemli davranışın ana kaynağıdır tevhid. Bu inanca sarılanlar yanılıp suç işleyebilirler. Suçlarından dolayı Allah'tan umut kesme yerine, O'nun rahmetine sığınmak gerekir. Umutlarını bağladıkları bu rahmet sahibi yaratıcının, kendilerini koruyup, kurtaracağını ve onları affedip, onların düşmüş olduğu bu çukurdan onları

⁹¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 67.

⁹² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 67-68.

kaldıracaklarına inanıp hissederler. Bu inanç onların benliğini ve ruhunu sarar. Bu temiz ve samimi duygu onlarda var oldukça, bu güzel ruh halini hissederler.⁹³

Her ne kadar insanoğlu zaman zaman bazı şeylerin tesirinde kalıp, Allah'ı unutmuşçasına hareket etse de Allah'ın vahyine muhatap olduğu zaman, Allah'ı kalbinde hissedip hatırlayacaktır. Vahyi, insanın Allah'a öteden beri vermiş olduğu sözü ona hatırlatıp ve bu sözü onun ruhunda canlı tutmayı amaçlamıştır. Vahyi ahdi hatırlatma babında insana şu soruları sorar. Bu uçsuz bucaksız evren kendi kendine mi meydana geldi? İnsan denen şu yaratık kendi kendini mi yaratmış? İnsan da buna şahittir ki, hiçbir şey kendi kendine meydana gelmiş değildir. Her varlığın bir var edeni var ve bütün varlık bu gerçeği kendi diliyle haykırmaktadır. Âlemden var olan bu çeşitlilik, bu rengarenk varlıkları, gökyüzünü dolduran şu sayısız yıldızları, yeryüzünü süsleyen çiçekleri, ağaçları, dağları ve saymakla bitirilemeyen bunca varlığı tesadüfe vermek akıl işi değildir. Varlığın bağlı olduğu bunca kanunlar, bu değişim dönüşüm, insanın sahip olduğu duygular, hayaller vs. bütün bunlar sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının varlığını anlatmaktadır. Kur'an bu gerçeği şöyle açıklamaktadır: "Gökleri ve yeri yaratmada, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesinde, akılları tam olanlar için (Allah'ın varlığını ispat eden deliller) âyetler vardır." (Âl-i İmrân 2/190). Yeryüzünün ve gökyüzünün akılları hayrete bırakacak şu muhteşem yaratılışı, yine aynı şekilde insanın aklına durgunluk veren yaratılışına dikkat etmek, insanı hem imana götürür hem de imanına iman katar.⁹⁴

Doğrul, inanç konularını evrensel görür. Bütün peygamberlerin asıl davaları ve bütün ilahî vahyin ana konusu inanç esaslarıdır der. Ona göre insanların birlik içinde ve anlaşarak yaşamalarını sağlayan temel husus, inanç esaslarıdır. Doğrul'a göre inanç esaslarının âhiret için kurtuluş olduğu gibi dünya için de kurtuluştur. Yani insanlar bu öğretiler sayesinde dünyada birlik, mutlu ve huzur içinde yaşayabilirler. Asıl inancı tevhid inancı olarak gören Doğrul, Allah dışında tapılan şeylerin, sonradan insanların çeşitli sebeplerden dolayı taptıkları birtakım ilahlar olduklarını ifade eder. O, inanç konusunun fitri olduğuna inanır. Fakat inanç konusu her ne kadar fitri olsa da inanmağa eğimli fitrat, çeşitli nedenlerden dolayı Allah yerine başka ilahları tercih edebilir. Yani fitrat denilen şey düşünce açısından insanda herhangi bir organ gibi sabit değildir. Bu açıdan fitrat aydınlanmaya veya kör olmaya

⁹³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 68.

⁹⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 82-83.

müsaait bir yapıdadır. Doğrul, insanların bir arada ve mutlu yaşamalarını bile temel inanç etrafındaki birliğe bağlar.

2.3.2. Allah'ın İsimleri

Doğrul, *Tanrı Buyruğu* adlı eserinin, İslam inanç esasları bölümünde, Allah'ın isim ve sıfatlarını dört alt başlık altında işlemiştir. İlk olarak; 'Cemal Sıfatları'nı ele almıştır. Ona göre bu sıfatlar, Allah'ın yarattığı varlıklara karşı ne denli merhamet sahibi, bağışlayıcı, ihsan ve kerem sahibi olduğu anlatır. İkinci olarak; "Celal Sıfatları'nı ele almıştır. Bu sıfatlar Allah'ın şan ve azametini, celal ve büyüklüğünü gösterir. Üçüncü olarak; Allah'ın şânını tenzih eden, kemalini ifade eden sıfatlar ki bunları da "Kemal Sıfatları" olarak ele alır. Dördüncü olarak da "Tenzih Sıfatları'nı ele alır. Bu sıfatlar ise Allah'ın büyüklüğünü, O'nun yüce olduğu, her eksiklik ve kusurdan uzak olduğunu gösteren sıfatlardır. Tüm bu sıfatlar, Allah'ın lütuf ve inayetini, O'nun kudret ve büyüklüğünü gösterir.⁹⁵

Doğrul, Allah için tanrı isminin kullanılıp kullanılmayacağına dair görüşü şöyledir: Allah ismi, Tanrının özel ismidir. Allah'ın Allahlığını kastederek Tanrı ismini O'nun yerine kullanmanın doğru olmadığı kanaatindedir. Çünkü "Tanrı", ibadet edilen, kendisine tapılan yani ilah anlamına gelir. Örneğin, müşrikler birden çok tanrıya taparlardı denilebilir. Çinlilerin tanrıları bunlar veya Hinduların tanrıları şunlardır demek mümkündür. Fakat Allah ismini bu şekilde kullanmak doğru değildir. Allah birdir ve biriciktir. Allah için çoğul kullanılmaz yani Allahlar denilmez. İlah için ise çoğul kullanılabilir yani ilahlar/tanrılar. Allah dışında tapılan her şey yani tüm tanrılar/ilahlar Allah'tan ayrı şeylerdir.⁹⁶

Doğrul, Allah yerine tanrı isminin kullanılmayacağı kanaatinde olmasına rağmen, Kur'an çevirisine "*Tanrı Buyruğu*" ismini vermesi her ne amaçla olursa olsun kendi içinde çelişmektedir. Buna ister sosyo-politik, ister dil sebep olsun yine de bu çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Çünkü Kur'an, her iman eden açısından mutlak olarak Allah'tan olduğuna inanılır. Kendisi "Allah mukabilinde Tanrı kelimesinin kullanılmasının doğru olmadığı" kanaatini taşımasına rağmen, tanrı kavramını neden kullandığı anlaşılamamıştır.

⁹⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 90-91.

⁹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 10, dip. 2.

2.3.3. Allah'ın Sıfatları

Doğrul'a göre Kur'an'ın ana konusu Allah'ın varlığı ve birliği oluşturur. Kur'an, Allah'ın birliğini ve bu birliğin saf halini hedeflemiştir. Bütün ilahî dinlerin hedefi ve bütün ilahî vahyin ana konusu Allah'ın birliğidir. Tüm peygamberlerin öğretilerinin en önemli konusu yine budur.⁹⁷ Peygamberlerin ilk mesajı, "Allah'a ibadet edin ve O'ndan gayrı bir tapacak tanımayın" (el-Hûd 11/26) uyarısıdır. Son ilahî vahiy bu inancın tüm peygamberler tarafından öğretilen bir inanç olduğunu, "Ya Muhammed! Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka tapacak yoktur, yalnız bana tapın!' diye vahyetmiş olmayalım" (el-Enbiyâ 21/25) âyeti ile teyit eder. İslam'ın asıl benimsediği inanç Allah'ın birliğidir. "Ey Kitap Ehli! Geliniz, aramızda birleşeceğimiz bir kelime üzerinde toplanalım. O da Allah'tan başkasına kulluk etmemek, O'na hiçbir ortak koşmamak, Allah'tan gayrı içimizden bazılarını tanrı edinmemektir" (Âl-i İmrân 2/64) âyeti, insanların bir olan Allah inancında tek düşüncede olmalarını istemektedir.⁹⁸

Doğrul'a göre İslam, zihinlere tevhid inancını yerleştirmeyi hedeflediği zaman, şirke savaş açarak bu mücadeleyi sürdürmüştür. İslam, maddi ve manevi her türlü şirki baltalayarak, insanlığı şirk ve hurafelerden kurtarmaya çalışmıştır. İslam, bu savaşın galibiyetinde tevhid inancını kemale erdirip, yaşatmayı hedeflemiştir.⁹⁹

Onun anlatımı ile İslam'ın doğduğu toprakların insanları, çoğu putlara tapan müşriklerdi. Bu dönemde Arabistan coğrafyasında insanlar birçok şeye tapıyorlardı. Genellikle putlara, cinlere, meleklerle, insana ve tabiata tapıyorlardı. Bütün bu putçuklar, zamanla İslam'ın tevhid inancı karşısında yok olmaya mahkûm olmuştur.¹⁰⁰ Kör bir inançsızlığın sardığı Arabistan coğrafyası, tevhidin parlak ışığıyla aydınlanmaya başlamıştır. Bu aydınlık, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktı. Bu inanç, sıradan donuk bir inanç değildi. Bu inanç, Allah'ın birliğini delillere dayandırıp, insanın akıl ve vicdanını ikna eden bir inançtı.¹⁰¹ Bu davanın davetçisinin ilk hedefi, her şeye gücü yeten, bütün bu sanatın bir sanatkarı olduğunu ve insanın benliğinin de buna şahit olduğunu haykırmak olmuştur. Din fitratın ta kendisidir. İnsan o fitrat üzere yaratılmıştır. Kur'an bu konuya işaret ederek der ki;

⁹⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 67.

⁹⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 67-68.

⁹⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 81.

¹⁰⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 81.

¹⁰¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 81.

“Sen hanif olarak (bütün bâtil yönlerden sakınarak ve yalnız doğruya meylederek) yüzünü dine çevir: fitrat olan Allah’ın dinine (Allah’ın o yaratılışına) ki insanları o fitrat üzerinde yaratmıştır.” (er-Rûm 30/30). İnsanoğlu, Allah’ın Allahlığını fitratında tanıyıp, O’nun varlığına şahit olmuştur. Bundan olsa gerek her insan fitratında, bilincinin özünde ve vicdanının enginliğinde Allah duygusu yatar. Sözde Allah’ı inkâr eden insanlar, ağır imtihanlarla karşı karşıya kaldıklarında, içlerinde Allah’a sığınma ve O’nun yardımına başvurma ihtiyacını hissederler. Konu hakkında Hz. Peygamber de aynı şeyi dile getirmiştir. Her doğan kimse, fitrat üzerine doğar.¹⁰²

Din, insanda öteden beri var olan bir duygudur. Bu anlamda şu âyet bu konuyu şöyle ifade etmektedir.¹⁰³ “Hani rabbin, Âdemoğullarının (şimdi yaşayanlardan tut da nesilden nesile Âdem’e varıncaya kadar Âdemoğullarının) sırtlarından zürriyetlerini çıkararak onları birbirine şahit tutmuş ve ‘Ben sizin Tanrınız değil miyim?’ demiş; onlar da ‘Evet, şehâdet ettik.’ demişlerdi.” (el-A’râf 7/171-172).

Doğrul, İslam’ın tevhid davasını, şirki yıkmakla başlattığını ileri sürer. Kur’an’ın kıssalarına baktığımızda tüm peygamberlerin ilk görevinin bu olduğunun anlaşılacağını belirtir. Tevhid davasının babası Hz. İbrahim, bunun en açık örneğidir. Alnının teriyle ulaştığı tevhidi, baltasının haykırışıyla duyurdu. Tevhid baltasıyla davasına putları devirmekle başladı. Son ilahî dinin de amacı aynıydı, şirksiz bir Allah algısı. Doğrul’un belirttiği gibi ilahî hitabın rolü hakikatı hatırlatmaktır. Vahyi zorlayıcı değil, eğri ve doğruyu söyledikten sonra gerisini muhatabın iradesine bırakır. Muhatabın akıl ve kalbine dokunarak sağ duyuya davet eder. Doğrul, tevhidin Allah’a bakan yönünden kast ettiği, insanın Allah hakkında doğru bir bilgiye sahip olup doğru bilgi ile doğru bir Allah tasavvurunu inşa etmektir.

Doğrul, tevhidin bu kısmını “Tevhidin Kemâli” başlığı altında değerlendirir. Der ki, vahyin indiği topluma baktığımızda onlar, Allah’ın yaratıcı olduğunu biliyorlardı. Lakin Allah’ın biricik yaratıcı olduğuna inanmazlardı. Oysa tevhid, Allah’ın biricik olduğuna inanmayı gerektirirdi. Öte taraftan Ehl-i Kitab’a baktığımızda, onların da Allah tasavvurları yanlıştı. Yahudiler, Allah’ı sadece Yahudiler’in Allah’ı olarak görüyorlardı. Yine onlara göre Allah dünyayı sadece

¹⁰² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 82.

¹⁰³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 82.

Yahudiler için yaratmıştır. Onlar, insanı nasıl tasavvur ediyorlarsa, bazı noktalarda Allah'ı da insan gibi tasavvur ediyorlardı. Onlara göre Allah yorulur ve dinlenmeye ihtiyaç duyar. Allah evreni yarattıktan sonra dinlenmeye çekilmiştir. Ayrıca Allah'ın insanla gürleştiğine inanırlar. Yahudiler gibi Hristiyanların da Allah tasavvuru yanlıştır. Hristiyanlara göre İsa Allah'ın oğludur. Tanrıyı baba olarak görüp, babanın evrenin işini oğluna verip, kendisinin ise bir şeyle uğraşmadığı inancındalar.¹⁰⁴

Doğrul, dünyada diğere dinlere bakıldığında, aynı şekilde Allah inancının onlarda da çok yanlı olduğunu ifade eder. Bütün inançların bu zaviyede olduğu bir dönemde, İslamiyet, Allah'ın biricikliğini ilan etti. Kur'an'da Allah'ın doğru anlaşılmasına dair binlerce âyete rastlamak mümkündür. Bu âyetler bütün yapay tanrıların etkisizliğini, ezikliğini ve hiçliğini açıkça belirtir. Kur'an'a göre bütün varlık, Allah'ın birliğini gösterir. Her şey kendi diliyle Allah'ı övmektedir. Kur'an, bütün bu anlatımıyla tevhid inancını kemâle erdirip, onu müşriklüğün her çeşidinden temizleyip, canlı bir hakikat olarak yaşatmayı hedeflemiştir.¹⁰⁵

Doğrul, tevhidi birkaç alt başlıkta ele alır. Bunlardan biri "İslam'ın Nazarında İnsan" başlığıdır. Burada tevhidin insana bakan yönü ele alınmıştır. Tevhidin insana bakan yönünden kast ettiği, insanın bu dünyada asıl yerinin ne olduğunu belirtmektir. Onun âlemdeki konumunu, amacını, onu bekleyen gelecekte haberdar etmektir. Bu anlamda tevhidin amacı, insanın kendisini ezik görüp, önünde eğildiği her putu baltalayıp, insanın şerefini kurtarmaktır. Çünkü insanın bütün şerefi tevhid inancındadır. Allah'a değil de putlara eğilen ve onlardan medet uman insan, kendini ve konumunu bilen insan değildir. İnsan bu davranışıyla kendisini alçaltıp hiçe indirir. Tevhidin gayesi, insanı bu bataklıktan kurtarmaktır. Kur'an, insana insanlığın asıl gayesini ve onun değerini öğretip onu, olması gereken yere getirmek ister. Onu, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi gibi önemli bir görevi başarmakla sorumlu tutmuştur. Dolayısıyla bu görevin sorumluluğunu sadece insan yüklenmiştir. Bütün diğere varlıklar bu sorumluluğu yüklenmekten kaçmıştır. Çünkü onlar bu sorumluluğu taşımaktan acizdiler. Hangi vicdanın eli bu sorumluluğu taşıyabilecek kabiliyetteydi ki insan hariç? Ancak insan ve vicdanı bunu taşıyabilirdi. Bu kafaya ve bu vicdana sahip böyle bir varlığın Allah'a değil de başka şeylere kendini teslim edip, alçalırcasına baş eğmesi, kendisine zulüm ve cehaletten başka bir şey değildi.

¹⁰⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 86.

¹⁰⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 86-88.

Kur'an şu durumu şöyle açıklar: “Biz emaneti (Allah’ın yeryüzünde halifesi yani nâibi olmak emanetini) göklere, yere ve dağlara arzettik. Onu yüklenmeye yanaşmadılar. Ondan korktular ve insan onu yükledi. (Yüklendiğine göre, göklerden, yerden ve bütün dağlardan daha üstün mevki ve şerefini idrâk ederek ona göre hareket etmek gerektiği halde başka türlü hareket etmesi neden?) zulüm ve cehâlete koyulmak yüzünden.” (el-Ahzâb 33/72). Dağların bile yüklenmekten çekindikleri emaneti, insanın yüklenmesi gösteriyor ki cesaret cüssede değil akıl ve vicdandadır. İnsanın Allah’a değil de başka şeylere boyun eğip kul olmasının anlamı; varlığın kendisi için değil de kendisinin varlık için yaratılmış olduğunu ifade eder. Oysa Allah, varlığı insan için insanı da kendisi için yaratmıştır. Bu anlamda İslam’ın bütün derdi, insanın yitirdiği değerlerine onu kavuşturmaktır. Kısacası İslam, insanı alçaltan her türlü davranıştan onu kurtarıp, insanı insan yapan değerlerle buluşturmayı amaçlamıştır. İnsanı bu onura kavuşturmayı hedefleyen İslam, tarihte eşine rastlanmayan en yüksek, en tesirli ve en büyük inkılabı gerçekleştirmiştir.¹⁰⁶ Özetle Doğrul’un gözünde tevhidin iki işlevi vardır. Birincisi, insanın sahibini yani Allah’ı hakkıyla tanınması, ikincisi ise insanın kendisini, kendi konumunu bilmesidir. Kendisini ve başka şeyi Allah’tan yukarı görmemek ve Allah’ın dışında başka şeylere kul olacak seviyesizliğe düşmemekle onurunu kurtarmaktır.

Doğrul, Allah hakkında doğru bir bilgiye sahip olmayı, Allah’ın isim ve sıfatlarıyla mümkün olacağı kanaatindedir. Bundan dolayı o, Esmâ-i Hüsnâ’yı çeşitli kategoride ele alıp tanıtır. Bunlar Cemal Sıfatı, Celal Sıfatı, Kemal Sıfatı ve Tenzih Sıfatları başlıklarıdır. Esmâ-i Hüsnâ, Allah’ın zatı hakkında bilgi verdiği gibi Allah’ın özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca Allah’ın varlık üzerindeki tasarrufu hakkında bilgi vermektedir.¹⁰⁷

2.3.3.1. Cemal Sıfatları

Doğrul, Allah’ın Cemal sıfatları başlığı altında öncelikle Allah, rab, rahman, rahim, mâlik ve gafûr isimlerini açıklayıp yorumlar. Bu bölümde kalan diğer isim ve sıfatlarının kısaca anlamını vermekle yetinir. Der ki, Allah, son derece yüce, eşsiz ve benzersizdir. Allah’ın bu eşsizliğine, mecazen bile olsa O’na bir benzetme söz

¹⁰⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 88-90.

¹⁰⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 91-97.

konusu olamaz. İslam'ın Allah tasavvuru bu derece hassas ve yücedir.¹⁰⁸ Allah ismi, Kur'an'da geçen ve sadece Allah için kullanılan, Allah'a has bir isimdir. Birçok puta tapıp, bu putlara türlü isim veren Araplar hiçbir şekilde, herhangi bir puta Allah ismini vermemişlerdir. Bu isim ile Allah'tan başkasına çağrıda bulunmamışlardır. Bu isim herhangi bir lafızdan da türememiştir. O'na has olan Allah ismi Kur'an'da 2799 defa geçmektedir. Allah ismi, Allah'ın bütün sıfatlarını kapsamaktadır. Bütün sıfatlar bu isimde toplanır. Allah ismi, Allah'ın bütün sıfatlarını ifade eder.¹⁰⁹

Rab isminin Kur'an'da Allah isminden sonra en çok tekrar edilen isim olduğunu belirten Doğrul, bu isme "Rab olmak, bir şeyi bir hâlden bir hale geçirerek tamamlayıncaya kadar yetiştirmektir" anlamını verir. Bu anlamda rab, sadece beslenme ihtiyacını, imkânını temin etmez, bu ihtiyacı giderecek kabiliyetleri de önceden lütfeden ve bu kabiliyetlerin tam olarak iş görür hale getiren, her şartı hazırlayan yaratıcı demektir.¹¹⁰ Doğrul, rab tanımını Râgıb el-İsfahânî'den aktarır. Bu tanım üzerinden özel bir sonuca varır. Der ki, İmam Râgıb tekâmül nazariyesinin tanınmasından asırlar önce rab ismine bu anlamı vermiştir. Bu da şunu gösteriyor ki, tekâmül fikri, Kur'an'da geçen, Allah'ın ilk sıfatları içinde yer almaktadır.¹¹¹

Yine o, Rab kelimesinin Kur'an'da 965 kere geçtiğini belirtir. Rab dualarda ve Allah'a yalvarmada en çok anılan isimdir. Rab isminin bir başka özelliği ise bu kelimenin yalnız başına değil de başka kelimelerle birlikte kullanılmasıdır. Örneğin; rabbim, rabbimiz, âlemlerin rabbi şeklinde gelmesidir. Rab, yaratılanı besleyen ve yaşatandır. O hem inananları hem de inanmayanları yaşatıp rızıklandırandır. Dolayısıyla rab mefhumu Allah mefhumu kadar geniş ve kapsamlıdır.¹¹²

Doğrul, Rahmân ve Rahîm isimlerinin, Kur'an'da rab isminden sonra en çok tekrar edilen isimler olduğunu ileri sürer. Bu isimlerin Kur'an'da 400 kere geçtiği ve fiil şeklinde 170 kere tekrar edildiğini ifade eder. Rahmet aslından olan bu iki isimden Rahmân ismi, Allah'ın rahmetinin çokluğu ve bereketini, Rahîm ise rahmetin sürekliliğini ifade eder. Doğrul, Allah'ın merhametinin, insanın farkında olmadığı, onun Allah'tan bir dilekte bulunmadığı ve bir çaba sarf etmediği halde, insana ihsan olan ilahî bir ikram olduğuna dikkat çeker. Rahmâniyetin tekrarı ise

¹⁰⁸ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 2: 752, dip. 3.

¹⁰⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 91.

¹¹⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 91.

¹¹¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 91.

¹¹² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 91.

insanın gayreti, çabası neticesinde kendisini gösteren ilahî bir destektir. Yeryüzünün yaşanılabilir şekilde tasarlanması, Rahmân'ın rahmetindedir. İnsanın yeryüzünde emeğinin karşılığını alması yine bundandır. İlahî vahyi ile insanın doğru yol bulmasının neticesi de budur. Hristiyanlık düşüncesine baktığımızda, rahmetle karşılanacak bir şey yapılmadığı zaman, rahmete ulaşamayacağını söyler. Oysa Kur'an bu tutumu reddeder.¹¹³

Doğrul, Gafûr ismi “gaffâr” “gafîr” ve diğer şekilleriyle Kur'an'da 233 defa tekrar edildiğini belirtir. “Gufrân” Allah'ın insanları günah işlemlerinden koruması anlamına gelir. Aynı zamanda bu sıfat, insanı günahların cezasından kuruması manasına da gelir. Allah'ın kullarını kuruyup himaye etmesinin sınırı yoktur. O günahları affeden tövbeleri kabul edendir. Bu ismin kullar üzerinde ne denli önemli olduğu şu âyet güzel ifade eder. “Ey haddi aşarak kendi nefislerine zulmeden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyiniz” (Zümer 39/53). Ona göre bu âyet, Allah'ın affına layık olmayanlara bile mağfiretinin ne denli kuşatıcı olduğunu ifade eder. Bu da İslamiyet nazarında bu ismin ne kadar önemli ve kapsayıcı olduğunu gösterir.¹¹⁴

Doğrul, söz konusu olan bu isimler üzerinde düşünüldüğünde, dikkat çekici bir noktanın da şu olduğu ileri sürer; Kur'an'ın özü ve özeti olan Fatiha'da geçen ilahî isimlerin, Kur'an'da en çok tekrar edilen isimlerin olmasıdır. Fatiha'da ilk geçen isim Allah ismidir. Daha sonra “Rab”, “Rahmân ve Rahîm”dir. Fatiha'da son olarak da “Mâlik” geçmektedir. Burada, Allah hesap gününün mâlikidir denilmiş, hâkim veya hükümdarıdır denilmemiştir. Bu da Allah'ın gafûr olduğunu ifade etmesi içindir. Çünkü hâkimin görevi adaleti yerine getirmektir. Dolayısıyla hâkim suçluyu affetmez. Allah hâkimdir fakat o hâkim ile sınırlı değildir. O hâkimin de ötesidir. Zira Allah “Mâlik”tir. Suçlular onun kullarıdır. O dilediği zaman kullarını affeder ve affından dolayı haksızlık etmiş sayılmaz. Dolayısıyla “Mâlik” ismi de Allah'ın affediciliğini ifade eder.¹¹⁵

Doğrul, Cemal sıfatları başlığı altında yukarıda geçen isimleri bu şekilde açıkladıktan sonra, Kur'an ve hadislerde geçen diğer Cemal sıfatlarının kısaca anlamını vermekle yetinmiştir. Kanaatimizce Doğrul, yukarıda geniş olarak ele alınan

¹¹³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 91-92.

¹¹⁴ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 92.

¹¹⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 93.

sıfatlar, insanın sürekli alakadar olup, en çok tanınmış sıfatlar oldukları için etraflıca ele almıştır.

2.3.3.2. Celal Sıfatları

Doğrul, Allah'ın azamet ve şânını belirten sıfatlarını şöyle sayar: “Melik: Padişah, Azîz: Yegâne galip olan, Kâhir ve Kakhâr: Hüküm giyenleri cezalarına çarpan, Müntakim: Hüküm giyenlerin hakkından gelen, Cebbâr: Saltanat ve ceberut sahibi olan, Müheymin: Her şeye hâkim olan, Mütekebbir: Kibriya sahibi olan, Şedidü'l-Ikâb: Cezası şiddetli olan, Şedidü'l-Batş: Satveti çok şiddetli olan.”¹¹⁶

Doğrul bu sıfatların, Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini gösterdiğini ifade eder. Yine o, Kur'an'a dikkat çekerek, Kur'an'da Celal sıfatları ne zaman söz konusu olursa, bunların arkasında Allah'ın adalet ve hikmetinden söz edildiği tespitini aktarır. Celal sıfatların gelişi güzel, rastgele olan sıfatlar değildir. Ona göre bu sıfatlar, adalet ve hikmetle gerçekleşir. Zira “Allah kullarına asla zulmetmez.” (Âl-i İmrân 2/182). Kur'an Allah'ın mutlak galip olduğundan söz ettiği zaman, ardından onun “Hâkim” her işi hikmet ile yapan bir Allah olduğundan bahseder. Her nerede Allah'ın cezasından söz açılırsa, ardından onun ne denli affedici olduğu anlatılır.¹¹⁷

Doğrul, bu sıfatlarla Allah'ın, varlığı nasıl bir ölçü ve sistem ile yönettiğine vurgu yapmaktadır. Celal sıfatları Allah'ın, sistem ve kanunla hayata müdahale ettiğini gösterir. Allah'ın varlık yasaları bu sıfatlarla anlaşılır. Allah her şeyi bir plan ve proje ile yapmaktadır.

2.3.3.3. Kemal Sıfatları

Doğrul, Allah'ın kemalini ifade eden isim ve sıfatların şunlar olduğunu belirtir:

a) Allah'ın birliğini anlatan isimler: Vahid (Bir), Ahad (Tek), Vitr (İkincisi yok).

b) Allah'ın varlığını anlatan isim ve sıfatlar: el-Mevcûd (Varlık sahibi), Hayy (Daima yaşayan), Kadîm (Varlığının başlangıcı bulunmayan), Kayyûm (Daima durup tutan), Bakî (Her şey fani olduğu halde daima kalan), Daim (Daima mevcut)

¹¹⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 93.

¹¹⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 93-94.

olan), Evvel (Başı olmayan ilk), Âhir (Sonu olmayan son), Mukaddem, Muahhar, Zâhir, Bâtın.

c) Allah'ın ilmini anlatan isim ve sıfatlar: Habîr (Her şeyin iç yüzünü bilen), Alîm (Her şeyi bilici olan), Allamü'l-Guyub (Görünmeyen her şeyi hakkiyle bilen), Alîm bizatî's-sudur (Sinelerin içinde dönüp dolaşan her şeyi bilen), Semi' (Hakkiyle işiten), Basîr (Hakkiyle gören), Mütakellim (İlmini ve iradesini bildiren), Vâcid (Her dilediğini bulan), Şehîd (Her yerde hazır ve nazır olan), Hasîb (Her şeyin hesabını gören), Muhsî (Her şeyi sayan), Müdebbir (Her şeyi tedbir ile evirip çeviren), Hakîm (Her işi hikmete dayayan), Mürîd (Her işi iradesiyle yürüten), Garîb (Gayet yakın olan).

d) Allah'ın kudretini anlatan sıfatlar: Fâtih ve Fettâh (Her güçlüğü çözümlen, açan), Kâdir ve Kadîr (Her şeye kudreti yeten, hakkiyle kadir olan), Muktedir (Her şeye gücü yeten), Metin, Camî' (Her şeyi toplayan), Bais (Her işin ilk saiki, ilk muhriki olan), Malikü'l-Mülk (Bütün saltanat kendisine ait olan), el-Bedi' (Yoktan yaratan), el-Vâsi' (Genişliğinin hududu olmayan), el-Muhît (Her şeyi kavrayan), Muhyi ve Mümit (Yaşatan, Öldüren), Kâbız ve Bâsıt (Kısan, Genişleten), Muiz ve Müzil (Aziz eden, Zelil eden), Hâfid ve Râfi' (Alçaltan, Yükselten), el-Mu'tî ve el-Mâni' (Veren, Alıkoyan), Nâfi' ve Darr (Her şeydeki fayda ve zararı tayin eden), el-Mübdi', el-Muid (Yaratan, Yarattığını yeniden yaratan).¹¹⁸

2.3.3.4. Tenzih Sıfatları

Doğrul, Tenzih sıfatların, Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini belirttiğini belirtir. Bunlar Allah'ın her türlü eksiklik ve kusurdan uzak olduğunu gösterir. Ona göre bu sıfatlar sadece salt bir inanç ifade etmez. Bunlar insan için aynı zamanda ahlâkî prensip olmalıdır. İnsan bu sıfatları yaşatmakla sorumludur. Zira kulun Allah'a olan kulluğu ancak bu şekilde gerçekleşir. Kur'an, insan için "Yeryüzünde Allah'ın temsilcisi" (el-Bakara 2/30) derken bunu kastetmiştir. "Yani temsilcinin temsil ettiği yüce varlığın vasıflarını canlandırabilecek kuvvet ve liyakatte olduğunu ve bu yolda çalışarak vazifesini başarması gerektiğini anlatılmak istenmiştir. Bu yüzden Cenab-ı Hak insana "kendi rengini" vermiştir (el-Bakara 2/138). Bu renkten

¹¹⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 94.

maksat “fitrat dini” üzerinde yaratılmış olmak ve o din üzere yaşayarak o ruhani rengi belirtmektir”.¹¹⁹

Doğrul, Allah’ın isim ve sıfatlarını dört kısma ayırarak açıklamıştır. Bu isim ve sıfatları ayrı ayrı ele aldıktan sonra, son olarak bu sıfatları özet mahiyetinde ele almıştır. Bu sıfatlar hakkında son olarak şunları ifade eder; Allah’ın büyüklüğünü ve yüceliğini anlatan Celâl sıfatlar, sadece Allah’ın kendisine yakışır. Bu sıfatlar, Allah’ın yarattığı varlıklarda bulunmaz. Bunlar olsa olsa Allah’ın kullarında sadece tecelli eder. Zira kullara büyüklük değil, tevazu ve ibadet yakışır. Âdem suçundan sonra tevazu gösterdiği için Allah’ın affını hak etmiş oldu. Şeytan ise tevazu yerine büyüklüğe ve gurura kapıldığı için lanetlendi. Oysa büyüklük sadece Allah’a hasır.¹²⁰ Allah’ın sonsuzluğunu ifade eden kemal sıfatları, sonsuzluk anlamında sadece Allah için söz konusudur. Varlıklar bu anlamda bu sıfatlardan yoksundur. Yaratılmışlar bu sıfatların sadece tecellisinden yararlanmaktadır.¹²¹ Tenzih sıfatlar ise varlığın her açıdan mahrum kaldığı sıfatlardır. Bu sıfatların hedefi, insanı Allah’a karşı isyandan ve suç işlemekten kurumaktır.¹²²

Doğrul, genel anlamda kelâmcılardan farklı bir biçimde Allah’ın isim ve sıfatlarını ele almıştır. O, Allah’ın isim ve sıfatlarını hem isim hem de sıfat şeklinde kullanmıştır. Kelâmda genel olarak Allah’ın isimleri ayrı, sıfatları ise ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Doğrul ise böyle bir ayrıma, ilgili eserinde yer vermemiştir.

Doğrul, İslam düşüncesinin genelinin benimsediği bir Tanrı tasavvurunu benimsemiştir. Bu da Tanrının aşkınlığı düşüncesidir. O, Tanrıyı somutlaştırmamıştır. Nitekim haberi sıfatların geçtiği âyetleri nasıl anlamlandırdığına bakıldığında, bu gerçek görülecektir. Örneğin O, “arş’a istivâ”yı şöyle anlamlandırır; “Esirgeyen (Tanrı arşı âlâsından) hükümandır.” (Ta Ha 20/5). “Allah’ın yüzü” konu edinen âyeti ise şöyle anlamlandırır; “Maşrik da (doğu yeri de) Allah’ındır, mağrip de (batı yeri de); hangi tarafa dönerseniz Allah’a (itaat ve ibadet) ciheti orasıdır. Muhakkak ki Allah’ın (rahmeti) geniştir, ilmi her şeyi kavrayıcıdır!” (el-Bakara 2/115). Yine o, “Allah’ın eli” konu edinen âyete de şu anlamı verir; “Sana biat

¹¹⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 95.

¹²⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 95.

¹²¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 95.

¹²² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 95.

edenler, ancak Allaha biat etmişlerdir. Allah'ın eli, onların elleri üstünde idi. Onun için kim ahdini bozarsa, öz nefesinin zararına bozmuş olur. Kim Allah ile ahdini yerine getirirse, Allah da ona büyük ecirler verir.” (el-Fetih 49/10).

Kanaatimizce de Tanrı somutlaştırılmamalı, çünkü somutlaştıkça aşkınlıktan çıkar. Bunun için İslam'ın Tanrısı somut değildir ve İslam düşüncesinin çoğunda antropomorfizm bir Tanrı düşüncesi söz konusu değildir. Bu aşkınlık, İslam'da eşi ve benzeri olmayan ve mekândan bağımsız bir Tanrı anlayışı var etmiştir. İslam düşüncesinin geneli, Kur'an açısından olması gereken bir Tanrı tasavvurunu sunmuştur denilebilir.

2.3.3.5. Şirk ve Çeşitleri

Kur'an'ın hedeflediği tevhid inancını yaydığı dönemde, Arabistan'ın içi gibi dışının da çeşitli şirk ve cehalete mahkûm olduğunu ifade eden Doğrul, şirkin bütün dünyayı kuşatıp, ruhları derin bir şekilde sarstığını ve bu dönemde birçok şirk tipine şahit olmanın mümkün olduğunu belirtir.¹²³

Ona göre şirkin affolunmaz bir günah olmasının nedeni şirkin, insanın şeref ve onurunu düşürmesindedir. İnsan varlığı kontrol edebilecek şekilde yaratılmıştır. Kontrol etmesi gereken bu varlığa hükmetme yerine, ona boyun eğip, kul köle olursa, yaratılış amacından sapmış olur. Kur'an'ın şirkî şiddetli bir şekilde reddetmesinin nedeni, şirkin insanı alçaltıp, onu değersiz kılmasındandır.¹²⁴

Doğrul, İslam'ın şirke karşı şiddetli tavrının nedenini, insanın kendisine karşı yaptığı kötülüğe bağlar. Bu anlamda insanın kendisine yaptığı kötülük, kendinden daha aşağı varlıkları ilahlaştırmasıdır. Yani Allah açısından insanın işleyebileceği en büyük kötülük, hizmetine verilmiş varlığa tapmasıdır.

Doğrul, birçok şirk çeşidinden bahseder. Kur'an'ın en büyük hedefinin, ilahların çokluğu inancını baltalamak olduğunu ileri sürer. İnsanların inandıkları birçok ilahın yanı sıra, aynı ilaha inanıp, onu farklı biçimde tasavvur edenlerden de söz eder.¹²⁵ Hristiyanların teslis, Mecûsîlerin düalist ve Hint dinlerinin karma inançları bunlardandır. Bunlar, doğru Tanrı tasavvurunu bozup, kendilerince bir Tanrı biçimini oluşturmuşlardır. Hint inancına bakıldığında yeni tanrılar üretip,

¹²³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 68.

¹²⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 164, dip. 34.

¹²⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 68.

tanrının çeşitli sıfatlarını bölüştürdükleri görülür. Hintliler, yaratmak, yaşatmak ve öldürmek sıfatlarını ön plana alıp, bunlara mukabil Brahma, Bişen ve Behiş isimlerini ortaya atarak, bunları esas alıp benimsemişlerdir. Mecûsîler dünyada olup bitenlerin birer tezat içinde olduklarına dikkat çekmişler. Dünyayı nur ve karanlık, yücelik ve aşağılık, sağ ve sol, yumuşaklık ve katılık, gece ve gündüz, hayır ve şer, uysallık ve hırs, vahdet ve kesret, gurur ve tevazu, doğruluk ve yanlışlık şeklinde görüp temellendirmişlerdir. Birbirine bu kadar zıt olan varlıkların bir tek ilaha vermenin mümkün olmayacağını düşünerek bunları iki ilah arasında bölüşüp, birine Yezdân diğerine Ehrimen demişlerdir.¹²⁶

İslam, her tür yanlış inanç çeşidini kökten reddedip baltalamıştır. Mecûsîler, bir tek tanrının hem hayrın hem şerrin yaratıcısı olamayacağını söyleyip, iki tip tanrı tasavvurunu oluşturup, Yezdan'ın hayrın yaratıcısı, Ehrimen'in de şerrin yaratıcısı olduğunu söylemişlerdir. Kur'an, bu inancı doğru görmeyip, aslında bizim hayır ve şer bildiğimiz her şeyin yaratıcısı Allah olduğunu söyler. Doğrul'a göre bizim hayır ve şer bildiğimiz şeylerin, hayır veya şer olmaları kullanışlarına bağlıdır. Aslında hayır ve şer olarak nitelediğimiz şeyler doğrudan ne hayırdır ne de şerdir. Kullanılan şeylerin hayır ve şer olmaları, onların kullanılış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bir şey olumlu ve güzel bir biçimde kullanıldığında hayır, olumsuz ve kötü anlamda kullanıldığında ise şer olarak tecelli eder. Örneğin ateş aslında ne hayırdır ne de şerdir. Fakat hayır için kullanılsa hayır, şer için kullanılsa şer olur. Bu tür durumları bu şekilde anlamak en doğrusudur. Çünkü dünyada mutlak hayır ve mutlak şer diye bir şey yoktur. Bu anlamda Kur'an'a baktığımızda şerri Allah'a değil insana nisbet eder. "Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık ise kendindedir." (en-Nisâ 4/78). "İki misli erişmiş olan bir felâkete uğradığınız zaman dediniz ki; bu, neden böyle oldu? De ki: Bu felaket sizin kendinizdendir. Onun sebebi sizsiniz. Muhakkak ki Allah her şey üzerinde kudret sahibidir." (Âl-i İmrân 3/165). Sözün özü, şer bizim ihmalkarlığımızdandır, çünkü şer olarak nitelediğimiz şeyler, iyi kullanılırsa hayrın bizzat kendisi olur.¹²⁷

Doğrul, insanların şirkine sebep olup, onları hakikatten saptıran davranışlardan birinin de birtakım şahsiyetlere ve bazı şeylere gösterilen aşırı saygı ve sevgiden kaynaklandığını ileri sürer. Hz. İsa'ya, Rama'ya, Krişna'ya gösterilen

¹²⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 68-69.

¹²⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 69.

aşırı saygıyı buna örnektir. İnsanların bu insanlara gösterdikleri aşırı hürmet ve sevgi, onların bunları ilah görmeye neden olmuştur.¹²⁸ Kur'an'ın şahısları ilahlaştırmaya asla izin vermediğini şu âyet belirtmektedir. “Ey Kitap Ehli! Dininizde haddi aşmayın, Allah’a karşı hak olmayanı söylemeyin, Meryem oğlu Mesih İsa sadece Allah’ın elçisidir.” (en-Nisa 4/171).

Doğrul, şirkin en büyük zararını, onun insanı Allah’tan çevirip, insana veya başka yaratıklara bağlamasında görür. İnsan, sevgisini ve saygısını Allah’ta değil de insanda veya başka varlıkta toplaması, insan için en büyük zarardır. İslam bu anlamda gönüllerin Allah’a bağlanmasından yanadır. Çünkü Allah’tan başkasına bağlanılan gönüllerin sonu, zarardan başka şey değildir. Allah dışında gönlün bağlandığı diğer şeylerin tümü boştur. Bu tür şeyler insana hiçbir şey kazandırmaz. Bunlar insanın maneviyatını zedeler, alçaltır ve düşürür. Kur’an’ın birçok âyeti Allah’tan başka şeylere yalvarmanın bir yarar sağlanamayacağını belirtir. Çünkü bütün ihtiyaçları giderebilecek mutlak kudret sahibi Allah’tır.¹²⁹ Şu âyet buna işaret etmektedir. “Ey Muhammed de ki: Allah’tan başka, tapacak olarak ileri sürdüğünüzü çağırın, onların üzerinden bir sıkıntıyı kaldırmaya yahut onu çevirmeye kudretleri yoktur. (Onların yardımlarını dileyip çağırdıkları ma’bûdların) kendileri, onlardan Allah’a en yakın olanı tanrılarına yaklaşmak için vesile ararlar. Tanrıların rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü tanrının azabı sakınılmaya değer.” (el-İsrâ 17/56-57).

Doğrul, şirke neden olabilecek şeylerden birinin de olağanüstü görülen olayların, yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığını ileri sürer. Bazılarında veya bazı şeylerde meydana gelen olağanüstü durumların insanlar tarafından abartılıp, aşırı bir değer atfedilmesine yol açtığını belirtir. İnsanlar her ne kadar bunları ilah saymasa da onunla yaratıcı arasında bir ilişki gördükleri için yaratma kudretinin onda olduğu inancına kapılabilirler. Bu durumda bu tür şeyler insanlar tarafından insan üstü sayılabilir. Bu anlamda enbiya ve evliyai aynı şekilde görmek de müşriklığe nedendir. Hz. İsa’yı bir ilah veya ilahın oğlu görmek, bu tür şirk örneklerindedir.¹³⁰

¹²⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 69.

¹²⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 71.

¹³⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 71-72.

Doğrul, din adamlarına karşı birtakım aşırı durumların da şirke sebep olduğuna dikkat çeker. Din adamlarının dilediklerini haram edip dilediklerini de helal etmeleri ve insanların da körü körüne bunları benimseyip inanmalarını, Kur'an'ın reddettiği bir şey olduğunu ifade eder. Kur'an'ın ifadesiyle “Din âlimlerini ve dervişlerini birer tanrı edinmişlerdi.” (et-Tevbe 9/31). Yine o, şu hadisi ele alarak bu açıdan değerlendirir. Müslüman olmadan önce Hristiyan olan Hâtem oğlu Adiy, bu âyeti dinlediği zaman Hz. Peygamber'e, “Biz din rehberlerimizi, tanrı olarak tanımıyorduk” dediği zaman, Hz. Peygamber, “Onlar istedikleri şeye helal, istedik şeye de haram demiyorlar mıydı? Hatem evet dedi. Hz. Peygamber de “İşte onları tanrı edinmek budur.” Helal ve haramı belirleyen Allah'tır. Peygamberler ise sadece bunları tebliğ eder. Peygamber şâri' değildir. Hükümü Allah koyar peygamber hüküm koymaz. Kur'an bu konuya çok önem vermiştir ve peygamberin sadece bir elçi olduğunu şöyle belirtmiştir. “Muhammed, kendisinden önce nice resûller gelmiş bir resûlden ibarettir.” (Âl-i İmrân 3/144). “Meryem oğlu Mesih İsâ, Allah'ın resûlü idi.” (en-Nisa 4/171).¹³¹ Kur'an bu ifadeleriyle, peygamberlerin insanlardan birer insan olduklarını hatırlatmaktadır.

Doğrul, Allah için yapılması gereken ibadetleri bir başkasına veya herhangi bir varlığa karşı yapılmasının da şirk olduğunu belirtir. Müşrikler Allah'a inanıp O'nun için secde ederlerdi. Lakin aynı şekilde putlara, din adamlarına, siyasette önde gelenlere ve saygın bildikleri kişilere de Allah'a secde eder gibi secde ederlerdi. Oysa İslam bu tür saygı biçimini reddetmiştir. İslam dini her türlü secde biçimini yasaklayarak, secde etmeyi sadece Allah'a has kılmıştır.¹³²

Doğrul, Allah'a has olan hususları bilme iddiasında bulunmanın şirke sebep olduğunu ifade eder. Bunun, Allah ile ortaklık taslamaktan farksız olduğu kanaatindedir. Kimiler peygamberlerin ve evliyaların gaybı bildiklerine inanır. Birtakım dinlerde buna rastlamak mümkündür. Müşrik kâhinler ise cinlerden bilgi aldıklarını ve bazı sırları bildiklerini söylerler. Onlar, bu tür söylemlerle kitlelerin gözünde imtiyaz sahibi olmayı amaçlardı. Kur'an bu tür iddiaları kökünden reddeder. “Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir.” (el-En'âm 6/50).

¹³¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 72-73.

¹³² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 73.

Kur'an, bu âyeti ile onların gayba dair bilgi sahibi olmadıklarını, gayba dair bilginin Allah'a has olduğunu söylemiştir.¹³³

Doğrul der ki Kur'an, gaybın Allah dışında kimsenin bilmeyeceğini söyler. İslam, gayb bilgisine özenip müşrikliğe sebep olacak bütün iddiaları reddeder. Hz. Peygamber'in dahi bu anlamda bir iddiasının olmadığını apaçık beyan eder. "De ki, Ey Muhammed! Allah'ın hazineleri bendedir demiyorum, gaybı da bilmiyorum." (el-En'âm 6/50). "De ki, ya Muhammed! Göklerde ve yerlerdeki görünmeyeni Allah'tan başka bir kimse bilmez." (en-Neml 27/65). Doğrul'a göre bu âyetleri gaybın bilgisinin Allah katında olduğunu açıkça beyan eder.¹³⁴ Allah, bu âyetlerle insanın merakı üstünde rant elde etmeye çalışıp gaybdan haberdar olduğunu iddia eden her türlü sihirbazlık, falcılık, kâhinlik, münecimlik gibi sahtekarların yalancı olduğunu bildirmiştir. İnsanların bu tür sahtekarlara aldanmalarına engel olmuştur.¹³⁵

Doğrul, gayb konusu olarak bilinen Lokman sûresindeki âyette geçen konuları şöyle yorumlar; "Âyet-i Kerîme'de bahis mevzuu olan saat zalim ve mütecaviz düşmanın sukut edeceği, muzmahil olacağı saattir. Âyet tahakkuk etmek üzere olan inkılâba işaret eder. Yağmurun yağması, ruhen ölü olanların dirileceğini ifade eder. Kadınların rahimlerindeki ceninler, müslüman olmaları mukadder olan nesildir. Bugünün düşmanları, yarının dostları olacaklardı. Müslümanları yerlerinden, yurtlarından çıkarırlar, kendi yurtlarının dışında öleceklerdi."¹³⁶

Doğrul, bazı insanların birtakım gizemli şeylerin gücüne inandıklarını belirtir. Bu gizemli şeylerin insanın üzerinde tesirlerinin olduğuna inanıp, bunların etkisini kırmak niyetiyle büyü, tılsım, üfürük, cinlere ve şeytanlara adak adayıp, kurban kesmenin şirk olduğunu ileri sürer. Kur'an, bu tür inançların doğru olmadığını, bu anlamda insanın sadece Allah'a dayanmasını istemektedir. "Yalnız Allah'a kulluk etmek ve yalnız Allah'tan dilemektir." (el-Fatiha 1/5). Böylece İslam insanı bu tür yersiz korkulardan emin kıldığını ifade eder.¹³⁷

Doğrul der ki Kur'an, sihir, tılsım gibi şeylere karşı tavrını şöyle belirler: "Onlar bütün bunlarla bir kimseye zarar veremezler. Allah ne dilerse ancak o olur.

¹³³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

¹³⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

¹³⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74.

¹³⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 651, dip: 2

¹³⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 74-75.

Onlar, kendilerine zarar verecek ve fayda vermeyecek şeyleri öğrenirler. Halbuki gayet iyi bilirler ki bu yolda yürüyenlerin âhiretten hiçbir nasipleri yoktur.” (el-Bakara 2/102). Böylece Kur’an, sihirbazlığın ve vesvesenin birtakım kuruntu olduğunu belirtir. Nitekim Kur’an, Musa ve sihirbazların olayını anlatırken, sihirbazların atmış oldukları iplerin yılanı dönüşmelerinin bir hayalden ibaret olduğunu ifade eder. Doğrul, konunun hassasiyetine binaen, büyücülere karşı beslenen korku ve vehimleri ortadan kaldırmak için bazı sahâbîler büyücülerin öldürülmelerine fetva bile verdiklerine dikkat çeker. Böylece onların, gerçek anlamda hiçbir etkilerinin olmadığını göstermek istemişlerdir der.¹³⁸

Doğrul, dönemin Cahiliye müşriklerine bakıldığında, onların birçok hurafe uydurduklarını ileri sürer. Müşrikler, uydurdukları bu hurafeler yüzünden korku içinde yaşarlardı. Bunların, hayatları üstünde ciddi bir şekilde etkisinin inancındaydılar. Örneğin Araplar, gulyabani gibi şeylere inanıyorlardı. Güneş ve ay tutulmalarını, değerli kişilerin ölümüne yorumlardı. Yıldız kaymalarını da benzer şekilde anlamlandırıyorlardı. Bu ve bunlar gibi hurafelere tarih boyunca insanlar inanmışlardır. İslam’a göre bu tür hurafeler yersizdir. İslam insanları bu tür hurafelerden emin kılmak istemiştir.¹³⁹

Doğrul, şefaata ve kefaretin yanlış anlaşılmasının da şirke sebep olduğunu ileri sürer. Bu tür yanlış anlayışlar sadece dönemin Arap müşriklerinde var olan bir şey değildir. Benzer hatalara Hristiyan, Yahudi ve başka inançlarda da mevcuttu. Müşrik Araplarda bunun varlığının sebebi yanlış bir Allah tasavvuru idi. Araplar daha çok Allah’ın azabından veya herhangi bir felaketten korunmak için putları şefaata yaparlardı. Çünkü onlar Allah’ı ceza verici bir otorite olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Allah’a yaklaşmak ve azabından korunmak için birtakım varlıkları aracı ederlerdi. Nitekim müşrikler putlar için şöyle derler. “Bunlar bizim Allah katında şefaataçilerimizdir.” (Yunus 10/18). “Bunlar bizi Allah’a yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz.” (ez-Zümer 39/3).¹⁴⁰

Doğrul, bu konuda Yahudiler’in de benzer yanlışlara düştüklerini ifade eder. Onlar, kendi ırklarından olanları biricik, Allah’ın gözdeleleri ve Allah’ın üstün kulları olarak görürler. “Biz Allah’ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz” (Maide 5/18). Bundan

¹³⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 75.

¹³⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 75-76.

¹⁴⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 77.

dolayı işledikleri günahların cezasını birkaç gün olarak görüyorlardı. Kur'an, onların bu inancına şöyle cevap verir. "Siz, Onun yarattığı insanlardansınız ve Allah dilediğini yargılar, dilediğine azap eder." (Maide 5/18).

Doğrul, şefaath meselesinde Hristiyanların da hataya düştüklerini belirtir. Onlara göre Âdem'in işlediği suç, İsa'nın insanlık uğruna kendisini feda etmesiyle son bulmuştur. İsa'nın kanı kefareth olduğu için İsa'nın yerine geçenler de günahları bağışlama özelliğini kazanmışlar. Bu davranış Hristiyan din adamlarını Allah'a ortak koşmalarına sebep olmuştur. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder. "Onlar din ulularını ve rahiplerini, Allah'tan gayrı, Tanrı edindiler." (et-Tevbe 9/31). Yine onlara göre Allah'ın oğlu olan Mesih, kıyamet gününde babasının sağ tarafında oturarak insanlar hakkında hüküm verecektir. Hristiyanların bu inancına karşılık olarak Kur'an şunları söyler. "Sen mi, beni ve anamı, Allah'ı bırakarak Tanrı edinin dedin" (Mâide /116). Kur'an'da Hz. İsa'nın "Ben ancak senin bildirdiklerini onlara bildirdim ve ancak Allah'a kulluk edin" dedim ve "Onlara azap edersen, kullarıdır, onları bağışlarsan Aziz sensin, Hakîm sensin" (Mâide 5/117-118) beyanı da yer alır. Böylece İslam, tüm batıl ve yanlış inançları vahyin bilgisiyle düzeltmeyi amaçlar. Şefaath ise sadece Allah'ın izniyle olabilir. Allah'ın onaylamadığı hiçbir şefaath fayda vermez. İnsana fayda sağlayacak olan kendi amelidir. Bütün şefaath yalnız Allah'a aittir ve bunu yalnız O'ndan beklemek gerekir. Putlara, meleklerle, kullara, adaklara, hurafelere aldanarak veya bunlara güvenip şefaath beklemek, boş bir hayalden başka bir şey değildir.¹⁴¹

Doğrul, insanoğlunun varlığın oluşum ve dengesini ilahî iradenin dışında birtakım güçler atfederek şirke düştüğünden de söz eder. Örneğin, müşrikler gök cisimlerine secde ederlerdi. Ayrıca onlar zaman hakkında da benzer düşüncelere sahiplerdi. Zamanın varlık üstünde ciddi bir etkisinin olduğuna inanırlardı. Kendilerini yok edenin zaman olduğunu söylerdi. Zamandan şikâyet eden müşrikler, zamana söverlerdi. Hz. Peygamber zamana sövmenin doğru olmadığını, nitekim zamanın da yaratıcısının Allah olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca müşrikler yağmurun yağma sebebini bazı yıldızların etkisinden olduğuna inanırlardı. Güneş ve ay tutulmasını da bazı sebeplere bağlardı. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatına denk gelen güneş tutulmasını, bazıları bu olayı İbrahim'in vefatına bağladılar. Hz.

¹⁴¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 77-78.

Peygamber bu yanlış düşünceleri düzeltmeye çalışmıştır. Nitekim o, güneş ve ayın Allah'ın iki âyeti olduğunu ve hiç kimsenin ölümü yüzünden tutulmayacağı uyarılarında bulunurdu.¹⁴² Gök cisimlerine birtakım olağanüstü anlamlar yükleyip, onlarda birtakım güçlerin olduğuna inanmak da bir tür şirktir. İnsanlar tabiat olaylarına bu anlamlar yükleyip, bunlara tapma ihtiyacını hissetmişlerdir.¹⁴³ Kur'an bu tür şirk çeşidiyle de mücadele etmiştir. "Güneşe de aya da secde etmeyiniz." (Fussilet 41/37).

Doğrul, Allah'tan başkası adına yemin etmenin bir şirk çeşidi olduğunu açıklar. Cahiliye dönemine baktığımızda, Araplar Lât ve Uzza gibi putlara yemin ederlerdi. Hz. Peygamber, zaman zaman bu hataya düşen arkadaşlarını uyarıp bu yasağı hatırlatmıştı. Örneğin; Hz. Ömer, annesi üzerine yemin ettiği zaman, Hz. Peygamber ona bu yasağı hatırlatmıştı. Kâbe adına edilen yeminlerde bu yasağa dahildir. Kâbe üzerine yemin eden birini uyan Hz. Ömer'in oğlu, bunun bir şirk olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴

Doğrul, her ne şekilde olursa olsun, birilerinin iradesini Allah'ın iradesine denk görmenin veya bunu ilahî irade olarak görmenin şirke yol açacağını belirtir. Yine o, hiçbir iradenin Allah'ın iradesine karşılamayacağını ifade eder. Allah'ın iradesine insan iradesini karıştırmamanın şirk olduğunu belirtir.¹⁴⁵

Doğrul, şirkten sakınmak için müşriklik söz konusu olan her şeyden uzak durmanın gereğinden söz eder. Hz. Peygamber'in şirk kokan her tür davranış karşısında hassas durduğunu belirtir. Örneğin müşrikler çocuklarına Abdüşşems, Abdumenaf ve benzeri isimler takarlardı. Peygamber bu tür durumlarda müslümanları uyarılmış ve müslümanlardan bu tür isimleri değiştirmiştir. Hz. Peygamber, Acemlerin padişahlarına "Şehinşah" yani "padişahlar padişahı" gibi unvanlar vermelerini de müşriklik sayar, bu tür unvanları taşıyanların, Allah'ın gazabına uğrayacaklarını söylerdi. "Hatta Hazreti Peygamber, kölelere kulum, kölem! diye hitap edilmesini yasak etmiş, bunlara oğlum, kızım, diye hitap edilmesini tavsiye etmiştir." Birçok insanın işi rayında gitmediği için şeytana söver

¹⁴² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 78-79.

¹⁴³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 78.

¹⁴⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 79.

¹⁴⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 79.

durur. Hz. Peygamber bu tür durumlarda insanları uyarmıştır ve bunun doğru olmadığı ifade etmiştir.¹⁴⁶

Doğrul, şirkin en güçlü dayanaklarından biri olan, kabir ve türbelere karşı gösterilen hürmet olduğu ileri sürer. Kabirlere karşı aşırılığa gitmenin, aşırı hürmet, aşırı bağlılık, üzerine cami yapmanın ve çeşitli adaklarda bulunmanın şirk olduğunu açıklar. Hz. Peygamber'in bu tür aşırılığı yasakladığını ve kabirler üzerinde mescit yapmayı da yasakladığını dile getirir.¹⁴⁷

Doğrul, İslam'ın maddi şirki hedef aldığı gibi manevi şirki de hedef aldığını belirtir. Ona göre manevi şirkin en büyük sebebi riyakarlıktır. İslam, müşrikliğe yol açan her türlü gösterişi yasaklamıştır. Riyakarlık manevi şirkin sebeplerindedir. Riya, öz yürekli olmayıp, iki yüzlü olmaktır. Olduğu gibi görünmemek, görüldüğü gibi olmamaktır. Bu, hırsın ilahlaştırmasına neden olur. Kur'an bu duruma şöyle dikkat çekmiştir. "Hırsını tanrı edinmiş olan kimseyi görüyor musun?" (Furkan 25/43). Bu tür hırslar, insanın kalbinde yer edinmiş en sinsi putlardır. Allah'ı hakkıyla bilmenin yolu her şeyden önce bu putları devirmekten geçer. İnsanların bu duruma düşmelerinin birçok nedeni vardır. Kimi şöhret, menfaat kimi ise birçok çıkar uğruna bu hataya düşmektedir. Kur'an, gösteriş gibi tavırları insana yakıştırmaz. Bu nedenle vahyi ile onu özüne davet eder. İslam, bu anlamda özüne dönenleri, dinde öz yürekli, Allah'ın hoşnutluğunu gözetken ifadeleriyle insanı Allah'a karşı samimiyete davet eder.¹⁴⁸

Doğrul, şirk konusunu ciddi anlamda geniş bir şekilde ele almıştır. Öyle ki, adeta şirke sebep olabilecek her durumu söz konusu etmiştir. Çünkü onun gözünde gerçek bir tevhid, şirki yok etmekle mümkündür. Tevhidi zedeleyecek her şeyi hedef almaya çalışan Doğrul, ele aldığı her şeyde isabetli olduğunu söyleyemeyiz. Zira bazı konularda aşırı gittiğini düşünüyoruz. Örneğin Doğrul, aşırı saygı ve sevginin şirke sebep olduğunu söyler. Doğrusu aşırı sevgi ve saygıdan tam olarak ne kast ettiği açık değil. Şayet sevgi ve hürmet tapmaya sebep değilse, bunu şirk olarak görmek isabetsizdir. Buna illa da bir şey denilecekse, şirk yerine günah denilmesi daha doğru olur. Hedefinden sapmış şirk hassasiyeti, birtakım kimselerin ağzında nasıl tekfir neden olduğu malumdur. Doğrul'un bazı konularda doğru bulmadığımız bu aşırı şirk

¹⁴⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 79-80.

¹⁴⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 80.

¹⁴⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 80-81.

hassasiyeti, dönemin dini düşünce ve sosyopolitik düşüncenin etkisinden kaynaklandığı düşüncesindeyiz.

2.4. İman Anlayışı

2.4.1. İmanın Tanımı

Doğrul imanı şu şekilde tanımlar; der ki İman, “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak anlamındaki “emn (emân)” kökünden türemiştir. İman, güven duygusu içinde tasdik etmek ve inanmak mânasına gelir. Terim olarak Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” anlamına gelir. Nitekim Doğrul, Hucurât sûresinin şu ayetine verdiği anlam da bu tanımı teyit etmektedir. “Çöl Arapları iman ettik, dediler. De ki: İman etmediniz. Belki "inkıyat ettik!" deyin. İman kalplerinize henüz girmedir. Allah ile Peygamberine itaat ederseniz, Allah işlediklerinizin (karşılığı olan mükâfattan) bir şey eksiltmez Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.” (el-Hucurât 49/14).

Yine onun ifadesiyle, Kur’an, insanın kurtuluşunu iman ile mümkün olduğunu belirtir. İman, kalbe ait bir fiil olmakla beraber, Kur’an cennete girmeyi iman ve salih amelle olacağını söylemekle iman ve amel arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Kelâm ilmi iman, esasları, oluşumu, alâmetleri, amelle münasebeti, artıp eksilmesi ve müminin vasıfları gibi açılardan ele almıştır. Ehl-i sünnet kelâmcıları onun tasdikle, Cehmiyye ve Neccâriyye mârifetle, Mürcie ve Kerrâmiyye ise ikrarla oluştuğunu benimsemiştir. İman-amel ilişkisi konusunda da Havâric, Mu’tezile ve Şîa mensupları ameli imandan bir cüz kabul ederken, Selefîyye onu kemalinin şartı statüsünde cüz saymış, Mürcie imanla amel arasında ilişki bulunmadığını ileri sürmüştür. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise ameli imanın bir parçası (cüz) olarak kabul etmemekle beraber onu, imanın kemalini ve etkisini ortaya koyan bir unsur konumunda tutmuş.”¹⁴⁹

2.4.2. İman-Amel İlişkisi

Doğrul, iman ile ameli iç içe görür. Özellikle insanın amel ile değer kazanacağını ve bu sayede özüne kavuşacağını belirtir.¹⁵⁰ İslam’da iman ile amelin ayrılamayacağı kanaatinde olan Doğrul, İslam’ın bu anlamda çok önemli bir özelliği

¹⁴⁹ Bekir Topaloğlu & İlyas Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 155.

¹⁵⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 153-154.

barındırdığını ileri sürer. Zira bazı dinler amellere hiç değer vermezken, kimi dinler ise amellerde ve ayinlerde aşırılığa gitmiştir. İslam ise orta yolu tutmuştur. Yani ne ibadetsiz ne de ibadette aşırıdır.¹⁵¹

Doğrul der ki, İslam önce inancı kalbe yerleştirir. Sonra da bu inancı pekiştirip, kuvvetlendirmesini amaçlar. Bu inancı canlı tutup, yaşatmak ister. Amele önem vermeyen bir din için âhiret ideal olamaz. Amelsiz bir dinin âhiret inancı, insanın hayatına pek etki etmez. İslam, insana amel ile sorumluluk bilincini veren bir dindir. İnsanın Allah'a karşı sorumluluğu, kendisine ve çevresine karşı sorumluluk bilincini verir. Yaşamın içinde hangi adımların doğru ve hangi adımların yanlış olduğu insana bildirir.¹⁵²

Doğrul, Kur'an'ın medeniyetler üstünde ciddi bir anlamda etkisinin olduğunu açıklar. Nitekim Kur'an, medeniyet seviyesi düşük olan toplumları yüceltecek bilgiyi barındırdığı gibi, medeniyet seviyesi yüksek olan toplumları daha da yüceltecek bilgileri de barındırdığını ifade eder. Kur'an'ın bu aydın bilgi ve ilkeleri, hiç kuşkusuz hayata aktarıldığı zaman, insanı şekillendirip yüceltecektir. Yani Kur'an'ın aydın bilgileri, kulların hayatında amele dönüşmekle, onların seviyesini yükseltir. Dolayısıyla İslam'ın inanç esasları ne kadar evrensel ise ameli esasları da aynı şekilde evrenseldir.¹⁵³

Doğrul, İslam'ın evrensel inanç ve amellerinin her çağda ve her insanın ihtiyacını karşılayacak özellikte olduğunu ileri sürer. Bakara sûresinin ilk âyetlerini örneklendiren Doğrul, bunların İslam'ın itikadî ve amelî esaslarını konu edindiğini ifade eder. Allah'a inanmak, peygamberlere, kitaplara, meleklerle ve âhirete inanmak İslam'ın inanç esaslarıdır. Yine aynı surenin ilk âyetlerinde ameli esasların özetlendiğini belirtir. Bunlar, namazı dosdoğru kılmak ve Allah'ın insana verdiklerinden başkalarına yardımda bulunmaktır. Bu iki amel bile insanın bütün hayatını kucaklamaya yeterli gelir. Zira bunlardan biri, insanın Allah'a karşı sorumluluğunu, diğeri ise insanın insana karşı sorumluluğunu barındırır. Dolayısıyla iman ile ameli birbirinden ayırmak doğru değildir. Çünkü gerçek anlamda insanın her sorumluluğu, Allah'a karşı bir görevidir. Kur'an bu anlamda insanın her zaman

¹⁵¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 153.

¹⁵² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 153.

¹⁵³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 153.

Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmasını tavsiye eder. Çünkü insan yaptıklarından sorumlu tutulacak bir varlıktır.¹⁵⁴

Doğrul, insanın yaptığı her davranışından dolayı Allah'a karşı sorumlu olduğunu düşüncesindedir. Buna karşı Allah ise hiçbir şekilde kullarının ameline muhtaç değildir. İnsanoğlu tüm zamanını Allah'a ibadet ile geçirse dahi, bu davranışları Allah'ın yüceliğine bir artı bile getirmez. Ayrıca insan Allah'a hiç ibadet etmese dahi, onu inkâr edip, nankör davransa bile, bu davranışta, Allah'ın büyüklüğünden zerre eksiltmez. Dolayısıyla ibadet her ne kadar Allah içinse, onun faydası tamamen insana yöneliktir. İnsan maneviyatın zirvesine Allah'a ibadet ile varır. Kur'an bu gayeyi gerçekleştirmek için namaz kılmayı, oruç tutmayı ve hac etmeyi emreder. Bir diğer amel ise, insanın insana karşı sorumlu olduğu en büyük davranış olan zekattır. Bu dört vazife, yani namaz, oruç, hac ve zekât, İslam amelinin temelidir.¹⁵⁵

Doğrul, iman amel ilişkisi konusunda özellikle Gazzâlî'nin görüşünü öne almaktadır. Gazzâlî'nin konu hakkındaki görüşünü verdikten sonra, diğer mezheplerin de konu hakkındaki görüşlerine değinip yorumlar.¹⁵⁶ İman amel ilişkisi ile ilgili mezhep sahiplerinin farklı görüşlerini hoş karşılamayan Doğrul, bunun ayrılığa neden olduğunu belirtir. Ayrılık nedeni olan bu düşüncelerin bir sapma ve ifrat eseri olduğu kanaatindedir.¹⁵⁷

Doğrul, İslam kelimesinin anlamının açık olduğunu ve mezhep sahiplerinin bu anlamdaki farklı görüşlerinin yersiz olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu ayrılığa girmenin hiçbir sebebi yoktu. Çünkü Kur'an'ın İslam kelimesine verdiği şer'i anlam birdir. O da tevhittir. Bu da sadece Allah'a yönelmek, sadece ona kul olmak ve imana şirk bulaştırmamaktır.¹⁵⁸

Doğrul, iman ile amelin aynı şey olmadığını, iman ve amelin ayrı şeyler olduğu görüşünü âyetlerle destekler. Kur'an, gerçek dinin bir olduğunu ve bu dine imanı şart koşar. Din birdir, fakat şeriatlar yani ameli hükümler ise farklıdır. Tevhid hiçbir zaman ve hiçbir zeminde değişikliğe uğramayan, nesh edilmeyen,

¹⁵⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 1153-1154.

¹⁵⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 154.

¹⁵⁶ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1: 115, dip. 15.

¹⁵⁷ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1: 115, dip. 15.

¹⁵⁸ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1: 115, dip. 15.

peygamberlerin değişmesiyle de değişmeyendir. Fakat ameli hükümler peygamberlerin ve milletlerin değişmesiyle değişir.¹⁵⁹

Doğrul, ibadette  l y ye ciddi anlamda önem vermiştir. O, İslam'ın bu hassasiyeti en güzel bir şekilde kuruduğunu belirtir. İslam, birtakım dinler gibi ibadeti geride bırakıp, önemsemeyen bir din olmadığı gibi ibadette aşırılığa da kaşmamıştır. Gerçekten Doğrul bu konuda çok haklıdır. Zira günlük ibadetler insanın bir saatini ya alır ya almaz. Fakat bu İslam'ın ibadetin ritüel yönüdür. Genelde ibadet denilince kast edilen budur, Doğrul'un da vurgu yaptığı ibadetin ritüel kısmı budur. Fakat İslam'ın günlük hayatta insandan beklediği sadece bu olmadığı kesin. Kur'an, zerre kadar hayır ve zerre kadar kötülüğü dahi göz ardı etmez. Durum bu olunca İslam, her saniye kötülükten uzak durmayı tavsiye eder. Yani demek istediğimiz şu ki İslam, kıl beşi götür işi meselesi değildir. Din insandan ciddi anlamda sorumluluk sahibi olmasını ister. Dolayısıyla bu durum o kadar da kolay değildir.

Doğrul'un, ibadetin  hret bilinci üzerinde durması da dikkate değer bir konudur.  nk  İslam'da ne ibadetsiz bir  hret ne de  hiretsiz bir ibadet söz konusudur.  hret fikri ibadeti, ibadet fikri de  hret bilincini canlı tutar. Doğrul, İslam'ın inanç boyutu gibi onun amel boyutunu da evrensel olarak görür. Ayrıca O, Kur'an'ın öğretilerinin insanı medenileştirdiği üzerinde de durur.

2.4.3. Din ve İslam

Doğrul, kavramları açıklarken genel olarak sözlüklere ve kavramlar üzerinde duran müfessirlere dayanır. Bazen bu görüşlerden yararlanarak kavramın ıstılah anlamını harmanlayarak yorumlar. O, Arap dil biliminin en önemli sözlüklerinde kelime olarak dine birçok anlam verildiğini açıklar. Dine verilen bu anlamlardan birkaçını şu şekilde izzah eder; din, itaat ve ceza demektir, yani iyiliğin ve kötülüğün karşılık bulmasıdır. Ayrıca millet ve hesap anlamında da kullanılmıştır. Bazı batılı düşünürler ise din kelimesinin Arapça kökenli olmadığını söylemişler. Onlara göre din kelimesi Farsça bir kelimedir. Onlara göre İslam'dan önce din kelimesi Araplar tarafından kullanılmıştır. Doğrul, bu iddianın doğru olmadığını ileri sürer.  nk 

¹⁵⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 114-115, dip. 15.

aynı kelimenin Arapça ‘da farklı anlamlarda da kullanıldığını ifade eder. Bu kelime, Kur’an’da seksenden fazla kullanılmıştır.¹⁶⁰

Doğrul, dinin Kur’an’da da hesap, itaat, ceza yani karşılık, millet gibi anlamlarda kullanıldığını belirtir. Yine o, Kur’an’da geçen din kelimesine bu anlamlardan birini vermenin son derece uygun olduğunu ifade eder. Bu anlamda Kur’an’a bakıldığında din kelimesini Arap dilinde geçtiği gibi kullanmıştır. Kur’an’ın verdiği bu anlamlardan biri de millet manasıdır. Kur’an’ın indiği döneme bakıldığında Araplar din konusunda aynı düşüncede değillerdi. Bu konuda ayrı düşünceler söz konusuydu. İşte Kur’an böyle bir ortamda vahyedilmişti.¹⁶¹

Doğrul der ki, Kur’an’a göre dinin din olması için onun, Allah tarafından peygamberlere vahyedilmiş olması gerekmektedir. Tüm ilahî dinler birdir ve bunlar asla değişmez. Çünkü din, insan için vicdan temizliğidir. İnsanı sadece faydalı, güzel ve iyi olana davet eder. Tüm peygamberler insanları buna davet etmişler.¹⁶²

Doğrul, İslam kelimesinin birçok dilci ve daha başkaları tarafından da açıklandığını izah ettikten sonra, görüşlerini benimsediği birkaç kişinin bu kelimeye verdiği anlamları açıklar. İslam, Mekke’de 571 de doğan, Medine’de 632 yılında vefat eden Hz. Muhammed’e vahyolunan dinin adı olduğunu ifade eder.¹⁶³

O, İslam kavramın anlamını öncelikle Fahreddin er-Râzî’den alır. İslam kelimesinin dil açısından üç yönden açıklandığını belirtir. Birincisi; “Silm”e yani itaate girmek, teslim olmak, ikincisi; barışa girmek, selamete kavuşmak, üçüncüsü; ibadette ihlaslı olmaktır. Bunun için İslam’ın anlamı din açısından, Allah’a karşı gerçek anlamda ihlâs ve iman üzere olmaktır.¹⁶⁴

Doğrul, kimilerinin “Silâm” ve “Selim”in sert taşlara denildiğini belirtir. Bu tür benzetmelerin nedeni bunların gevşeklikten uzak ve sağlam oldukları içindir. “Selem”, büyük ve dikenli bir ağaçtır. Bu büyük ağacın yaprakları boya için kullanılır. Selem için kullanılan tüm bu anlamlar, bedevilik hayatının sadeliğine son derece uygundur. Araplar bu anlamlardaki “özlüğü” ele alarak kelimelere yeni

¹⁶⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 111-112, dip. 14.

¹⁶¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 112, dip. 14.

¹⁶² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 113, dip. 14.

¹⁶³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 113, dip. 15.

¹⁶⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 113, dip. 15.

anlamlar vermişlerdir. Yeniden anlamlandırılan bu kelimenin birkaç anlamı şöyledir: İç ve dış yüzü lekelerden arınmıştır. İç ve dış her türlü bozukluktan sıyrılmıştır.¹⁶⁵

Doğrul, İslam'ın anlamını özellikle sözlüklerin ve Arapların buna nasıl bir anlam verdiği üzerinde durur. Ayrıca o, çeşitli âlimlerin İslam kelimesi hakkında ne düşündüklerini ve nasıl kullandıklarını da geniş bir şekilde ele almıştır.¹⁶⁶

Doğrul, Kafirûn sûresinin, din konusunda pazarlık yapmak isteyen müşriklere karşı nasıl bir duruş gösterilmesi gerektiği anlatıldığını ileri sürer. O, bu sûrede geçen dini şöyle ele almıştır. “Din, cezadır.” Peygamber müşriklere sizlere anlattığım dine karşı geldiğiniz için Allah'tan ceza göreceksiniz. “Din, duadır.” Kur'an, müşriklere duanız size olsun, zira küfredenlerin duaları sapıklıktan ibarettir. “Din, âdettir.” Müşriklerin adetleri şeytani arzularından ve atalarından ibarettir. Peygamberlerin adetleri ise aldıkları vahiydendir.¹⁶⁷

Doğrul, İslam'ı insanın fitri dini olarak görür. İnsandaki doğruları kabul eden her inancın fitri olduğunu belirtir. Bu inancın temel esasında tevhid, ilahî vahyin evrenselliği, insanın her davranışından sorumlu olduğu gerçeği barındırır. Bu gerçekler bütün dinlerin ve her milletin kabul ettiği esaslardır. Tüm bu gerçeklerin evrensel olarak kabul edilmesi, insan fitratının buna yatkın olup, bunların hak olduğuna inanmalarıdır.¹⁶⁸

Doğrul, inandığı değerlere inandığı gibi herkesin inanmasını ister. Zira hiç kimse bütün dinlerin veya bütün milletlerin inançlarının doğruluğu, fitrata göre şekillenmiş olduğu veya fitrata kulak verdiklerini iddia edemez. Akıl ve vicdanı tere yağından kıl çeker gibi hakikatı anlayacağını iddia edenler, başlarını kaldırıp, öteden beri insanlık serüvenine baksınlar. Hakikat bu kadar çabuk anlaşılacak bir şey ise insanlık eliyle, hatta aynı inancı bile paylaşanların sebep oldukları bu kaos ne? Fitrat dediğimiz şey sadece iyiliği taşıyor. İnsanın özü hem iyiliği hem kötülüğü barındırır. Ne var ki fitrat denilince akla hep iyi olan gelmektedir. Oysa hak ve batıl, doğru ve yanlış zaman zaman at ve it izi gibi karışık halde olur. İnsanoğlu sağ duyularını geliştirip kulak vermedikçe hakikatin, Doğrul'un hayal ettiği gibi anlaşılması hayaldir.

¹⁶⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 113-14, dip. 15.

¹⁶⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 113-16, dip. 15.

¹⁶⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 966, dip. 1.

¹⁶⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 642-643, dip. 4.

Doğrul, İslam'ın temel taşı tevhittir der. Tevhid ise Allah'ın birliğine inanmaktır. Bu inancı ifade eden kelime ise kelime-i tevhid'dir. Bu da Allah'tan başka Tanrı tanımamaktır. İnsanın insanlığı Allah'tan başkasına kul olmamaktadır. Allah'tan başkasına kul olmak ise insanı alçaltıp, onu değersiz bir konuma getirir. İnsan için doğru yol ve onun yükselip gelişmesi, Allah'a inanmak ve başka Tanrı tanımamaktadır.¹⁶⁹ İnsan için dindarlığın mükemmelliği, Allah'ın birliğine inanmak ve sadece ona kul olmaktır.¹⁷⁰

O, İslam'ın her türlü hurafeye düşman olan bir din olduğunu belirtir. Hurafeleri ve hurafelerden gelen tüm korkuları yok eder. İnsanın her türlü kötülüğe karşı sadece Allah'a sığınmasını ister. Tüm korkular karşısında ilah olarak bir tek Allah'tan yardım dilemeyi emreder. Bu anlamda başka Tanrılara kul olmayı yasaklar.¹⁷¹

2.4.4. Hanif, Fâsık, Münafık, Kafir, Mürted

Doğrul, hanifliği doğruya yönelen şekilde tarif eder. Kur'an, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'den bahsederken bu kelimeyi kullanır. Kur'an bununla şunu arzulamaktadır. Ey İnsanlar! Şayet bu peygamberlerden herhangi birine bağlı olduğunuzu iddia ediyorsanız, sizin de hanif olmanız icap eder. Böylece doğru yolda sabrederek durun ve İbrahim'in yolundan ayrılmayın.¹⁷²

Doğrul, fasığın Allah'a kul olma sınırlarının dışına çıkan kişi olduğunu açıklar. Fasığın mümin mi kafir mi olduğu hakkında birçok görüşün varlığından söz eder. Konu daha çok günah meselesi açısından ele alınmıştır. Konu hakkında mezhep görüşlerine bakıldığında, Ehl-i sünnet onları mümin, Hariciler onları kafir sayarlar. Mutezile ise bunları ne mümin ne de kafir sayarlar.¹⁷³

Doğrul, münafık zihniyetin, çıkarı için nasıl kimlik değiştirdiğini ve çıkar uğruna renkten renge girdiğini ifade eder. İnanmadıkları halde inanmış gibi davranan ve bu inanç maskesi altında müminleri aldatanlardır. Bu yüreksiz ödleler, gerçek yüzlerini göstermiyorlardı. Bunlar hicretten sonra Medine de ortaya çıkmışlar. Müslümanlara karşı düşmanlıklarını açıktan değil, gizli bir şekilde sürdürmüşler.

¹⁶⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 970, dip. 1.

¹⁷⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 971, dip. 1.

¹⁷¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 974, dip. 1.

¹⁷² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 53, dip. 121.

¹⁷³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 22, dip. 24.

Bunlar umduklarına kavuşmadıkları için müslümanlara karşı kinlerini içlerinde biriktirmişlerdi. Müslümanların her zaferi münafıkların derdine dert katıyordu. Bunlar, bizler barışçıyız diyorlardı. Kendilerini barışçı olarak göstermelerinin nedeni ise her yere rahatça girip çıkmaları içindi. Böylece barış maskesi altında fitne çıkarıp, müslümanlara pusu kuruyorlardı.¹⁷⁴

Doğrul, “Kâfur” kelimesi “kfr” kelimesinden geldiğini ve bu kelimenin şu anlamları ifade ettiğini açıklar. Bir şeyin üstünü örtüp hiç yokmuş gibi bir hale getirmektir.¹⁷⁵ Kafirler genelde dünyaya bağlı ve bu aşırı dünya sevgisinden dolayı yürekleri katılaşmış, putperestliği içselleştiren kişilerdir. Bu tutumlarından dolayı hakikate kulak asmazlar. Küfürde katı tavırlarından dolayı doğruya karşı sağır gibi dururlar. Bundan dolayı uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir ve doğru yola gelmezler.¹⁷⁶

Doğrul, İslam’a göre mürtedin öldürülmesinin asılsız olduğunu ileri sürer. Genellikle insanlar, dinden dönenin ölüme mahkûm edileceğini sanıyorlar. Bu asılsız iddianın bir art niyeti vardır. Çünkü bunu iddia edenler, İslam’ın din ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermediğini yaymak istemişler. Zira İslam, dinden dönenlerden bahseder. Fakat hiçbir zaman dinden döneni öldürün dememiştir. Şu âyetler bu gerçeği ifade eder. “İçinizden herkim dininden döner de kâfir olarak ölürse bu gibilerin bütün yaptıkları, dünyada da âhirette de boşa gider. Bunlar cehennemliktirler ve cehennemde kalıcıdır.” (el-Bakara 2/217). “Ey İman Edenler, içinizden herkim dininden dönerse, Allah ona bedel, kendi tarafından sevilen ve onu seven insanlar getirir.” (Mâide 5/57). “Onlar ki iman ettikten sonra küfrederler ve küfürlerini artırırlar, tevbeleri asla kabul olunmaz. Şaşırırlar işte bunlardır.” (Âl-i İmrân 3/90). Doğrul, bu âyetlerin dinden dönenlerin cezasının dünyada değil, âhirette görüleceğini belirtir. O, İslam’ın ilk yıllarında birtakım Yahudiler’in İslam’ı benimser gibi hareket ederek sonra irtidad ettiklerini ifade eder. Şayet mürted öldürülmüş olsaydı, bunların irtidad etmelerinin imkânsız olduğunu ifade eder.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 17-18 dip. 11-13.

¹⁷⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 897, dip. 3.

¹⁷⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 17, dip. 10.

¹⁷⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 201-202.

2.4.5. Dinde Zorlama

Doğrul dinde zorlama yok diyen âyetin din ve vicdan hürriyetinin temel taşı olduğunu belirtir. Din sadece Allah içindir. Dinde zorlama yok âyeti ile irşad olmuş müslümanlar, hiç kimseye dinlerini dayatmamışlar.¹⁷⁸ Birtakım kimseler, Kur'an'ın adeta eline kılıç alarak herkesi dine zorlamaya çalıştığını iddia etmişler. Bu kimselerin iddiaları bir değer kazanmayınca, bu sefer derler ki, Kur'an inananlar dışında insanlar ile dostluk ilişkileri yasaklar. Oysa Kur'an, inananlar için diğer inançlara bağlı insanlar ile evliliği bile yasaklamamıştır. Kur'an, düşmanlık besleyen ve savaş ilan edenler ile dostluk kurmayı yasaklar. Nitekim şu âyet bunu açık bir şekilde ifade eder.¹⁷⁹ “Hak Tealâ, din uğrunda sizinle muharebe etmeyen, sizi yerinizden, yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, adalet ve insaf göstermekten sizi menetmez. Hak Tealâ adalet ve insaf gösterenleri sever. Allah sizi ancak sizinle din uğrunda harbeden, sizi yerinizden yurdunuzdan çıkaran, çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmayı nehyeder. Onlarla dost olanlar yok mu, işte zalim olanlar onlardır” (Mümtehine 60/8-9).

2.5. Peygamberler, Kitaplar ve Meleklerle İmana Dair Görüşleri

2.5.1. Peygamberler

Doğrul, konuya insanoğlunun peygamberlerin rehberliğine ihtiyaç duymasına dikkat çekerek şöyle giriş yapar. İnsan kendisine yetmeyen zayıf bir varlıktır. Kendisini hatadan kurtaracak, ona doğru yolu gösterecek bir rehber ihtiyacı duyar. Bu ihtiyacını Allah onlara peygamber göndererek karşılamıştır.¹⁸⁰ Doğrul'a göre peygamberlere inanma ilkesi, Kur'an ile gelişip bütünlük kazanmıştır. Zira diğer inançların peygamber anlayışları, İslam'da olduğu gibi kapsayıcı değildir. Örneğin İsrailoğulları, peygamberliğin kendi tekelleri altında olduğunu söylerler. Kendileri dışında başka millete peygamberlik verildiğine inanmazlar. İsa'ya Allah'ın oğlu gözüyle bakan Hristiyanlar, kendilerinin İsa tarafından himaye edilmeye layık tek ümmet olarak görürler. Bu iki gurup, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul

¹⁷⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 92-93, dip. 246.

¹⁷⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 201.

¹⁸⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 160, dip. 19.

etmezler. Zerdüş't'e inananlar, onu sadece kendilerine has kılmışlar. Hindistan'ın bilgelerine bakıldığında aynı tutum onlarda da görülür.¹⁸¹

Doğrul'un tespitine göre İslam, hakikatı kendi tekelinde gören bütün bu anlayışların karşısına çıkıp üstünlüğün ve hakikatın belli zümre, kişi ve ırkta olmadığını savunur. Çünkü bütün insanlar aynı şekilde Allah'ın kullarıdır. Dolayısıyla üstünlük insanın ait olduğu bu tür niteliklerde değildir. Tanrı nazarında üstünlük ahlâki meziyetlerdedir. Tanrı, üstünlüğü Ahlâk dışında bir şeyde aramaz.¹⁸² İslam, inananları tüm peygamberlere imanı şart koşmuştur. Bütün peygamberlerin hak olduğunu ve peygamberlik, vazife itibariyle aralarında bir fark söz konusu olmadığını söyler. Peygamberler insanı tezkiye ederler. İnsana kitap ve hikmeti öğretirler. Kitap ve hikmet sayesinde insanların düşünceleri ve gönülleri hakikatı bulur. Böylece insanlar doğru bilgi ile hidayete erip, başkalarının da hidayetlerine vesile olurlar. Ayrıca bu bilgilerle yeni bir medeniyet inşa ederler.¹⁸³ Peygamberlerin peygamber olarak Allah tarafından gönderilmeleri ve vahyi almaları konusunda eşittirler. Fakat peygamberler derece olarak birbirlerinden farklıdır.¹⁸⁴

“Hiçbir peygambere, emanete ihanet yakışmaz” (Âl-i İmrân 3/161). Âyetinin yorumunda Doğrul, peygamberlerin masum olduğuna dikkat çeker. Zira ona göre insanları hak ve doğruya davet etmek için gönderilen bir kimsenin, öncelikle kendileri bu sıfatlara sahip olmaları gereklidir. Bu açıdan peygamberler temiz, nezih ve masumdurlar.¹⁸⁵

Doğrul, tüm peygamberlere kitap verildiğini ileri sürmektedir. Peygamberler kendilerine verilen bu kitaplarla insanları irşad ederler. Ayrıca insanlar arasındaki hükmü ve ihtilafları da kendilerine verilen kitapla belirlerler.¹⁸⁶

Ona göre İslam nazarında peygamberlik bir lütuftur. Allah onu dilediği kişiye verir. Diğer dinlerin peygamberlik inancına bakıldığında ne kadar sığ olduğu görülür. İslam'ın peygamber inancı olabildiğince derindir. İslam'a göre hiçbir millet peygamber tebliğinden mahrum olmamıştır. Allah hiçbir milleti bu anlamda ihmal etmemiştir. Allah'a karşı gaflete dalmış insanları uyarmak için silsile şeklinde

¹⁸¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 113.

¹⁸² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 113-115.

¹⁸³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 51, dip. 118.

¹⁸⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 104, dip. 273.

¹⁸⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 142, dip. 78.

¹⁸⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 240, dip. 33

peygamberler gönderilmiştir. Tarih boyunca bu hep böyle devam etmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed ile bu silsile son bulmuştur.¹⁸⁷

Doğrul İslam, peygamberliği tek bir millete has kılmadığını ve peygamberlik müessesesinin çok geniş olduğunu ifade eder. Nitekim Kur'an bu anlamda birçok peygamberi zikretmektedir. Dolayısıyla İslam dininin mensupları olan müslümanlar, gönderilmiş bütün peygamberlere inanırlar.¹⁸⁸

Yine o, Kur'an'ın, tüm peygamberlerin hayatlarını ele almadığını açıklar. Zira Kur'an'da hayatları hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen peygamberler de vardır. Hiçbir kitabın bütün peygamberlerin hayatlarını ele aldığı iddia edilemez. Çünkü peygamberlerin sayısını gerçek anlamda sadece Allah bilir.¹⁸⁹ Yine o der ki, Kur'an ele aldığı peygamberlerin hayatlarını ayrıntılı olarak da anlatmaz. Onların tevhid inancını yaydıklarını, insanları iyiliğe ve Ahlâka davet ettiklerini ele almıştır. Birçok peygamberden bahseden Kur'an, tüm peygamberlerin aynı hakikatı anlattıklarını ifade eder. Bir diğer önemli nokta ise Hz. Muhammed'in peygamberliğinin evrensel olduğunu ve onun son peygamber olduğunu anlatmasıdır.¹⁹⁰

Doğrul, Kur'an tüm peygamberlerin risaletini de ayrıntılı bir biçimde ele almadığını ileri sürer. Her peygamberin tevhid inancını tebliğ ettiğini ve insanları doğru yola davet ettiklerini anlatır. Bunun yanında peygamberlerin, şiddetli muhalefetle karşılaştıklarını ve neticede davalarında başarılı olduklarını ifade eder.¹⁹¹

Yine o der ki, Kur'an birçok peygamberi ele almıştır. Hayatları anlatılan bu peygamberlerin hikayelerinin amacı, tarihi bilgi vermek değildir. Peygamber kıssalarının anlatılma nedeni, önceki ümmetlerin peygamberlere karşı tutumları, Hz. Muhammed'i inşa ve müminlere moral vermektir. Özellikle bu kıssaların amacı Hz. Muhammed'in karşılaştığı zorluklara sabretmesini öğretmek ve onu teselli etmektir. Tıpkı onun gibi diğer peygamberlerinde benzer sıkıntılar yaşadıklarını ve bunun üstesinden nasıl geleceğini öğretmektir. Diğer peygamberlerin davalarında

¹⁸⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 114.

¹⁸⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 105.

¹⁸⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 410, dip. 4.

¹⁹⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 165.

¹⁹¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 270, dip. 39.

zafere ulaştıkları gibi Hz. Muhammed'e ve müminlere, sonunda zafer sizin olacak müjdesini vermektir.¹⁹²

Klasik anlayışa göre tüm peygamberlere kitap verilmemiştir. Fakat Doğrul, bunun aksine, tüm peygamberlere kitap verildiğini söyler. Aslında Kur'an'ın kitap ifadesine bakıldığında, Doğrul'a bu konuda hak vermek mümkündür. Çünkü Kur'an bir sûre için de birkaç âyet için de kitap ifadesini kullanır.

2.5.1.1. Mûcize

Doğrul, mûcizelerin sadece Allah tarafından gösterildiğini açıklar. Peygamberler kendi iradeleriyle onları gösteremezler.¹⁹³ Nitekim Hz. Musa'nın elindeki asa, o peygamber olmadan önce de ondaydı. Fakat hiçbir zaman onun peygamberliğinden önce, asasının yılanı dönüştüğü görülmemiştir. Ne zamanki Allah asanın yılanı dönüşmesini murad ettiyse, mûcize o vakit gerçekleşti. Ayrıca mûcizeler lüzumsuz bir şekilde peygamberlere verilmez. Birden fazla mûcize verilmesinin nedeni ise daha önce verilen mûcizenin inkâr edilmesinden dolayıdır. Nitekim Hz. Musa'ya önce asa mûcizesi verilmiştir. Bu mûcize inkâr edilince de ikinci mûcize olan elinin bembeyaz olmasıdır. Bu mûcizelerin mahiyeti ise şudur. Asanın yılanı dönüşmesi, Musa'nın rakipleri olan kavmindeki düşmanları yeneceğini gösterir. Elinin bembeyaz olması da onun getirdiği delillerin gün gibi parlayacağına işaret ediyordu.¹⁹⁴

Doğrul, özellikle mûcize âyetlerine derin anlamlar yükler. Bir nevi mûcizelerin bir görünüş hali, yani peygamberlerin elinde olup bitmiş hali, birde derin mana dediği, mûcizelerin olaylarla bağlantılarını kurmasıdır. Ayrıca kimi mûcizeleri ise bilindik anlamın dışında anlamlandırmıştır. Örneğin Hz. Musa'nın asa mûcizesinin derin anlamını şöyle ifade eder. Asa, Musa'nın kavmidir. Zalim Firavun'un elinde Musa'nın kavmi adeta cansız bir şekil almıştı. Asanın canlanması demek, bu kavmin canlanması demektir. Bembeyaz el mûcizesi ise Musa'nın getirdiği delillerin ilahî vahiy ile aydınlanmasıdır.¹⁹⁵

¹⁹² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 165.

¹⁹³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 244; 277, dip. 50; 52.

¹⁹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 277, dip. 52.

¹⁹⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 508, dip. 9-10.

Hız. Süleyman'ın mücizeleri için şöyle der. Hız. Süleyman donanma sahibi bir peygamberdi. Hız. Süleyman bu donanmadan ciddi bir şekilde yararlanıyordu. Rüzgarların Hız. Süleyman'ın emrinde olması bunu ifade eder.¹⁹⁶ Yine âyette ona şeytanların baş eğdiğini ve denize daldıkları ifadesinin bilindik şeytan olmadığını açıklar. Bunların dalgıç olduklarını ve bu dalgıçların denizin altına dalarak inci, mercan çıkartan sert, serkeş ve güçlü adamlardır der.¹⁹⁷ Süleyman'ın emrindeki cinler, yabancı güçlü insanlardır.¹⁹⁸ Süleyman'ın muhatap olduğu karınca ise bir kabileydi. Nitekim neml vadisi, karıncalar deresi demektir. Fakat buna bu şekilde anlam vermek doğru değildir. Çünkü buradaki neml birtakım kabilenin ismidir. Hız. Süleyman'ın gülümsemesi ise neml kabilesinin barış isteyip, yurtlarına çekilmesi onun hoşuna gittiğinden dolayıdır.¹⁹⁹ Hüdhüd kuşu ise bir kuş değildir, bir adamın ismidir. Nitekim Arapların bazı kabile reislerinin adı Hudad olduğu söylenir. Bu isim Hüdhüd isminin aynısıdır. Dolayısıyla Hız. Süleyman Hüdhüd adında bir hizmetçisiyle konuşmuştur. Hız. Süleyman gibi güçlü birinin, bir kuşa ceza vermesi ve bir kuşun tevhid inancını anlatması, aklın kabul edecek bir şey değildir.²⁰⁰ Hız. Süleyman'ın dayandığı asa ise onun saltanatını ve hakimiyetini ifade eder. Kurtçuğun asayı yemesi ise Hız. Süleyman'ın iradesiz ve zayıf olan oğlu tarafından saltanatının parçalanmasıdır. Kurtçuğun asayı yemesi saltanatın yok olmasına işaretidir.²⁰¹

Doğrul, kuşların Davud'un hizmetine verilmesi, onların mektup taşımaları ve kuşların konuşması ise mecazi olduğunu ileri sürer. Kuşların konuşması, mektuplarda taşıdıkları insan sözüne atıftır. Haberleşme için kuşların götürüp getirdikleri mektuplara "Mantıku't-tayr" denilmiştir.²⁰² Dağların Hız. Davut ile birlikte tesbih etmeleri, tıpkı diğer varlıklar gibi dağların da insanın hizmetine ve onun yararına fayda sağlamaştır.²⁰³

Doğrul, Hız. İbrahim'in olayında âyetin, "Allah İbrahim'i ateşten kurtardı." (Ankebût 29/24) ifadesi, Hız. İbrahim'in ateşin içinden kurtarıldığından söz

¹⁹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 529-530; 675, dip. 24-25; 5.

¹⁹⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 529-530; 675, 713, dip. 24-25; 11.

¹⁹⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 601; 675, dip. 2; 7.

¹⁹⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 601, dip. 3-5.

²⁰⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 601, dip. 6.

²⁰¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 676, dip. 8.

²⁰² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 529, dip. 22.

²⁰³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 601, dip. 1.

etmediğini belirtir. Ona tuzak kurmak isteyen düşmanları, onu ateşe atmak veya öldürmek istemişlerdi. Allah da onun düşmanlarının tuzaklarını boşa çıkartıp, onu kurtarmıştır. Âyetin de kastettiği budur. Yani Hz. İbrahim hicret ettiği için ateşe atılmaktan kurtulmuştur.²⁰⁴

Doğrul, Hz. İsa'nın ölüleri diriltme olayı için, genellikle müfessirlerin buna, Hz. İsa'nın mûcizesi olarak baktığını ifade eder. Fakat o, Mevlâna Muhammed Ali'nin görüşlerini öne sürerek, bunun ruhen bir dirilme olduğunu ifade eder. Hz. İsa'nın hastaları iyileştirmesini ise manen bir iyileştirme olarak yorumlar. Yine Hz. İsa'nın çamurdan kuş yapma olayını da insanın ruhani ufuklarda uçması anlamına geldiğini söyler. Peygamberin kuvvet ve kudretinin üç şekilde gerçekleştiğini ifade eder. “Birincisi; Peygamber insanları manen toprak, çamur halinde bulur ve onları irşat ederek ruhaniyet ufuklarında uçan kuşlar gibi yapar. İkincisi; Peygamber ruhen malûl insanları bulur ve onları bu illetlerden kurtarır. Üçüncüsü; Peygamber ruhen tamamen ölmüş insanlara yeniden ruh üfler.”²⁰⁵

Görüldüğü gibi Doğrul, hemen hemen tüm mûcizeleri aklın anlayışına indirgemıştır. Bu aslında aklın, mûcize karşısındaki anlayışının yenilgisini hazmedememektir. Yani tabiat içinde aklın anlayamayacağı bir şeyin söz konusu olmasına ihtimal vermemektir. Doğrul'un her şeyi aklın anlayışına indirgemesinin yanılığını ve isabetsizliğini, denizlerin kirliliği hakkındaki düşüncesinden anlaşılabilir. Kur'an, insanların elleriyle tabiatı nasıl bozduklarına işaret eder. Bundan ötürü karada ve denizde bozulmanın meydana geldiğini söyler. (Rûm 30/41). Doğrul, âyette geçen denizden kasıt, adalar olduğunu açıklar.²⁰⁶ O günün dünyasında bugün kadar sanayi ve teknoloji olmadığı için doğal olarak tabiatın insan eliyle kirlenmesi az olurdu. Fakat bugün sanayi ve teknolojinin kirli atıklarının tabiatı ne derece kirlendiği ortadadır. Denizlerin kirlenmesine ihtimal vermeyen ve bunu akıl için imkânsız görüp, âyetteki deniz kirliliğindeki kastın adalar olduğunu söylemek doğru değildir. Günümüzde denizlerin ne derece kirlendiğini ve bunun nedeninin ne olduğu aşikardır. Deniz kirliliği ile ilgili şu araştırma buna örnek olarak verilebilir.

“İnsan, yaşama tarihi boyunca deniz ile çok sıkı ilişkiler içinde olmuştur ve olmaktadır. Deniz içinde yaşayan canlıları avlamış, pek çoğunu besin maddesi olarak

²⁰⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 626, dip. 5-6.

²⁰⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 121, dip. 33.

²⁰⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 643, dip. 5.

kullanmıştır. Yerleşimlerinde, denize yakınlığı esas tutmuş, ulaşım için gene denizlerden alabildiğine yararlanmışlardır. Gelişen teknoloji ile de bu kullanımlar her açıdan en üst seviyede gerçekleşmeye başlamıştır. Bunları yaparken de tıpkı doğanın bütününde olduğu gibi har vurup harman savurmuş ve bugünlere gelineceğini hiç hesap etmemiştir.

Artık hepimiz çok iyi biliyoruz ki, günümüzde insanlığı ve dünyayı tehdit eden en büyük tehlike çevre kirliliğidir. Doğanın ve çevrenin kirlenmesi sonucu, yakın bir gelecekte havada, karada, su ve denizlerde yaşayan canlıların gelişmeleri ve yaşamlarını sürdürmeleri tamiri mümkün olmayan bir olumsuzluğu kaçınılmaz kılacaktır.

Diğerlerini bir yana bırakırsak, günümüzde deniz kirliliği, deniz suyundaki oksijenin azalmasının ve içinde yaşayan canlıların zehirlenmesinin kısa tanımıdır. Bunun sonucu da canlıların ve denizlerin tümden yok olması tehlikesidir. Belirli bir ekonomik sistem içinde bulunan toplumlar, “Daha çok üretelim, daha çok tüketelim, daha çok zengin ve güçlü olalım,” mantığı ve hırsı ile iç suların ve özellikle denizlerin kirlenmesine göz yumdular. İnsanoğlu, kısa vadedeki geçim derdiyle, uzun vadedeki geleceğini, kendi eliyle ve gözünü kırpmadan yok ediyor. Denizlerin kirlenmesi, çok yakınlarında kurulmuş yerleşim merkezlerinden, sanayi tesislerinden, gemilerden ve benzeri etkenlerden ortaya çıkmaktadır. Özellikle gemilerin yaptığı kazalar, bilinçli ya da bilmeyerek yapılan kirletmeler hatta petrol sızıntıları da insan eliyle denizleri kirletmenin belli başlı kaynaklarını oluşturmaktadır. Deniz Temiz Derneği'nin yaptığı araştırmalar sonucu; kanser ilaçlarının % 65'inin deniz canlılarından ve bitkilerinden yapıldığı, denize her saatte 675 bin kilogram çöp atıldığı, yalnızca ülkemizde, sanayi kuruluşlarının % 98'inde, turizm tesislerinin yüzde 81'inde arıtma tesisi olmadığı, denizlerdeki çöplerin her yıl bir milyondan fazla deniz kuşunu öldürdüğü küresel ısınmanın ana nedeninin deniz kirlenmesi olduğu, ticari olarak avlanan balık türlerinin en az % 70'inin gereğinden fazla tüketildiği, dünyada her yıl 450 milyar metreküp arıtılmamış ya da kısmen arıtılmış çöpün, endüstriyel ve tarımsal atıkların denize atıldığı tespit edilmiştir.”²⁰⁷

Doğrul'un, mûcize hakkındaki genel bakışı bu olmakla birlikte, az da olsa bazı mûcizelere karşı tutumu aynı değildir. O, miraç mûcizesini, onca gizemli

²⁰⁷ Yılmaz Ulusoy, “Denizlerimiz ölmeden”, Erişim 26 Mayıs 2019, <http://yilmazulusoy.com/tr/makaleler/denizlerimiz-olmeden>.

rivayetlerle birlikte yorumsuz bir biçimde aktarmıştır. Bu da onun mûcize anlayışındaki tutumunun farklı olduğunu gösterir.

Doğrul, ayın yarılması mûcizesi hakkında, rivayetlerde bunun olduğu nakledilir der. Bu rivayetin meşhur olduğunu, dolayısıyla bu olay hakkında asıl hadiseye bir itiraza gerek olmadığını ileri sürer. Olayın teferruatına dair çeşitli rivayetlerden ayın yarılması olayı, ay tutulması olduğunu ifade eder. Ayrıca bu olayın başka anlamlara da işaret ettiğini açıklar. Şöyle ki, ay Arap müşriklerin timsali sayılır. Peygamberin bu olaya ve ayın yarılmasına işaret eden parmakları, dönemin şirk cephesinin yarıldığı ve yok olmaya mahkûm olduğunu gösterir.²⁰⁸

Doğrul, “Biz senin göğsünü genişletmedik mi”? (İnşirâh 94/1) âyetini, sadrın şerhi bağlamında yorumlar. Göğsün açılma olayını aktaran hadislerin tenkit edildiğini ifade eder. Ayrıca aynı olayın peygamberlik verildiği sırada meydana gelmiş olduğu söyleniyor. Bu olayı bir başka açıdan ele alan Doğrul, peygamberin hikmetle aydınlanması ve vahyi alıp, anlayacak dereceye gelmesidir der.²⁰⁹

Doğrul, İsrâ ve Mirâcî lûgat ve terim anlamlarıyla ele aldıktan sonra, rivayetler eşliğinde yorumlar. İsrâ; Arap dilinde gece yürüyüşü anlamına gelir. Hz. Peygamber’in bu hayret verici mûcizesi gece gerçekleştiği için ona isra denilmiştir.²¹⁰ Mirâc; kelimenin anlamı, yükseğe çıkmaktır. Hadiste peygamber, “yükseğe çıkarıldım” dediği için bu olaya “Mi’racî Nebî” denilmiştir.²¹¹

Doğrul, mirâcî sadece Hz. Peygambere has kılmaz. Ona göre peygamberlerin ruhani hayatlarına bakıldığında, ulu peygamberlerin özel bir dönemlerinde yüksek bir makama erdiklerini görürüz. Bu özel anlarda, kalp gözü önündeki maddi perdeler yok olur. Maddi âlemdeki tüm engeller kalkar ve semanın tüm esrarı, bütün manzaraları apaçık olur. O zaman peygamberler melekler gibi olup, ruhani bir hal içinde Allah’ın huzuruna çıkarlar. Peygamberler burada makamlarına göre bir mevki alarak ilâhi ve feyzi rabbani deryasına dalarlar. Makamları çok yüksek olanlar Allah’a son derece yakınlaşırlar. Bu yakınlık iki yay veya bundan daha az şeklindedir. Bunlar bu yüksek makamda Allah’ın emirlerini aldıktan sonra yeryüzüne

²⁰⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 818, dip. 1.

²⁰⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 931, dip. 1.

²¹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 456, dip. 1.

²¹¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 456, dip. 1.

geri dönerler. “Seyri melekût hâdisesi” her peygamberin hayatının bir döneminde gerçekleşir.²¹²

Doğrul, miracın cismani mi yoksa ruhani mi olduğu konusu hakkındaki tartışmalara çok da yer vermez. Konu hakkında birden çok görüşün olduğunu ve birçok eser yazıldığını ifade eder. Ayrıca kimileri onun ruhani, kimileri ise cismani olduğuna değinir. Konu hakkında farklı görüşlerin nedeninin, âyet ve hadislere bakış açısından kaynaklandığını belirtir. Örneğin; “Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlar için fitne ve imtihan eyledik” (el-İsrâ 17/60) âyetindeki rüya hakkında kimileri bunun Miraç olduğunu söyler. Doğrul, peygamberlerin rüyalarını adeta rüyadan çıkarıp yaşanmış gerçekler şeklinde yorumlar.²¹³ Yine o, *İslam-Türk Ansiklopedisi*'nde, Hz. Muhammed'in Miraç'tan önce içinde bulunduğu zorlu günlerin geçeceğine ve bir ferahlığın geleceğine dair bir beklenti içinde olduğunu, bu bekleyişin ona geleceği bildireceğini ve onu içinde bulunduğu sıkıntılardan ve ümitsizlikten kurtaracağını belirtir. O, Hz. Muhammed'in beklediği bu olayın bir rüya olduğunu ve bu rüyanın miraç dediğimiz şeyin kendisi olduğunu ileri sürer. Bu rüyanın, peygamber uyanırken mi yoksa uyurken mi olduğunun çok da önemli olmadığını, zira peygamber için uyku ve uyanıklık arasında bir farkın olmadığını ifade eder. Ayrıca peygamberin her zaman uyanık olduğunu belirtir. Yine o, Hz. Peygamber'in Miraç'ta tüm istikbali gördüğünü ileri sürer.²¹⁴

Görüldüğü gibi Doğrul, Miraç gibi bir olayı sadece Hz. Muhammed'e has kılmamıştır. O her peygamberin hayatlarının bir devresinde bu manevi atmosferi yaşadığını açıklar. Hz. Muhammed'in Miracını geniş bir biçimde ele alan Doğrul, anlaşılan o ki, rivayetlerde miraç ile ilgili tüm olaylara kanaat getirmiştir. Çünkü Doğrul, tüm rivayetleri eleştirisiz bir şekilde aktarmıştır. Mevzu bahis olan konuda, Miracın kaç kere olduğunu, hangi zamanda ve hangi ayda olduğu tartışmalarına da geniş bir şekilde yer vermektedir.²¹⁵

Doğrul'un miraç hakkındaki rivayetleri eleştirisiz bir şekilde aktarması, doğrusu şaşırtıcıdır. Çünkü o, birçok müteşâbih âyetleri ve birçok mûcizeyi alışılmışın dışında yorumlar. Yani bu tür âyetleri tabîî olaylara yorumlar. Onları aklın

²¹² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 456-457, dip. 1.

²¹³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 459-460, dip. 1.

²¹⁴ Doğrul, “Mi'raç”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 1: No: 40, 2-3.

²¹⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 457-459, dip. 1.

anlayacağı şekilde ele alır. Miraç gibi esrarengiz bir olayı, onca esrarengiz rivayetlerle birlikte yorumsuz bir biçimde ele alması, belki de Hz. Peygambere, taassuba varacak şekilde bağlılığıdır.

Miraç olayında gerçekleşmiş olan bir başka olaysa, peygamberin gördüğü birtakım şeylerdir. Peygamberin gördüğü bu şeyin ne olduğu tartışmalıdır. Bu olay âyetlerde şöyle geçer. “(Sözü) ancak vahyolunan vahyeden başka değildir. Onu kuvveti ulu olan kudretli, heybetli biri öğretti. O da kemale erdi. O, ufkun en yüksek tarafındadır. Sonra o yaklaştı, daha fazla yaklaştı, tâ ki araları, iki yay boyu kadar veya daha az kaldı. O da kuluna, vahyettiğini, etti. Kalp, ona gördüğünü (göstermekte) hiç iğrilmedi. Hâlâ onun gördüğü üzerinde onunla mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki o, Onu bir daha, en uzak sidrenin yanında görmüştü” (Necm 53/4-14). Doğrul, burada bahsedilen Cebrail’in olmadığını, dolayısıyla şahsi zamirlerin ona işaret etmediğini açıklar. Burada bahsedilen Hz. Peygamber olduğu kanaatindedir. Onun kemale erdiği anlatılır. Hz. Muhammed’in ufkun en yüksek yerinde olmasından kastedilen şey ondan başka kimsenin sahip olmadığı yüksek Ahlâkına işarettir. İki yay yakınlık ifadesi ise Arapça da yakınlığın böyle ifade edilmesindedir. Sidre ağacıysa, insanın sahip olduğu ilmin son noktasını ifade eder.²¹⁶

Doğrul’un bu âyete düştüğü yorum, miraç kadar esrarengizdir. Çoğu yerde dil ve mantığa önem veren Doğrul, bu âyette hisleri ve belki de peygambere olan ilgisi, dili ve mantığı tanımaz olmuş. Tabi bu ilgi sağlıklı bir ilgi değil, çünkü bilgi ilgiye kurban edilmiştir.

2.5.1.2. Peygamberliğin Son Bulması

Doğrul, yeni bir peygamberin gönderilmesinin yeni bir dinin gönderilmesine bağlı olduğunu ifade eder. Dinler devam ettikçe peygamberliğin de devam edeceğini belirtir. Bununla birlikte ilahî din İslam ile noktalandığı için peygamberlik de Hz. Muhammed ile noktalanmıştır.²¹⁷ Zira ilahî dinler, son halkası olan İslam dini ile kemale ermiştir. Din kemale erdiğine göre yeni bir din ve yeni bir peygamber beklenilmez. Artık evrensel din İslam’dır. İnsanlığın inancını karşılayacak olan şey Kur’an’dır. Kur’an her çağın ihtiyacını karşılayacak donanımdadır. Bütün

²¹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 814, dip. 3-4-5-6.

²¹⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 112.

peygamberlerin dinlerinin özünü barındıran Kur'an, din birliğini sağlamayı amaçlamıştır. Kur'an bu amacı çokça teşvik etmektedir. Bu birliğin sağlanması için öncelikle Kur'an'a inanılıp, onun etrafında toplanılıp ve bu yolda gayret edilmelidir. Bunun gerçekleşmesi için Kur'an'a olan inancın insanlar arasında kökleşmesi lazım. Böylece oluşacak bu birlik içinde yeni bir düzen kurulup, kardeşçe bir yaşama kavuşulacaktır. İslam'ın hedefi bu olduğu gibi onun son din olmasının sebebi de budur.²¹⁸

Kur'an, Hz. Peygamber'in vahyi aldığı sürece dikkat çekerek, onun bu anlamda yanılmadığını, bir şaşkınlık ve aldanmanın söz konusu olmadığını ifade eder. (en-Necm 53/2). Doğrul, bu âyete dayanarak, buradaki yanılmamayı Hz. Peygamber'in tüm hayatına yorumlar. Yani Hz. Peygamberin hayatı boyunca yanılmadığını açıklar.²¹⁹ Oysa Kur'an'da peygamberlerin de yanıldığını ifade eden bazı âyetler var. Bütün bu âyetlere rağmen, bir insanı ki bu peygamber dahi olsa, hiçbir vakit yanılmadığını ifade etmek, akli ve ilmi olmaktan ziyade, duygusallıktan başka bir şey değildir. Doğrul, birçok yerde âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılması için bağlamına ciddi anlamda önem vermektedir. Fakat yukarda geçtiği gibi kimi yerlerde ise bağlamından kopuk bir şekilde de yorumlaya bilmiştir. Yine o, Hz. Musa'nın olayını da bağlamından kopuk bir şekilde ele almıştır. "Musa, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Burada iki kişinin birbirleriyle kavga ettiklerini gördü. Bunların biri kendi taraftarından, diğeri düşmanlardandı. Kendi taraftarı olan, düşmana karşı ondan yardım diledi. Musa (düşmana) bir yumruk indirdi ve ölümüne sebebiyet verdi. Musa: "Bu iş şeytan işidir" dedi, çünkü şeytan baştan çıkarıcı bir düşmandır. Musa! Ulu Tanrım! dedi. Ben Öz nefsimi ziyana uğrattım." (el-Kasas 28/15-16). Doğrul bu âyetlerin yorumunda şunları ifade eder; "Musâ'nın "bu iş, şeytan işidir" demesinden murat, Mısırlının işlediği kabahattir. Çünkü müsevî kâhinlerin beyanına göre Mısırlı, müsevî bir kadını zinaya icbar için katle müstahak olmuştu. Kur'an-ı Kerim suçu tasrih etmemekle beraber onun şeytan işi olduğunu anlatıyor." Hz. Musa'nın "ben öz nefsimi ziyana uğrattım" sözüne de şu yorumu yapar; "Yani bir başkasının hayatını kurtarmak için canımı tehlikeye

²¹⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 112.

²¹⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 813, dip. 2.

attım.”²²⁰ Âyetlere verdiği anlamlardan da anlaşılıyor ki Doğrul, peygamberlerin hatasız olduğu konusu üzerinde ısrarla durmaktadır.

2.5.2. İlâhî Kitaplar

Doğrul, müslüman Allah’ın peygamberlerini inanç bakımından ayırt etmeyen, kendi peygamberine gelen vahye inandığı gibi diğer peygamberlere gelen vahye de inanmakla sorumlu olduğunu şu âyetle delillendirir. “Onlar ki sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar” (el-Bakara 2/4). Peygamberlere inanmak aynı zamanda onlara gönderilmiş vahye inanmak demektir. Allah’ın vahyine inanmanın anlamı, vahyin bildirdiği mesajı tanıyıp, onu yaşatmaktır. Peygamberlere olan inanç ne ise vahye de olan inanç o derecede olmalıdır. Kur’an bu anlamda bu iki inancı denk tutmuştur. Yani inanç bakımından peygamber ve vahyin arasına bir fark koymamıştır. Müslüman, bütün peygamberlere inanıp, inancına inanç kattığı gibi Allah’ın bütün mesajlarına inanıp aynı şekilde inancına inanç katan kişidir. Müslümanlığın gözünde evrensel olan inanç, bütün peygamberlerin Allah’ın mesajlarına muhatap olup, onu bildirmesidir. Dolayısıyla müslüman, Allah’ın tüm kitaplarına inanmalıdır. Müslümanın inancı, onu doğru olana ulaştıran her kaynaktan yararlanıp, hedefine ulaşmasıdır.²²¹

Doğrul der ki Kur’an, Hz. Musa’ya verilen Tevrat, Hz. Davud’a verilen Zebur ve Hz. İsa’ya verilen İncil’den açık bir şekilde bahseder. Kur’an’a inanan müslümanlar, Kur’an’a inandıkları gibi bu kitaplara da inanırlar.²²² Diğer inanç mensuplarının kitaplara olan tavırlarına bakıldığında genelde şöyledir; Yahudiler Tevrat dışında başka kitaba inanmazlar. Hristiyanların Tevrat’a bakışı ise onu mukaddes bir kitap görüp inanmaktan ziyade, öğüt ve ibretlerle dolu olan bir kitap olarak görmektir. Genel olarak bunlar diğer kitaplara inanmazlar. Avesta’ya inananlar, onun dışında hiçbir kitabın Allah tarafından gönderildiğine inanmazlar. Hindular, Veda dışında kitaplara saygı göstermezler.²²³

Doğrul, kendi kitapları dışında başka kitaplara inanmayı bir hoşgörü olarak görmektedir. O, İslam’ın bütün semavi kitaplara inanmayı müslümanları zorunlu kıldığını ve bu inancın onların inançlarını pekiştirdiğini ifade eder. Kur’an, diğer

²²⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 611, dip. 1-2.

²²¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 104.

²²² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 105.

²²³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 105.

inanç mensupları gibi ötekileştiren bir tavır sergilememiştir. Bilakis Kur'an, daha önce indirilmiş tüm semavi kitapları aynı derecede tanır. Bu bir hoşgörüdür ve bu hoşgörüyü hiçbir inancın göstermediğini göstermektedir.²²⁴

Doğrul, İnanç bakımından insanları kitap ehli olanlar, kitap ehli benzerleri ve kitapsızlar şeklinde sınıflandırır. Bu konuda müslümanların birbirlerine, kitap ehline, bir de kitapsızlara karşı tutumlarının nasıl olduğunu ele almıştır. O, bu tutumun sebebini şöyle düşünmektedir. Kur'an ile birlikte bütün ilahî kitaplara inanan müslümanlar, kendilerini kardeş sayarlar. Onlarla aralarında hiçbir şekilde ayrılık bulunmaması gerektiğine inanırlar.²²⁵

Doğrul der ki, Kitap ehli olanlar, İslam ülkelerinde yaşadıkları zaman ehli zimmet sayılırlar. Orda yaşadıkları süre içinde kendilerine güven içinde yaşama hakkı tanıtılmıştır. İnanç ve ibadetlerinde özgürdüler. Canları, namusları, malları ve şerefleri müslümanların güvencesindeydi. Müslümanlar, bunların kızlarıyla evlenip, yiyeceklerinden yerler ve her türlü saygı gösterirler.²²⁶

Yine o, Kitap ehli benzeri olan yani Sâbiîler ve Mecûsîler ise birtakım varlıklara taptıklarını ama bunların kendileri için kitap sahibi olduklarını söylediklerini ifade eder. Bundan dolayı bunlar ehli kitap gibi görülmüştür. Lakin kitap ehli ile aynı muamele yapılmamıştır. Müslümanlar onlarla evlilik yapmamışlar ve yemeklerini yememişlerdir. Ama kitap ehline verilen haklar bunlara da verilmiştir.²²⁷

Kafirler ve müşrikler ise herhangi bir semavi kitapları olmayanlardır. Müslüman ülkelerinde bunlar da bazı şartlara bağlı olarak güven içinde yaşama hakkı tanınmıştı. İnançlarında serbest bırakılan bu insanlara her hakkı kazanmak için semavi bir inanç tavsiye edilirdi.²²⁸

Doğrul, ilahî vahyi olan kitapların öğretileri çerçevesinde din birliğinden söz etmektedir. Ona göre bu öğretiler etrafında din birliği mümkündür. Onun din birliği hakkında görüşleri şu şekildedir. Din birliği, Allah'ın tüm peygamberlerine ve gönderilen bütün kitaplara inanmakla olur. Çünkü İslam'a göre ilk peygamberden

²²⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 105-106.

²²⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 106.

²²⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 106.

²²⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 106.

²²⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 106.

son peygambere kadar tebliğ edilen sadece bir din söz konusudur, o da İslam'dır. Dolayısıyla bütün peygamberler aynı hakikatı bildirmişlerdir. Nasıl ki Allah tarafından gönderilen din bir ise Allah'ın bir olduğunu belirten marifet aydınlığı da birdir. Yani inanç açısından Allah'ı tanıtan din aynı dindir. Dinlerin bazı ilkelerinde farklılık olsa da anlattıkları şey aynıdır. O da Allah'ı bir bilip, sadece O'na kulluk etmektir. Bu gerçeğin amacı, ruhsal anlamda insanın gelişmesini sağlayıp ve onu insanlıkta zirveye ulaştırmaktır.²²⁹

Doğrul der ki, Allah'tan vahyi alan peygamberlerin, din ile birlikte yaşayış tarzları ve yaşayış kaideleri vardır. Bunlar zaman, mekân ve şartlara göre değişen, gelişen esaslardır. Değişik dönemlerde peygamberlerin gönderilmesinin amacı, asıl hakikatı korumak, yanlışları düzeltip, doğruyu yaşatmaktır.²³⁰

Doğrul, Kur'an'ın, kendisinin dini hakikatin birliğini ve İslam birliğinin son tercümanı olduğunu ifade ettiğini açıklar. Dolayısıyla bu da gösteriyor ki bütün peygamberlere verilen hakikat aynıdır. Daha sonra birtakım şahsi çıkarlar, dinde ayrılıklara sebep olmuştur. Oysa din insanın birlik içinde olmalarını ister. İnsanın ayrılarak, bölünüp parçalanmalarını asla istemez. Dinde bozulma ve ayrılıklar neticesinde Allah, dağılmış insanları ve parçalanmış hakikatı yeniden bir araya getirmek için insanlar içinden birtakım elçiler seçip, bunların aracılığıyla mesajlarını insanlara bildirmiştir. Son olarak da bu dağılmışı toplamak için Hz. Muhammed'i seçmiştir. Ve her ne pahasına olursa olsun Allah, son elçisine bu hakikatin insanlara bildirmesini istedi. Bu hakikat ise tevhid ve adaleti ayakta tutmaktı. Tek bir kelime etrafında toplanıp, sadece rab olarak Allah'ı tanıyıp, ona kul olmaktı.²³¹

Doğrul, Kur'an'ın dinde ayrılıktan yana olmadığını ifade eder. Kur'an, dinlerini parçalayan Yahudi ve Hristiyanları şiddetle eleştirip kınıyor. Asıl doğru dinin İbrahim'in dini olduğunu söyler. Yine o, Tevrat ve İncil hakkındaki tutumunu açıkça ifade etmiştir. Kur'an, kendisinin hakikatin ta kendisi olduğunu ve Muhammed peygambere bu hakikatten asla taviz vermemesini söyler.²³²

Yine o, Kur'an'ın eski kitapların varlığını doğrulamakla kalmadığını, ayrıca Onun yaptığı bir diğer önemli şeyin ise, onlar üstünde gözcü olduğunu açıklar. Yani

²²⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 106-107.

²³⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 107.

²³¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 107-108.

²³² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 108.

o kitaplara karışmış yanlış ve hurafeleri düzeltmek, Allah'ın sözü diye aktarılan yanlışların ne olduğunu açıklamak ve onlarda olan hakikatleri da tekrar etmektir.²³³

Doğrul der ki Kur'an, bütün semavi dinleri tasdik ettiği için bütün müslümanlar da Kur'an'ın bu ilkesini benimsemişler. Fakat aynı tavrı Yahudiler ve Hristiyanlar sergilememişler. Her ikisi de bu anlamda birbirlerine karşı ötekileştiren bir dil kullanmışlardır. Yahudiler, Hristiyanlar için onlar doğru yolda olmadıklarını, Hristiyanlar da Yahudiler için onlar doğru yolda olmadıklarını söylemişler. Her biri hakikatin kendilerinde olduğunu söylediklerinde Kur'an, hakikat İbrahim'in tevhid inancında olduğu söyleyip, onları bu inanca davet etmiştir. Cenneti kendi tekelinde gören bu iki zümreye Kur'an, onların bu dediklerinin sadece bir kuruntu olduğunu söyler. Daha sonra cennetin nasıl kazanılacağını ve oraya kimlerin layık olduğunu ele alır. Kur'an'ın bütün bu çabası, insanları tevhid etrafında toplamaktır.²³⁴

2.5.2.1. Kur'an

Doğrul, Kur'an'ın kutsal kitabımızın özel ismi olduğunu ve Kur'an'a bu ismi verenin bizzat kendisi olduğunu belirtir. Onun açıklamasına göre Kur'an kelimesi, aslında masdardır. "Cem" yani toplamak ve bir araya getirmek anlamına gelmektedir. Sûreleri cem ve zammettiği (toplayarak bir araya getirdiği) için, dinî esasların ve itikatların, temsillerin ve öğütlerin, buyrukların ve yasakların en doğrusunu ve en yararlısını toplayıp birleştirdiği için bütün ilimlerin en özlü semerelerini ve en hayırlı verimlerini insanlara sunduğu için, dünyada en çok okunan ve daima okunacak kitap olduğu için ona bu isim verilmiştir.

O, Kur'an'ın Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'in kalbine vahyedildiğine dikkat çekmektedir. Ramazan ayında inmeğe başlayan Kur'an, Arap diliyle bildirilmiştir. Bu durum âyetlerle sabittir: "İnsanların hidayet rehberi olan, onları doğru yola ileten ve hakkı bâtıldan ayıran en sarıh ve parlak burhanları şâmil Kur'an Ramazan ayında gönderildi." (el Bakara 2/185). "Bu Kur'an, muhakkak ki bütün âlemleri var eden Tanrının vahyidir." (Şuara 26/192). "Kitabın vahy olunup gönderilmesi, yegâne galip olan, her işi hikmetle çeviren Allah tarafındandır."

²³³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 109.

²³⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 109-110.

(Zümer 39/1). Dolayısıyla Kitaba “Kur’an” ismi verilmesinin ilâhî bir vahiy olduğu açıktır.²³⁵

Doğrul, Kur’an’ın geniş tanımı yanında onun isim ve sıfatlarını, sûre ve âyetleri, nasıl ve nerelerde indiğini, ezberlenmesi, cem’i ve yazılışı, çoğaltılması, âyet ve sûrelerin sıralanması, Kur’an’ın genel çerçevesi ve Kur’an tarihi hakkında da geniş bilgi verir. Ayrıca Kur’an’ı mukaddes kitaplar ile de kıyaslar.²³⁶ Doğrul, Kur’an’ı diğer kitaplardan ayıran temel farkı şöyle belirtir:

Kur’an’ı diğer kitaplardan ayıran en önemli yanı, onun son ilahî kitap olmasıdır. Bu da mükemmelliği ifade etmektir. Eski kitaplar, kendilerinden sonra başka kitapların geleceğini söyledikleri halde, Kur’an’ın öyle bir şey söylememesinin nedeni, onun son kitap olmasındandır. Musa peygamber ve İsa peygamber son peygamberin geleceğini söylemişlerdir. Çünkü bu bilgi, onlara verilen kitaplarda vardı. Kur’an, kendisinin son ilahî kitap yani Allah’ın dini onla sonlandırıp tamamladığını açıklar. Bu da Kur’an’ı diğer kitaplardan ayıran en önemli özelliğidir. Kur’an, dünya var oldukça varlığını sürdürecektir. Diğer kitaplar gibi tahrife uğramadığı/uğramayacağı gibi değerini de kaybetmeyecektir. Çünkü onun koruyuculuğunu onu gönderen üstlenmiştir.²³⁷

2.5.2.2. Tevrat

Doğrul, Tevrat’ın kelime olarak “vahy” anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca Tevrat’ın Hz. Musa’ya verilen kitap olduğunu ve Ahdi Kadîm’in tüm kitapları olmadığını da vurgulamaktadır.²³⁸ Doğrul, her müslümanın Tevrat ve İncil’e iman ettiğini çünkü bu kitapların ilk halinin ilahî vahiy olduğunu fakat Hristiyanların, “İçinde hidayet ve aydınlık olan Tevrat’ı, biz gönderdik” (Maide 5/47) âyetine dayanarak eldeki Tevrat ve İncil’in tahrif olmadığını ileri sürdüğünü, oysa bunun bir yanılgı olduğunu belirtir. Zira Kur’an bu kitapların tahrif edildiğini söylemektedir. Bu kitaplar kusursuz bir şekilde kurunmuş değillerdir. Ayrıca Tevrat ve İncil evrensel de değil. Onlar her döneme hitap olsunlar diye gönderilmemişler, yani evrensel değil yereldirler.²³⁹

2.5.2.3. İncil

Doğrul, İncil’in iyi haber veya müjde anlamına geldiğini ve Hz. İsa’ya vahyedildiğini belirterek konuya giriş yapar ve İncil’in gelecek olan son peygamberi

²³⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 3.

²³⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 3-65.

²³⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 110-112.

²³⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 108, dip. 4.

²³⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 205, dip. 29.

müjdelediğine dikkat çeker. Bu anlamda bakıldığında gerçekten bir müjdedir. Mevcut İnciller de aynı müjdeyi değişik şekillerde vermektedir. Markos İncili, bu konuda Hz. İsa dilinde “Allah’ın melekûtu yaklaşmıştır” kelimeleriyle müjdelemiştir. Matta İncil’i, “bağ sahibinin” geleceğinden bahseder. Yuhanna İncili, “teselli edicim” ve “hakikat ruhu” ndan söz eder.²⁴⁰ Doğrul, Kur’an eldeki İnciller’in tahrif olmalarından dolayı onları, hakikat olarak tanımamaktadır, demektedir. Çünkü mevcut İnciller Hz. İsa’ya vahyedilmiş asıl kitaplar değildir. Ona göre yapılan son araştırmalar da bu gerçeği tüm açıklığıyla ortaya koymuştur.²⁴¹

2.5.2.4. Zebur

“Yazı, kitap veya metin manalarına gelen ve birtakım hikmetli sözlerle bazı duaları içeren Zebur, Hz. Davud’a indirilmiş ilahî kitaptır. Zebur, Kur’an ‘da üç defa geçer ve bunların ikisinde Hz. Davud’a verilen ilahî kitap kastedilir.” (en-Nisa 4/163; el-İsra 17/55). “And olsun Zikir’den sonra Zebur’da da ‘yeryüzüne iyi kullarım varis olacaktır’ diye yazmıştık.” (el-Enbiya 21/105). Zebur, ilahî dinlere ait kitaplardan biridir. Yahudi kavmine rehber olsun diye Allah tarafından indirilmiştir. O, Hz. Musa’nın şeriatını esas almıştır, yani müstakil bir şeriat getirmemiştir. “Zebur başlangıçta İbranice iken Hristiyanlığın yayılmasından sonra Latince’ye çevrilmiştir. Günümüzde otantik bir Zebur nüshasının bulunduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, ona tabi olan bir topluluk da bulunmamaktadır. Bununla birlikte hem Yahudiler hem de Hristiyanlar ayinlerinde dua niyetiyle ona ait olduğunu iddia ettikleri parçalar okumaktadır. Kitab-ı Mukaddes içinde yer alan Mezmurlar’ın içinde 150 mezmur bulunmaktadır.”²⁴²

Zebur, genel olarak yukarıda geçtiği gibi tanımlanır. Doğrul, yazılı olan bir şey olarak Zebur’u aynı şekilde tarif ettiği halde, mutlak anlamda bir kitap olarak tarif etmez. O, kimi dilcilere dayanarak hikmet dolu her kitaba Zebur denildiğini ifade eder. Yine o, Zebur’dan maksadın peygamberlere verilen kitaplar olduğunu da ileri sürmektedir.²⁴³

²⁴⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 108, dip. 4.

²⁴¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 108, dip. 4.

²⁴² Topaloğlu & Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 352-353.

²⁴³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 146, dip. 86.

2.5.3. Melekler

Doğrul, melek kelimesinin üç manada kullanıldığını ileri sürer. Birincisi, dildeki anlam; resul yani elçi demektir. İkincisi Kur'an'daki mana; bu da resul, resuller, elçiler, haber götürülenler anlamına gelmektedir. Üçüncüsü ise melekler, maddi olmayan iyi varlıklar anlamında kullanılır.²⁴⁴ Ona göre melekler, âlemi Allah'ın emrine uygun bir şekilde idare etmekle sorumludurlar. Melekler, zatında veya fiillerinde irade sahibi değildirler. Meleklerin yaratılış amaçları itaat etmektir. Onlar Allah'ın emrini yerine getirmekle sorumludurlar.²⁴⁵ Melekler, insandaki erdemli ve yüksek liyakatlerle alakadardırlar. İnsan için iyi temennide bulunup, insanı iyiliğe yönlendirirler.²⁴⁶

2.5.3.1. Eski Dinlerin Melek Anlayışı

Doğrul, genel olarak tüm dinlerde melek inancının olduğunu açıklar. Melek her dinde aynı şekilde algılanmaz. Soyut olan bu varlıklar, genel olarak her dinin inanç konusu olmuştur. Kimileri melekleri Allah'ın yarattığı mahluk olarak görürdü, kimileri ise bunlara Allah'ın sıfatlarını verip, tanrı seviyesinde görürdü. Örneğin; Sâbiîler'e göre yıldızlar ve gezegenler melektir. Yunan ve İskenderiye felsefelerinde "Ukul-i aşere" yani on akıl ismi denilirdi. Yine Yunan felsefesine göre Allah bunları kâinatı yaratmak için vasıta kılmıştır. Felsefeciler "akl-ı evvel" derler. Farisiler melekleri sayısız görürlerdi. Hindular melekleri dişi ve erkek olarak görürler ve bunlara tanrı, peygamber, kurtarıcı olarak taparlardı. Cahiliye dönemi Araplar'ı meleklerle Allah'ın kızları derlerdi. Yahudiler meleklerle aşırı derecede hürmet gösterirlerdi. Allah'a çağrıda buldukları gibi meleklerle de çağrıda bulunurlardı.²⁴⁷ Yahudiler melek Mikail'i dost olarak gördükleri halde Cebrail'i ise düşman görürlerdi. Çünkü suçluların hak ettikleri cezayı onun indirdiklerine inanırlardı. Yahudilerin bu tavrı yanlış olduğu gibi kitabı mukaddese uygun da değildir. Zira kitabı mukaddes tıpkı Kur'an'ın dediği gibi Cibril vahyi getiren melektir demektir.²⁴⁸ Kur'an'ın anlattığı Rûhulkudüs Cibril'dir. İlâhî vahyi bu melek ile

²⁴⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 97.

²⁴⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 97-98.

²⁴⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 24, dip. 34.

²⁴⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 98-99.

²⁴⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 41, dip. 91.

peygamberlere vahyedilir.²⁴⁹ Hristiyanlar ise melek Cebrail'i tanrı seviyesinde görüp taparlardı.²⁵⁰

Doğrul, Harut ve Marut'u konu edinen âyetlerde şu notlara yer vermektedir. İran dinlerinde de bu iki ismi taşıyan iki asi melekten söz edilmektedir. Bu iki melek, iki bacağından asılıp, başları aşığı doğru sarkılmış şekildedir. O, bu iki meleğe dair müfessirlerin aktardıkları hikayelerin bu ve buna benzer masallara dayanmadığını açıklar. O, ilim sahiplerinin bu tür hikayeleri elbette kabul etmeyeceğini, Kur'an'ın bu hikayeleri reddettiğini ifade eder. Yine o, Babil'de bulunan meleklerle sihir öğretilmediğini ve o meleklerin kimseye sihir öğretmediğini ileri sürer. Ona göre bu iki melek, kendilerine gelip sihir öğrenmek isteyenleri imtihandan geçirmişler ve onlara gelen insanları uyarıp, yoldan sapmamaları için nasihat etmişlerdir.²⁵¹

2.5.3.2. İslam'ın Melek Anlayışı

Doğrul, İslam'ın diğer dinlerin melek tasavvurunu reddederek meleklerle ibadet etmeyi tamamen yanlış ve tevhid inancına aykırı bulduğunu belirtir. Ona göre İslam, bazıların meleklerle cinsiyet biçmelerini, belli bir sayıya indirgemelerini ve buna benzer yanlış inançları düzeltmeyi amaçlamıştır. Meleklerin Allah'ın emri dışında bir şey yapmadıklarını ve kâinatta herhangi bir tasarruf gücüne sahip olmadıklarını anlatmıştır.²⁵²

Doğrul, meleklerin insana görünmeyen canlı varlıklar olduğunu açıklar. Onların işleri Allah'ı tesbih etmek ve Allah'ın emrini yerine getirmektir. İnsanların meleklerle aşırı hürmet gösterip onlara tapmaları doğru bir davranış değildir. Unutulmamalıdır ki Âdem yaratıldığında o meleklerle değil, melekler ona secde etmişlerdi. Çünkü yaratılış bakımından Âdem'in kabiliyeti meleklerin kabiliyetinden üstündür. Dolayısıyla insanların, melekleri tanrı seviyesinde görmeleri yanlış bir inançtır.²⁵³

Ona göre Allah, evrene bir yasa biçmiştir ve varlıklar bu yasa içinde işlenir. Varlık yasası ve sebepler dairesi varlığın bir düzen içinde işlenmesini sağlamıştır. Sebeplerin hikmetini göz ardı edip ve olup bitenleri talih, kısmet, kader, şeklinde

²⁴⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 39, dip. 83.

²⁵⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 98-99.

²⁵¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 43, dip. 96.

²⁵² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 99-100.

²⁵³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 99-100.

değerlendirmek doğru değildir. Oysa illetleri ve sebepleri kabul eden biri, olup bitenleri kısmet, talih ve buna benzer şeylerle açıklamaz. Melek anlayışını da bu bağlamda okumak lazım. Yani onlar evrende bazı şeylerde sebep kılınmışlar. Bu anlamda Kur'an meleklerin ne olduğunu bizlere anlatmaktadır. Melekler Allah'ın emriyle elçilik ederler. Allah'ın emir ve hükümlerini yerine getirip, peygamberlere vahiy getirirler. Allah'ın kullarına müjde veya ceza getirirler. İnsanın fiil ve hareketlerini, sevap ve günahlarını yazıp, kulların işlediği amele göre rahmet veya laneti eriştirmeye vasıta olurlar. Cennet ve cehennem işlerinde görevlidirler. Onlar Allah'ın huzurunda daima hazırlar. Melekler, Allah'a itaat eden, ona hamd eden ve müminlere dua edip, onlar için mağfiret dilerler.²⁵⁴

Doğrul der ki, bazı âyetlere bakıldığında müşrikler, meleklerin inmesini talep etmişler (Hicr 15/7). Onların bu isteklerine cevap olarak Kur'an der ki, "Biz melekleri ancak hak ile göndeririz. O zaman artık mühlet verilmez." (Hicr 15/8). Bundan anlaşılıyor ki, meleklerin gelişi keyfi değildir. Onlar ancak Allah'ın izniyle bir amaç gerçekleştirmek için gelmekte. Burada söz konusu olan gelişin amacı ise düşmanlara artık mühlet vermeden onların cezaya çarptırılmalarıdır.²⁵⁵

Doğrul, meleklerin soyut varlıklar olduğunu açıklar. Bunlar Allah'ın emirlerini yerine getiren veya hükümlerini ifade eder. Meleklerin kanatlı olmaları öteden beri ifade edilmektedir. Meleklerin kanatları denilince varlığın uçmak için yararlandıkları kanatlar akla gelmemelidir. Burada kanat, melek gibi soyut varlıkların gücüne işarettir.²⁵⁶

Kur'an, arşı taşıyan ve onun etrafında bulunanlardan bahseder (Mü'min 40/7). Doğrul, bunun maddi bir şey taşımak olmadığını ancak Allah'a karşı bir sorumluluk taşımak olduğunu ifade eder. Yani Allah'ın onlara bir görev vermesidir. Bu da dünya işlerinde kendilerine birtakım işler verilen meleklerdir. Arşın etrafındakilerse Allah'a daha fazla yakın olanlardır.²⁵⁷

"Melekler onun etrafında toplanır, o gün Tanrının arşını, bunlarında üzerinde, sekiz taşıyıcı yüklenir." (el-Hâkka 69/17). Doğrul, burada sözü geçen sekiz taşıyıcının, genel olarak melek oldukları ifade edildiğini açıklar. Kur'an bunların ne

²⁵⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 100-114

²⁵⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 420, dip. 2.

²⁵⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 682, dip. 1.

²⁵⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 729, dip. 2.

olduğunu bildirdiğini belirtir. Fatiha sûresine dayanarak, bunların, Allah'ın yaratıcılığını, rabbaniyetini, Rahmân ve rahimiyetini ifade ettiğini öne sürer. Arşı taşıyan, bu dört sıfat olduğunu ve bu dört sıfatın âhirette sekiz sıfat olarak tecelli edileceğini ileri sürer.²⁵⁸

Kur'an, bazı âyetlerde insanların amellerini yazan şerefli katiplerden sözeder (İnfitâr 82/10-13). Doğrul, şu tür âyetleri şöyle açıklar; insanların yaptıkları her şey kaydediliyor. Kaydedilen bu davranışların karşılığı olacaktır. Bu İslam dininin inanç esaslarından biridir. Fakat bu davranışlar, insanın yanında bulunup, her yaptıklarını kalemle kâğıta bir şey yazmak şeklinde olmuyor. Bu insanın fiillerinin kaydedilip ve onun tesir etmesidir.²⁵⁹

Doğrul, meleklerle imanın İslam'ın akâid inançlarından biri olduğuna dikkat çeker. Ancak meleklerle olan imanın Allah'a olan iman gibi olmadığını da belirtir. Allah'a olan iman eşsizdir, meleklerle olan iman ise bu derece değildir. Fakat tevhid inancı olan bütün dinlerde melek inancı mevcuttur. İslam'ın tüm inanç esaslarında derin bir anlam olduğu gibi, melek inancında da büyük bir mana vardır. Örneğin; fiziki anlamda insan, cismine ne kadar ihtiyaç duyuyorsa, manevi anlamda da insan birtakım kuvvetlere ihtiyaç duyar. Yani insanın ruhani kuvvetleri yalnız başına iyilik ile kötülüğü ayırt etmez. Bunun için insanın ruhani kuvvetleri de bazı manevi varlıklara ihtiyaç duyar. İnsanı harekete sevk eden iki tür cezbedici kuvvet vardır. Bunlardan biri insanı iyiliğe, erdemli olmaya ve insanı tamamen pozitif şeylere yönlendirir ki biz buna melek diyoruz. Bir diğeri ise insanı her halde ve her durumda kötülüğe, fesada ve fena olan her şeye yönlendirir ki, bu da şeytandır. Meleklerle imanın hedefi, insanın içindeki iyilik arzusunu canlandırıp, insanın her türlü olumlu düşünceleriyle bir bütün haline gelmesidir.²⁶⁰

Doğrul, âyetlerde geçen melek kelimesini bağlamına göre farklı yorumlamaktadır. Melek kelimesini kimi yerde bilindik anlamda kullanmış, kimi yerde ise melek için bilindik anlamın dışında kullanmıştır.²⁶¹ Örneğin; müminlerin

²⁵⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 877, dip. 3.

²⁵⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 913, dip. 1.

²⁶⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 63-64, dip. 151.

²⁶¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 245, dip. 52.

üç bin melek ile desteklendiğini ifade eden âyetteki melekten kasıt, müminlerin kalbine gelen kuvvet, düşmanların içine salınan korku şeklinde yorumlamıştır.²⁶²

Yine o, Kur'an'a göre meleklerin inmesi veya gelmesi demek, hakka karşı gelenlerin cezaya çarptırılmalarıdır der.²⁶³ Kur'an, meleklerin indiğini söyler (Âl-i İmrân 3/123). Fakat Kur'an hiçbir yerde meleklerin savaştığından söz etmez. Melekler müjde vermek ve kalpleri yatıştırmak için gönderilirler. Bu âyette meleklerin inmesinden kastedilen şey inananlara güven ile kalplerinin sağlamlştırılmasıdır. Düşmanlarınsa kalplerine korkunun hâkim olmasıdır.²⁶⁴

Melek ve cin gibi soyut varlıklar, öteden beri insanların ilgisini çekmiştir. Her inançta farklı şekil almıştır. Dönemin Arap toplumunda da ciddi bir çarpık melek ve cin anlayışı vardı. Böyle olunca da İslam, bu algıyı düzeltmek için melek tasavvuru üzerinde önemle durmuştur. İslam, meleklerin de Allah'ın kulları oldukları ve Allah'ın emriyle hareket ettiğini söylemekle, yanlış melek anlayışını düzeltmek istemiştir. Bundan olsa gerek Doğrul, konuyu önemle ele almıştır.

2.6. Kaza ve Kader Anlayışı

2.6.1. Kaza ve Kader

Doğrul, Kur'an'ın ele aldığı iman konuları içinde kaza ve kaderin yer almadığını sadece hadislerde yer aldığını belirtir. Buna karşın o, kaza ve kaderi eserinde konu edinmiştir.²⁶⁵ Ona göre itikad olarak kaza ve kaderin anlamı, dünyada olmuş bitmiş, olmakta ve olacak olan her şeyin ilahî ilme ve ezeli hükme bağlı olmasıdır. O, ilahî ilmi ve hükmünün işleniş biçimini bir mimar üzerinden örneklendirmektedir. Nasıl bir mimar bir yapıyı yapmadan önce bir plan hazırlayıp, her şeyi bu plan çerçevesinde yapıyorsa, evrenin mimarı olan Allah da her şeyi bir hesap ve plan içinde yaratmıştır. Dolayısıyla bu âlem içinde meydana gelen her şey bir disiplin ve plan gereğidir. Bu dünyada olup biten her şey bir tedbir ve bir hikmet eseridir. Bu inanç sadece İslam'a has değildir. Diğer mukaddes kitaplara bakıldığında da aynı inanç görülecektir. Fakat İslam, diğer inançlara göre bu konuyu geliştirmiştir. İslam, bu inancı tam anlamıyla ele alıp açıklamaktadır: “Biz her şeyi

²⁶² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 135, dip. 61.

²⁶³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 225, dip. 3.

²⁶⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 297, dip. 5.

²⁶⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 1142.

bir kader (bir ölçü ile) yarattık.” (Kamer 54/49). “Allah sizi topraktan yarattı, sonra bir ecel kaza etti (hayata geçireceğiniz devri kararlaştırdı).” (el-En’âm 6/2). Bu iki âyet, konunun gerçek önemini tüm açıklığı ile göstermektedir. Allah varlığı yaratmadan önce, onun ölçüsünü, varlıktaki hikmeti ve varlığın amacını belirleyip yaratmıştır.²⁶⁶

Doğrul, varlığın hayat bulmasını, yaratılış hikmetinin gerçekleşmesi olarak tarif etmektedir. Dolayısıyla varlığın var olması, Allah’ın isteğinin gerçekleşmesidir. Her şey bu esas içinde meydana gelip, bu ilke ile vazifesini görür. Hiçbir şey bu kanunun dışına çıkmaz. Bütün varlık bu sisteme göre çalışır. Varlıktaki bu kaderi Kur’an şöyle dile getirir. “Güneş karar kılacağı yere koşmaktadır. Yegâne galip olan, her şeyi hakkıyla bilen Allah’ın takdiri budur. Kamerin devri içinde de konaklar tayin ettik. Kamer, her devrinin sonunda kurumuş eğri hurma dalı gibi kalır. Ne güneş aya yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir küre (bir felek) içinde yüzer.” (Yâsîn 36/38-40). Gökyüzünden bahseden bu âyet, buradaki kanunların nasıl olduğunu açıklar. Kur’an yeryüzünü anlatırken de yine aynı ilkelerden bahseder. Yeryüzündekilerin rızkının Allah’ın verdiğini (Secde 32/10) ve her şeyin bir kader bir ölçü ile yaratıldığını bildiriyor. (Talâk 65/63). Allah’ın varlık için taktir ettiği bu ölçü, tabiat veya fitrat kanunu dediğimiz şeydir. Fitrat onun gereğince hareket eder. Böylece kendisine biçilmiş olan rol gerçekleşmiş olur. İlahî kanun sadece varlık için değil, insan için de söz konusudur. İnsanın yaşamı, ölümü, ilerlemesi, gerilemesi, iyi ve kötü olması, bağlı bulunduğu kanuna uymalarına bağlıdır. Dolayısıyla hayatın şekillenmesi, varlığın bağlı bulunduğu bu kanuna karşı, davranışı şekillendirir. Her şey ilahî kanun çerçevesinde meydana gelir. Bu da Allah’ın ilmi ve izniyle hayat bulmaktadır.²⁶⁷ Kur’an, hiçbir musibet yoktur ki Allah’ın izniyle gelmesin der (Teğâbün 64/11).

Doğrul, her şeyin Allah’ın takdiri ile meydana geldiğini açıklar. Bundan dolayı bu taktire alın yazısı denilmiştir der. Alın yazısı Allah’ın kudret eliyle nakş olunduğu için silinmez. Onun hükmü mutlaka gerçekleşir. Kur’an, “Allah’ın ilmi olmaksızın hiçbir dişi gebe kalmaz, doğuramaz. Ömrü uzayan ömrü uzaması, ömrü kısalanın ömrü kısalması, hep kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bunlar Allah için kolaydır.” (Fâtır 35/11). Bu âyetten anlaşılan o ki, Allah’ın ilmi ile Allah’ın kitabı

²⁶⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 143-144.

²⁶⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 144.

aynı hakikatı ifade eder. Dolayısıyla Doğrul, ilim ile kitap arasında hiçbir farkın olmadığını ifade eder.²⁶⁸

Doğrul, Kur'an'ın kaza ve kader inancının felsefesinden ziyade, onun etki ettiği Ahlâk ve maneviyatını ön plana aldığını ifade eder. Der ki, bir insanın çalışmasının neticesinde başarısızlığa da başarıya da uğrayabilir. Başarının ardından gurura kapılıp şırmaması da başarısızlığın ardından umutsuzluğa kapılması da ahlâki bir zaftır. Başarısızlığın ardından insana düşen ve ona yakışan, sebepleri zorlayıp çok çalışmak ve sabredip sonucu Allah'a bırakmasıdır. Kazandığı zaman da şırmayıp ve gurura kapılmayarak Allah'ı hatırlamaktır. Tam da böyle durumlarda kaza ve kader inancı, insanı olumlu davranışa sevk edip, onun Ahlâki zaafalarını ortadan kaldırır. Bu inancın bize vermek istediği şey hayattaki başarılarımızın ve başarısızlıklarımızın, çalışmalarımızın doğrudan neticesi değil de Allah'ın lütuf ve kereminin eseri oluşudur. Kazanıp neticesinde gurura kapılıp şırmamak da kaybedip ardından ümitsizliğe kapılmak da doğru değildir. İnsanın karşılaştığı bu her iki durumdan da alması gereken dersler olmalıdır. İnsana yakışan bu durumları göz önüne alıp düşünmesi ve kaybettiklerine kırılmayıp, eksiklerini ve kusurlarını anlayıp, hatalarını telafi etmesidir.²⁶⁹

Kur'an, "Yeryüzünden yahut kendi öz canınızda uğradığımız hiçbir musibet yoktur ki yaratılmadan evvel bir kitapta bulunmasın. Bu da Allah için çok kolaydır. Ta ki elinizden çıkana tasalanmayın ve Allah'ın size verdiği ile şırmamayın. Hak Teâlâ kendilerini beğenenleri, öğünenleri sevmez." (Hadîd 57/22). Doğrul, Kur'an'ın bu âyeti ile kaza ve kader inancının felsefesini tam bir açıklıkla belirttiğini ifade eder. Bu inancın amacı, her şeyin Allah'tan geldiğine, dolayısıyla kazanılan şeyden dolayı gurura kapılıp şırmamamak ve kaybedilen karşısında kırılıp, ümitsizliğe uğramaktan korunmaktır.²⁷⁰

Doğrul, kaza ve kadere inanmak zillet içinde yaşamak anlamına gelmediğini, bilakis insanın gayretinin içine ruhunu da katarak var gücüyle çalışmasıdır der. Gevşemeden çabalamak ve tehlikeye boyun eğmeden üstesinden gelmektir. Nitekim peygamber ve arkadaşları bu anlamda gevşeklik göstermeden hep çalışıp, gayret

²⁶⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 144-145.

²⁶⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 145.

²⁷⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 145.

etmişlerdir. Çünkü onlar bu inancın bilincindeydiler. Buna göre hareket ederlerdi. Bu gayret ve çabalarının neticesinde Allah onların işlerini zaferle sonuçlandırdı.²⁷¹

Doğrul, kimilerinin kaza ve kaderi yanlış anlayarak, onun insanı mecburiyete mahkûm ettiğini açıklar. Kadere boyun eğmekle her şeye rıza gösterip, her hale şükredip, adeta teslim olmak şeklinde bir tavrın doğru olmadığını ifade eder. Çünkü böyle olsaydı vahiy, peygamber ve din de anlamsız kalırdı. Böyle bir kaza ve kader anlayışı, bütün varlığı kendi haline bırakmak anlamına gelir. Hayata baktığımızda bu anlayışın ne denli hakikat dışı olduğu görebiliriz. Zira çalışıp, gayret etmek farzdır. Bütün peygamberlerin gayretleri ve sorumlulukları da bunun neticesidir.²⁷²

Doğrul, inanarak çabalayanların aldıkları netice, belki de itikat ile amelleri birbirini desteklediği ve bütünlediği için bu sonuç gerçekleştiğini ileri sürer. Nitekim ilk neslin ilmi ile amel birbirine uygun olduğu için çalışmalarının neticesine varmışlardır. Onlar için kaza ve kader inancı bir fazilet, bir kahramanlık kaynağıydı. Onlar, kaza ve kader kaynağından kana kana içerek, eşi ve benzeri görülmemiş başarılarla imza atmışlar.²⁷³

Doğrul, kaza ve kaderi daha çok hayatın imtihan yönüyle ilişkilendirerek ele alır. İnsanın içine düştüğü durumu, bu bağlamda değerlendirmesinin doğru olacağı kanaatinde. İster başarıda isterse başarısızlıkta insana düşen sorumluluk, hayatın merkezine Allah'ı alarak hareket etmesidir. Onun ifadesiyle, başarıdan dolayı şımarmamak, başarısızlıktan dolayı da ümitsizliğe kapılmamak... Her daim Allah'a dayanmak... Bizce yaygın kader anlayışı içinde en mutedil ve en mâkul olanı da budur. Fakat en doğrusu ise kaderin ölçü/miktar, düzen/ahenk şeklinde ele alınmasıdır. Örnek olarak; Allah'ın insanı bir ölçü ile yaratması gibi. İnsanın ölçüsü, sağlıklı doğmasıdır, yani vücudunda ne bir fazlalık nede bir eksikliğin olmamasıdır. Bir elde beş parmağın olması Allah'ın insan için belirlediği kaderdir. Fakat bunun bir fazlası veya bir eksikliği, Allah'ın insan için mutlak olarak belirlediği bir kader değildir. Yani bu fazlalığı veya eksikliği bizzat Allah istememiş ve bunu bizzat Allah yapmamıştır. Bir özelliğin eksikliği veya fazlalığı neticesinde bu gerçekleşmiştir. Kısacası kusurdan dolayı başımıza gelen kaderimiz olamaz. Fakat başa geldiği zaman da en mâkul tavrı sergilemek lazım. Allah dünya hayatını acı ve tatlıya

²⁷¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 146.

²⁷² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 146-147.

²⁷³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 147.

yoğurmuş. Dolayısıyla insan için acı ve tatlı, sevinç ve hüznün kaçınılmazdır. Çünkü imtihan bunu gerektirir. İnsana düşen varlıkta şımarmamak, yoklukta da isyankâr olmamaktır. Kur'an'a bakıldığında Allah'ın istediği tamda budur. Yani O'nu, her ne pahasına olursa olsun unutmamaktır. Doğrul kaderi Kur'an'da geçtiği anlamda da ele almıştır. Bu anlamda kaderi bir ölçü ve bir düzen şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca kaderi teselli bağlamında da ele almıştır.

2.6.2. Cebr ve Kader

Doğrul, insanın fiillerinde özgür mü yoksa değil mi sorusuna halen kesin bir cevap verilmediğini ifade eder. Ayrıca aklın, Allah'ın iradesinin nerede son bulunduğunu ve insanın iradesinin nerede başladığını kesin bir şekilde kavrayamadığını belirtir. Böyle bir soru karşısında aklın hayret edip dona kaldığına ifade eder. Doğrul, ilahiyatın bile bu noktada kesin bir şey söylemediğini ve Allah'ın ilmi ile insanın ameli arasında gidip geldiğini söyler.²⁷⁴

Doğrul, birçok dinin bu konuda cebre düştüğünü ileri sürer. Örneğin, Hint dinin tenasuh anlayışı, Hristiyanların ilk günah meselesi, cebre düşmelerindedir. Tevrat'ta da cebrilik görülmektedir. Bir diğer din olan Mecûsîlikte baştan başa cebrilik hakimdir. Öyle ki onlara göre Allah da mecburdur. Cebrilik o kadar ileri gitmiştir ki, Allah'ın iradesi karşısında insan iradesinden söz dahi etmemiştir.²⁷⁵

Doğrul, genel anlamda İslamiyet'ten önce insanların tam bir cebriye anlayışına sahip olduğunu belirtir. Bu durumun İslamiyet'in gelişi ile değiştiğini ifade eder. İslam'a göre Allah'ın gücü her şeyi kuşatmıştır. Onun iradesi dışında herhangi bir şeyin meydana gelmesi imkânsızdır. Allah'ın iradesi olmadan yeryüzünde ve gökyüzünde, herhangi bir varlığın bir şey yapması söz konusu değildir. İslam inancının temeli ve ruhu budur. Bu inancın yokluğunda dinde yok olur. Çünkü bu düşüncenin aksini iddia etmek, iradesi ve kudreti eksik bir Allah inancını gerektirir. Oysa İslam inancının ilk esası, Allah'ın gücünün mutlak, hakimiyetinin kayıtsız olduğunu, ilahî iradenin bütün varlığı kuşattığını kabul etmektir.²⁷⁶

²⁷⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 147.

²⁷⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 147-148.

²⁷⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 148.

Doğrul, insanın da fiillerinde irade sahibi olduğunu açıklar. İnsan iyi ve kötüyü ayırt edebilen bir varlıktır. İnsanın bunları ayırt etmesi, onun irade sahibi olduğunun delilidir. İnsanı iradesiz görmek, iyi ile kötüyü bilmediğini söylemekle eş değerdir. Bu öyle olmadığına göre insanın iradesiz olduğunu iddia etmek abes bir şeydir. Dolayısıyla insanın irade sahibi olduğunu kabul etmek zorunludur. Yoksa insanın hayvandan bir farkı olmazdı. Böyle olunca da ona sorumluluk yükleyip, mecbur kılmak tamamen anlamsız olur. Gerçek bu olmadığına göre, insanın iradeli ve onun fiillerinden sorumlu olduğu kabul etmek gerekir.²⁷⁷

Doğrul, Allah'ın varlığı kuşatan sonsuz kudreti ve sınırsız iradesinin şüphe götürmez bir gerçek olduğuna dikkat çeker. Allah'ı kudret ve iradede bu şekilde bilmek, insanı iradesiz saymak anlamına gelmez. İnsan sorumlu bir varlıktır, dolayısıyla peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesinin esprisi de budur.²⁷⁸

Doğrul, insanoğlu eylemlerini özgür iradesiyle seçtiği için sorumlu olduğunu belirtir. Hatta insanın niyetlerinden bile sorumlu olduğu kanaatindedir. Nitekim hadiste ameller niyete göredir denilir. Niyet ise işteki karardır. Amel ise niyetin doğurduğu kararın harekete geçmesidir. Kur'an, Allah'ın iradesinin ne denli kuşatıcı olduğunu anlatmakla beraber, insanın da iradeli olduğunu açık bir şekilde söyler.²⁷⁹ “Dileyen inansın, dileyen inanmasın.” (Kehf 18/29). “Her kim iyi ve yararlı işler işlerse kendi lehine işler; her kim kötülük ederse kendi aleyhine eder. Rabbin kullarına asla zulmedici değildir.” (Fussilet 41/46). İnsan cennetini de cehennemini de kendi eliyle hazırlar. İnsana yaptıklarının karşılığını verilmezse zulmedilmiş olur. Allah asla zulmedici değildir. Hakikate karşı kör ve sağır olanlar, bu haliyle kendi sonlarını kendileri seçiyorlar. Allah doğuştan onları hakikate karşı kör ve sağır yaratmamıştır. Bu bir tercih sonucudur. Yoksa irade vermeden iradeden mesul tutmak zulümdür.²⁸⁰

Yine o, Allah'ın, kulları için bir şey istemesi, birtakım şartlara bağlı olduğunu ifade eder. Örneğin; Allah'ın kullarının iman etmesini istemesi için kullarının, Allah'ın kanunlarına uygun hareket etmeleri gerekir. Onlar hareketlerini Allah'ın

²⁷⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 148.

²⁷⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 148.

²⁷⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 149.

²⁸⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 149.

kanuna göre şekillendirirse, Allah'ta onlara hidayet nasip eder. İnsan sadece kötü fiillerinden dolayı hakikatten sapar. İnsan doğru yoldan saptığı için fermanı kesilir. Yoksa önce fermanı kesilip sonra sapıtmıyorlar. İnsanın konumunu belirleyen, iradesiyle yaptıkları şeylerdir.²⁸¹

Doğrul, kader konusunda net bir bakış açısı sergilemez. Bir yerde her şeyi taktiri ilahî şeklinde değerlendirip adeta teselli edercesine konuşur. Bir başka yerde, kaderin insan üzerinde zorlayıcı olmadığını, insanın fiillerinde irade sahibi olduğunu açıklar. Hemen hemen bütün inançların bu konuda cebre düştüklerini ifade eder. Konu hakkında kesin bir kanaatin oluşmadığını ve aklın bu noktada aciz kaldığını belirtir.

2.6.3. Rızık

Kur'an bir âyetinde şu ifadeyi kullanır; “Onların bilinen bir rızık vardır” (Sâffât 37/41). Doğrul, Kur'an'ın bilinen rızıktan kastettiği, insanların yeryüzündeki rızıktan faydalanmalarıdır şeklinde anlamlandırır. Şayet Kur'an'ın bahsettiği rızık bu olmasaydı, o zaman bu rızık bilinen bir rızık olmazdı.²⁸² Yine o der ki, Kur'an rızıktan bahsederken, onun gökten indirildiğini ifade eder. Rızıkın gökten indirilmesinden kasıt, onun sebeplerine işaretidir. Yani rızıkın nerden geldiğini ve rızıkta sebep olan şeylerin ne olduğuna dikkatleri çeker. Dolayısıyla hiçbir zaman insanın rızıkını şüursuz varlıklar temin edemez, zira rızık veren Allah'tır. Gökten indirilen rızık kulların faydalandıkları rızık olduğu gibi ruhani rızıkta olabilir.²⁸³

Doğrul, insan için malum bir rızık olmadığı kanaatindedir. Ona göre rızık açısından sebepler dairesine bakmak lazım. Kur'an'ın kullandığı birtakım ifadeleri de literal anlamda anlaşılmasının doğru olmadığını açıklar. O, rızıkın evrende potansiyel olarak mevcut olduğu düşüncesindedir. Rızıkın kazanılması noktasında gayrete önem veren Doğrul, sebepler dairesinin göz ardı edilmemesini arzular.

İnsanoğlunun yaşadığı coğrafyalara bakıldığında, ekonomik anlamda uçurumlar söz konusudur. Bu dengesiz dağılımın Allah'ın eliyle olmuş olması mümkün mü? Elbette Allah'ın muradı bu değildir. Bir çırpıda milyarder olmak veya milyarderlerin sıfıra inmeleri Allah'ın değil, insanın sistemidir. İnsanlar bugün altın

²⁸¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 1149-151.

²⁸² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 700, dip. 8.

²⁸³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 731, dip. 6.

ve dolar üzerinde yatırım yaparlar. Altın ve dolar değer açısından sabit olmadığı için inişli yokuşludur. Bundan ötürü zengin de olmak, fakir düşmek de mümkündür. İmdi bunu Allah mı taksim etmiştir? Hayatın gerçek yüzüne bakıldığında, inananlar eylemlerinde değil, imanlarında rızkın taksimine inanırlar. Şayet bir insan mutlak anlamda Allah'ın herkes için belirtmiş olduğu bir rızık anlayışına sahip olsaydı, rızık için çalışmayı boş ve anlamsız görmesi icap ederdi. İnananların rızık için bunca çaba ve gayretleri gösteriyor ki, mutlak anlamda rızkın taksimine olan bir inanç söz konusu değildir.

2.6.4. Hidayet ve Dalâlet

“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (İbrahim 14/4). Doğrul, bu anlamda Kur'an'ın bazı âyetlerine baktığımızda iki tip insanın karşımıza çıktığını belirtir. Doğru yolu bulup Allah'a dönenler ve doğru yoldan sapanlar. Sapanlar, doğru yoldan çıktıkları için sapmışlardır. Hak yolu bulanlarsa, tercihlerini bu yönden kullandıkları için Allah'a dönmeyi başarmışlardır.²⁸⁴ Âyetteki “dilediğini saptırır” tabirini keyfi yani Allah kimi isterse onu sapıklığa sevkeder şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü Allah'ın dileği keyfi değildir. Doğru yoldan sapanlar kendi nefislerine zulmettikleri için sapmışlardır.²⁸⁵ İrade açısından hiç kimse yanlış ve kötü yola zorla mahkûm edilmemiştir. Yanlış yol, kişinin kendi iradesi ve tercihinin sonucudur.²⁸⁶

Doğrul, Allah'ın sadece zalimleri sapıklıkta bırakacağını, çünkü insanın ancak zalimliği yüzünden sapıklığa mahkûm edildiğini düşünmektedir. Ona göre zulüm aynı zamanda insanı dalaletle sürükler. İnsan kendi iradesiyle kapalı ve karanlık bir mekânı tercih etme iradesinde bulunduğu gibi hidayet veya dalaleti de bu şekilde iradesiyle tercih edebilmektedir. Dolayısıyla insanın zulmü de sapıklığı da kendi eseridir. Şayet insan zulmü bırakıp, doğru yolu tercih ederse, Allah da onu sapıklıktan kurtarır.²⁸⁷

²⁸⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 403, dip. 17.

²⁸⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 410, dip. 2.

²⁸⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 413, dip. 8.

²⁸⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 414, dip. 12.

Kur'an'ın bir âyetinde, putların insanı saptırdığı şeklinde bir durum anlaşılır. “Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarırsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.” (İbrahim 14/36). Aslında putlar insanı saptırmaz ama insanlar onlara tapıp ve bundan dolayı da saptıkları için putların saptırıcı olduğu söylenir.²⁸⁸

Doğrul, müşriklerin hidayet ve delaleti insanın iradesine vermek yerine bunların tamamen Allah'ın elinde olduğu iddiasında olduklarını belirtir. Kur'an'ın müşriklerin ileri sürdükleri bu bahaneleri reddettiğini ve Allah insanı asla zorla herhangi bir yola mahkûm etmeyeceğini dile getirir. Zaten bundan dolayı Allah peygamberleri insanları doğru yolu göstermek için göndermiştir.²⁸⁹

Doğrul'a göre Allah'ın bir şeyi dilemesi, ilahî kanunlara göredir. Dolayısıyla bir yerde sapma söz konusu ise o kişinin zalimliği yüzündendir.²⁹⁰ Allah insanların kalplerini mühürleyerek onları doğru yoldan saptırmaz. İnsanlar hakikate sırt çevirip, peygamberlerin öğretilerine kulak tıkadıkları için kalpleri mühürlenir. Âyetlerde mühürlenir denilen kalpler, her ne pahasına olursa olsun mühürlü kalacak şeklinde anlaşılmalıdır. Âyetin kastettiği bu değildir. Kişi hakikate açık olup, hidayeti arzuladığı zaman o mühür çözülür.²⁹¹ “Allah'ın dilediği kimse öğüt alır.” (Müddesir 74/56). Doğrul, buradaki Allah'ın dileğini şöyle açıklar; Allah, kalplerini hakikate açıp, öğüt alan kimseleri doğru yola iletir. Allah'ın iradesi keyfi değil, Onun iradesi Onun kanunudur.²⁹²

Doğrul, hidayet ve dalaletin özgür irade eseri olduğunu vurgular. Hidayet ve delaletin Allah'tan olduğunu anlatan âyetleri, ilahî kanun çerçevesinde yorumlar. Hak yolun da batıl yolun da önü açıktır. İnsanın özgür iradesinin tercihi bunun sonucunu belirler. Ayrıca Doğrul, hidayet kapısının bir insan için sonsuza kadar kapalı olmayacağını ifade eder. Bu anlamda hidayet ve dalaleti son derece makul bir bakış açısıyla açıkladığı kanaatindeyiz. Çünkü Allah'ın adaleti de hayatın kendisi de bunu gösterir ve bunu gerektirir.

²⁸⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 415, dip. 16.

²⁸⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 433, dip. 9.

²⁹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 445, dip. 30.

²⁹¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 448, dip. 36.

²⁹² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 893, dip. 5.

2.6.5. İyiliğin ve Kötülüğün Kaynağı

“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır. Onlara bir iyilik gelirse, “Bu, Allah’tandır” derler. Onlara bir kötülük gelirse, “Bu, senin yüzündendir” derler. (Ey Muhammed!) De ki: “Hepsi Allah’tandır.” Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!” (en-Nisa 4/78). Doğrul, âyetin yorumunda, iyiliğin de kötülüğün de Allah’tan olduğunu belirtir. Yine aynı paragrafta iyiliğin, kötülüğün, saadet ve felaketin Allah’tan olduğunu söylemekle birlikte, iyiliği doğrudan Allah’a bağlarken, kötülüğün ise insanın yaptıklarından dolayı insanın başına geldiğine dikkat çeker. Yine aynı yerde kötülüğün kulların eseri olduğunu açıklar.²⁹³ Bu konudaki düşüncesini genel bir bakış açısı ve değerlendirme ile cem ve izah etmez.

2.6.6. Dua

Doğrul Kur’an’ın, müşriklerin affa mazhar olmaları için duayı yasak etmediğini ileri sürer. Kur’an’ın yasakladığı, cehennemlik oldukları kesin bir şekilde belli olmuş kimseler için mağfiret dilemektir. Nitekim Hz. İbrahim müşrik olan babası için dua etmiştir. Fakat babasının kesin bir şekilde imana gelmeyeceğini anlayınca, onun için dua etmeyi bırakmıştır.²⁹⁴

Doğrul, peygamberlerin insanların hidayete ermeleri için gönderildiğini ifade eder. Peygamberlerin ve ona inanan müminlerin, insanların hidayeti için dua ettiğini belirtir. Arap müşrikleri peygambere ve inananlara onca eziyetlerine rağmen yine de onların hidayeti için mağfiret dilemiştir. Lakin ne zaman bunların bir türlü imana gelmeyeceğini anladılar, peygamber ve müminler de onlar için dua etmeyi bıraktılar.²⁹⁵

2.7. Âhiret Hayatına Dair Görüşleri

2.7.1. Kıyamet ve Alametleri

Doğrul, kıyametin gerçekleşmesinin şüphe edilmez bir gerçek olduğunu, Kur’an’ın bize bildirdiğini açıklar. Kur’an’ın, kıyametin kopacağını iki delile

²⁹³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 170, dip. 44.

²⁹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 336, dip. 56.

²⁹⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 336, dip. 56.

dayandırdığını ifade eder.²⁹⁶ Bu delillerden birinde Kur'an, insanın amaçsız yaratılmadığını, insan yaptıklarından sorumlu tutulacağını söyler. İnsanın ameline karşılık verilmezse, yani iyiliğinin ödülü, kötülüğünün de cezası verilmezse, onun boş yere yaşadığı, boş yere çabalayıp, gayret ettiği anlamına gelir. Oysa İslam'a göre insanın boşuna yaratılmadığı, bilakis bir amaç için yaratıldığı bir gerçektir.²⁹⁷ Bu delillerden ikincisi, Allah'ın adaleti gereği hayır ve şer bir olamaz. Aksi takdirde hayır, şer derecesinde olup anlamsız kalırdı. İnsan boş yaratılmadığına ve bir amaç için yaratıldığına göre, yaşadığı hayatın da hesabını vermesi gerekir. Kur'an, iyiliğin ve kötülüğün bir olamayacağı anlattığı gibi bu eylemleri gerçekleştirenlerin de bir olmayacağını belirtir.²⁹⁸

Doğrul, Kur'an'ın kıyamet için kullandığı isimler üzerinden yola çıkarak, bunları ilgili âyetlerle örneklendirerek açıklamaya çalışır. Kur'an'ın kullandığı bu isimlerden en çok "saat" ismi üstünde durmuş ve bu ismin ne anlama geldiğini önce İmam Râgıb'ın verdiği anlamı almış, daha sonra da âyetlerdeki anlamı açıklamaya çalışmış. Son olarak da "saat" isminin başka âyetlerde ne anlama geldiğini açıklamıştır.²⁹⁹

Doğrul, âyetler bağlamında kıyameti açıklarken onun, yeni bir hayatın kemaliyle kendisini göstermesidir der. Kıyamet, kalkınma günü, ölülerin dirileceği gün, fasl günü yani ayırt edilme ve hüküm giyme günü, hesap günü, fetih günü, toplanma günü, gibi anlamlara gelen kıyamet, birçok âyette farklı isimlerle zikredilmiştir.³⁰⁰

Yine o, Kıyamet için en çok kullanılan "saat" kelimesi olduğunu belirtir. Saat kelimesi üç anlamda kullanılmıştır. Birincisi; büyük kıyamet, yani haşir ve neşir günü, ikincisi; kıyâmet-i vusta, yani bir neslin yok olması, üçüncüsü; küçük kıyamet, o da kişinin kıyametidir.³⁰¹

Bazıları peygambere kıyametin ne zaman kopacağını sorduklarında, buna cevap olarak Kur'an, saatin yani kıyametin vaktinin sadece Allah'ın bileceğini

²⁹⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 132.

²⁹⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 132.

²⁹⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 133.

²⁹⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 122-124.

³⁰⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 122-123.

³⁰¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 123-124.

söyler. Kısacası saât yani kıyamet, hesap vermek için Allah'ın huzuruna çıkmak anlamına gelir ve bunun zamanını da sadece Allah bilir.³⁰²

Doğrul, kıyametin özelliklerinin neler olduğunu ve o günün nasıl bir gün olduğunu, neler olup biteceğini Kur'an'ın haber verdiğini belirtir. O günde ne olacağı, neyin fayda vereceği, neyin fayda vermeyeceği, zalimin durumunun ne olacağı, varlığın ne olacağı, yakın akrabaya karşı tutumun nasıl olacağını Kur'an'da tek tek anlatıldığına dikkate çeker. O, Kur'an'ın bildirdiği bütün bu haberlerden bu evrenin bütün düzeninin altüst olacağı, bambaşka bir âlemin yaratılacağı ve önceki âlemin karşılığının bu yeni âlemde sorulacağını anlaşıldığını dile getirir.³⁰³

2.7.1.1. Dâbbetü'l-arz

Doğrul, kıyametin alameti olarak ele aldığı dâbbetü'l-arzın yerden çıkan bir yaratık olduğunu düşünmektedir. O, Dâbbetü'l-arzın konuşan bir varlık olduğunu düşündüğü için de onun bir kavmi temsil ettiği kanaatindedir. Onun yeryüzünde ortaya çıkması bir azap şeklidir.³⁰⁴ Doğrul'un, dâbbetü'l-arzı bir kavim olarak göstermesi, onun konuşuyor olmasına bağlar. Yerden çıkan bir varlık olarak adlandırıp, daha sonra sırf konuşuyor olmasından dolayı kavim olarak göstermesi, tıpkı mucizelerde yaptığı gibi bu tür gizemli olayları, aklın anlayacağı şeylere yorumlaması yorum anlayışının bir devamı niteliğindedir.

2.7.1.2. Hz. İsa

“Allah'ın yanında, İsa'nın hali, Âdem'in hali gibidir.” (Âl-i İmrân 3/59). Doğrul, bu âyetin iki farklı yoruma açık olduğunu kanaatindedir. Âyetin yorumunda, Âdem'in genel anlamda insanı temsil ettiğini belirtir. Şayet bu âyette Âdem'i bu anlamda alırsak, Kur'an'ın buradaki mesajı bütün insanların topraktan yaratılmış olduğudur. Dolayısıyla İsa her insan gibi insan ve fanidir. Hristiyanların ona ilahlık atfetmesi ise doğru bir şey değildir. Âdem ismi has olarak kabul edilirse, o zaman İsa'nın da Âdem gibi topraktan yaratılıp, Allah tarafından seçildiği anlamına gelir.³⁰⁵

³⁰² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 123.

³⁰³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 124-125.

³⁰⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 607, dip. 10.

³⁰⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 122, dip. 37.

Doğrul, Kur'an'ın Hz. İsa'nın bir beşer olduğunu belirttiğine dikkat çeker. Bu husus, onun ilah değil bir insan ve peygamber olduğunu vurgulamaktadır. O, Allah'ın Meryem'e gönderdiği kelime ve bir ruhtur. Kur'an bu anlamda Yahudi ve Hristiyanlarla tartışmaktadır. Kur'an'da Hz.İsa'ya kelime ve ruh denilmesinin sebebi, onun beşer üstü bir özelliğe sahip olduğu için değil, İsa'ya kelime denilmesinin sebebi onun, Meryem'e verilen müjde olmasındandır. İsa'ya ruh denilmesinin nedeni ise Yahudilerin İsa'yı gayrı meşru ilişkiden doğduğunu ve şeytandan gelmiş olduğunu söylemelerindedir. Dolayısıyla Kur'an, İsa'nın Allah tarafından geldiğini söylemektedir. Böylece diğer asılsız iddiaları reddetmektedir.³⁰⁶ Hz. İsa bir yolculuk esnasında doğmuştur.³⁰⁷ Meryem, her kadının doğum yaptığı gibi doğum yapmıştır. Hz. İsa da her insanın doğduğu gibi doğmuştur.³⁰⁸ Hz. Meryem, Hz. İsa ile birlikte kavmine döndüğü zaman, Hz. İsa yetişkin ve peygamber olma yaşına gelmişti. Çünkü âyette, ona kitap verildiğinden bahsedilmektedir. Müfessirlerin onun bir çocuk olduğunu söylemelerinin nedeni, sonraki âyetlerin, onun doğumundan bahsettiklerinden dolayıdır. Şu iyice anlaşılmalıdır ki, Kur'an, peygamberlerin hayatlarını anlatırken, onları ayrıntılı olarak ele almaz. Kur'an, maksadı gözeterek kıssaları anlatır. Örneğin Hz. Zekeriya'ya, çocuğunun olacağı müjdesi verildiği âyetten sonraki âyette, Hz. Yahya'ya, kitabı sağlam bir şekilde tutması emrediliyor. Verilmek istenen mesaj bu kadar olduğu için hayatın diğer kısmına değinilmemiştir. Âyette Hz. Meryem'in uzak bir yere gittiğinden bahsedilir. Dolayısıyla Hz. Meryem'in, doğumdan hemen sonra kavmine dönmediği anlaşılır. Ayrıca Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı taşıyarak kavmine götürmesi, onu kucağında taşıyarak götürmesi anlamına gelmez. Onu bir hayvana bindirerek götürmüştür.³⁰⁹

Doğrul, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı alıp kavmine getirdiği zaman, Hz. İsa ile Yahudi ihtiyar ve âlimleri arasında bir diyalogun geçtiğini belirtir. Hz. İsa, kendisine kitap verildiği ve namaz kılmasının emredildiği onlara anlatır. Doğrul, İsa'nın beşikte bir çocukken bunun gerçekleştiği ihtimalini vermez. O, İsa'nın bu esnada yetişkin ve peygamber olduğunu ileri sürer.³¹⁰

³⁰⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 190, dip. 70.

³⁰⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 497, dip. 8.

³⁰⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 498, dip. 9.

³⁰⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 498-499, dip. 10.

³¹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 499, dip. 13-14.

Doğrul, Hz. İsa konusunu daha çok Hristiyan düşünce algısıyla karşılaştırarak ele alır. Ayrıca birçok açıdan geleneksel algının tam tersi şeklinde yorumlar. Hristiyan algısının aksine onun beşer ve her insan gibi bir insan vurgusunu yapar. Geleneksel düşüncenin aksine ise Hz. İsa'nın bebekken konuşmadığını, bir bebeğe kitabın verilemeyeceğini ve herhangi bir mesuliyet de söz konusu olmayacağını şeklindeki düşüncesini açıklar. Ayrıca Hz. İsa'nın öldüğünü de âyete dayanarak ifade eder. Hz. İsa'yı konu edinen şu âyete dayanarak onun tabii bir şekilde öldüğünü ileri sürer. “Ne zaman benim ruhumu alarak onlardan ayırdın...” (Mâide 5/117). Ona göre bu âyet, İsa'nın kesin bir şekilde öldüğünün delilidir.³¹¹

2.7.1.3. Ye'cûc Me'cûc

Doğrul, dayandığı bazı kaynaklardan yola çıkarak, Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinin Yunanca olduğunu belirtir. O, kıraat bakımından da bu kelimelerin biçimlerini verir. Ayrıca bu kelimelerin nasıl halden hale girip değişime uğradığını açıklar.³¹²

Ona göre Ye'cûc ve Me'cûc, her milletin düşüncesinde vardır. Bunlara Nuh döneminde de rastlanırdı. Fakat bunlar, o dönemde ya güçsüzlerdi veya bunlardan daha güçlü gruplar olduğu için bunların istila yolları engellenmişti. Ye'cûc ve Me'cûc Zülkarneyn döneminde de vardı. Bu dönemde zayıf kalmış insanlara saldırıp, istila ederlerdi. O, Ye'cûc ve Me'cûc'ün son dönemlerde de var olduklarını ileri sürer ve Ye'cûc-Me'cûc'ün İskender ve askerleri olduğunu ileri sürer. Ayrıca Ye'cûc ve Me'cûc'ü sadece insanlar ile sınırlandırmaz. İnsanlık için felaket olan birtakım medeniyetleri de Ye'cûc ve Me'cûc olarak anar.³¹³

Doğrul, Ye'cûc ve Me'cûc hakkında âyetin bahsettiği set için birtakım bilgileri ele alıp değerlendirir. Ayrıca birtakım kaynaklara dayanmakla birlikte, birçok tarihçinin de set hakkında ne düşündüklerini belirtir. Ayrıca bu setin nerde olduğu ve hangi set olduğu, bu bilgiler arasında yer almaktadır.³¹⁴ Fakat Kur'an

³¹¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 222, dip. 67.

³¹² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 532-533, dip. 31.

³¹³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 533-534, dip. 31.

³¹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 493, dip. 32.

Ye'cûc ve Me'cûc'lerin cinsiyetlerinden, yaşadıkları zaman ve yaşadıkları yerden bahsetmediğini ifade eder.³¹⁵

Doğrul, Ye'cûc ve Me'cûc'ün yeniden gün yüzüne çıkmasını da şöyle açıklar. Onlar Zülkarneyn döneminde hapsedildikleri yerden çıkmaktan acizdiler. Fakat zamanın geçmesi, medeniyetlerin değişimi ve vaktinin gelmesiyle böyle bir güçlük artık söz konusu olmaz. O zaman Allah'ın vadi gerçekleşir. Kendi güçlerine güvenip şımaran Ye'cûc ve Me'cûc, gafletten uyanıp, pişmanlık içinde tövbe edip veya aciz kalıp, Allah'a secde ederler. Böylece sosyal hayatın adalet kanuna uyup, medeniyetin büyük devri başlar. Beşerin benlik tarafı olan siyasetin yerine, İslam'ın adil siyasetine girerler.³¹⁶

Doğrul'un Ye'cûc ve Me'cûc hakkındaki ifadeleri, yer yer birbirine ters düşmektedir. Bir yerde onların yeniden gün yüzüne çıkmasının sonuçlarını itaate bağlarken, başka yerde ise onların dünyaya hâkim olacağını açıklar.³¹⁷ Konu hakkındaki bu farkı görüşler, konunun bir bütün olarak ele alınmasından ziyade, âyetlerdeki yorumların tamamen birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesinden kaynaklanmış görünmektedir.

2.7.1.4. Sur'a Üflenmesi

Doğrul, Sur'un tek bir anlamda değil farklı anlamlarda kullanıldığına dikkat çeker. Lügat olarak bazı kaynaklarda suverin çoğulu olarak geçtiğini belirtir. Şayet böyle olursa o zaman anlamı 'şekil' olacağını belirtir. "Başka kıraate göre sur kelimesi suver şeklinde okunur ve o vakit suranın cemi olur. O zaman anlamı da suretlere üfürülecek ve bunlar hakikat olacak veya ruhlar, ölülerin suretlerine nefh olunacaktır." Birinci anlama göre kıyamet gününde her şeydeki asıl anlam ortaya çıkacaktır. Kendisi de bu anlamı benimsediğini ifade eder. Bir diğer anlam ise sûr'dan kasıt 'nefir'dir. Sur'un üfürülmesinin anlamı da herkesin toplanmasıdır. Nitekim dünyada da nefir üfürmekten maksad, insanları toplu olarak bir yere davet etmektir.³¹⁸

³¹⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 533, dip. 31.

³¹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 534-535, dip. 31.

³¹⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 534-535, dip. 31-32.

³¹⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 237, dip. 27.

2.7.1.5. Saat

Doğrul, saat kelimesini mutlak olarak kıyametin kopması anlamına gelmediğini düşünmektedir. Ona göre dünyada suçluların uğradığı ceza ve akıbetlerini de ifade eder. Yani saat hakikatı inkâr edenlerin durumunu anlatır.³¹⁹ Saat, ödülün ve cezanın verilme zamanın geldiğine işarettir. Her şey gün yüzü gibi ortaya çıktığı için saat gerçekleşmiş olur. Saat sadece kıyameti ifade etmez, aynı zamanda zalimlerin mahkûmiyet zamanını da ifade eder.³²⁰

Doğrul, Kur'an'da kullanılan saat kelimesinden kasıt, günahkarların bu dünyada cezaya uğramaları anlamına geldiği gibi kıyametin kopması anlamına da geldiğini belirtir.³²¹ Örneğin, Kur'an kimi yerde “Onlar saatin gelmesinden emin miler?” (Yusuf 12/107). Burada saatten maksat, suçluların mahkûm olacağı ve onların servet ve güçlerinin yok olacağıdır.³²² “Şüphesiz o Kıyametin (kopacağı) bir bilgisidir. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin, bana uyun, bu doğru bir yoldur.” (Zuhruf 43/61). O, buradaki saatin, nübüvvetin İsrailoğulları'ndan gitmesidir der.³²³

2.7.2. Âhiret

Doğrul, âhiret konusu açıklarken, âhiretin tüm özelliklerini ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirir. âhireti öncelikle kavram olarak kısaca açıkladıktan sonra, ıstılah anlamını verir. Bunun ardından da dinlerin âhirete bakışını ve âhiret safhalarına geçer.³²⁴

Doğrul, âhiret kavramını izah ederken dil açısından âhiretin, “ahir” sıfatının dişili olduğunu son ve sonraki anlamına geldiğini belirtir. “Din ıstılahında dar-ı ahire, hayat-ı ahire, neşet-i ahire terkiplerinin kısaltılmış olarak isim” olduğunu ifade eder.”³²⁵

³¹⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 538, dip. 1.

³²⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 893, dip. 508, 787, 827, dip. 8, 4, 1.

³²¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 290, dip. 70.

³²² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 395, dip. 35.

³²³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 765, dip. 15.

³²⁴ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 125-142.

³²⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 116.

2.7.2.1. Bazı Dinlerin Âhîret İnancı

Doğrul, âhîret fikrinin öteden beri var olan, insanları meşgul eden ve çeşitli inançları doğuran bir gerçek olduğunu ve birçok dinde âhîret inancı yerini aldığını belirtir. Çeşitli dinlerin konu hakkındaki görüşleri örneklendirir. Konfüçyüs'ün ölüler hakkında konuşmaktan çekindiğini, fakat buna rağmen atalara tapmayı kabul etmekle, âhîret hayatını tanıdığını ifade eder. Teo mezhebi, insanların birtakım özelliklerine göre mükafat olarak ebediyeti vadetmiştir. Mısırlılar, ölümden sonraki hayata çok önem vermişlerdir. Hinduizm'de var olan tenasüh inancına göre insanın, imanına ve Ahlâkın üstünlüğüne göre bir kalıptan başka kalıba geçeceğini söyler. Bu inançta da kurtuluş, cennet ve cehennem söz konusudur. Zerdüş, hayatın böyle gitmeyeceğini, bir hesabın olacağına ve ruhun amele göre karşılık bulacağına inanmıştır. Musevilik inancında kıyamet ve âhîret inancı geçer. Hristiyanlarda da âhîret fikrinin olduğunu belirtir.³²⁶

Doğrul, son din olan İslam ile âhîret inancının tam bir kemale erdiğini ve bu inanca en inandırıcı açıklamayı İslam'ın getirdiğini ifade eder. İslam'a göre insan, amelene göre iyi veya kötü sayılır. İnsanın hayatta karşılaştığı birçok şeye karşı sergilediği tavra göre değerlendirilir. İnsanın hayata başlangıcı bir nutfedir. Dünya hayatı içinde zamanla yetişip, gelişmesi ile akıl, reşid, özgür ve seçme kabiliyetine sahip olur. İnsan, zamanla ameliyle benliğinde yeni bir insan yaratır. Yani artık iç yüzü dış yüzünün rengini verir ve iç potansiyeli dışa yansır. Böylece insan gerçek özelliği ile ortaya çıkar ve insan artık bu özelliği ile değerlendirilir. Bu dünyada görünüşü ile değerlendirilen insan, diğer âlemde gerçeğin tüm çıplaklığı ile karşılık görecektir.³²⁷

2.7.2.2. Âhîrete Yakinen İnanmak

Doğrul, kesin bir şekilde âhîrete inanmanın iman esaslarından biri olduğunu söyleyerek, çeşitli âyetler ışığında konuyu ele alır. İlk olarak Bakara sûresinin girişindeki âyetleri verir. Der ki, İslam'ın hidayet esasları anlatılırken müslümanların gayba, âhîret hayatına yakinen inandıklarını belirtir. Bu durumda müslümanların kesin inanç sahibi olduklarını, âhîreti görürcesine âhîrete inandıklarını ifade eder. Çünkü kesin inanç sahibi olmak, şüpheden uzak, sağlam ve

³²⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 117.

³²⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 117-118.

sabit itikat sahibi olmak demektir. Âhiret hayatı, bu tarzda inanılmaya layık olan bir hayattır. Çünkü Kur'an, âhiret hayatının en mükemmel hayat olduğunu açıklar. Bir gün gelecek yaşamlar yok olacak. Allah insana hayat verdiği gibi o hayatı geri alacak. Son olarak âhiret hayatıyla insana yeniden yeni bir hayat verilecektir. İlk hayatta, son hayatta Allah'ındır. Dünyaya geliş insanın elinde olmadığı gibi, gidiş de insanın elinde değildir. Dolayısıyla insan, son hayat olan âhiretin ödülünü kazanmak istiyorsa, Allah'ın razı olacağı bir hayat yaşamak durumundadır.³²⁸

2.7.2.3. İnkâr Edilmeyen Bir Gerçek Âhiret

Doğrul, âhiretin körü körüne inkâr edilemeyeceğini, çünkü yaratılışı düşünen insan, yoktan var olan bu varlığın, tekrar yaratılmasını anlamsız bulmayacağını belirtir. Bu anlamda Kur'an, yeryüzünü gezmemizi ve yaratılışı düşünmemizi istemektedir. Ayrıca bu ilk yaratılış üzerinden yola çıkarak, ikinci yaratılışın da imkânsız olmadığını düşünmemizi söylemektedir. “Ya Muhammed de ki: Yeryüzünde gezin, dolaşın da bakın, Allah hilkati ilk önce nasıl yarattı. Sonra hiç şüphe yok ki Allah neş'et-i uhrayı da inşa edecek (hilkati tekrar yaratacak). Çünkü Allah her şeye kadirdir.” (Ankebût 29/20). Kur'an'ın teşvik ettiği yer yüzündeki bu anlamlı gezinin anlamı, yeryüzünün dışının ve içinin incelenilmesi, varlığa konulan yasanın önemini ve Allah'ın varlığı nasıl yarattığına akıl erdirmemizi istemektedir. Sonuçta bu da Allah'ın ölüleri yaratmaya güç yettirebilecek kudrette olduğunu gösterir.³²⁹

Doğrul, insan âhireti inkâr etse de dünyayı inkâr edemeyeceği bir gerçek olduğunu ifade eder. Dolayısıyla insanlar sonlarının ne olacağını kestiremediği için hem yanlış yolda hem de ıstırap içinde olacaktır. Çünkü âhirete inanmayan bir vicdan, azap içinde yaşar. Böylece bu tür insanların hayatları sapıklık ve acı içinde geçer. Kur'an onların bu durumunu şöyle anlatır. “Âhirete inanmayanlar hem azap içindedirler hem sapıklığın en koyusu içinde!” (Sebe 34/8). Çünkü âhirete inanmayan insanlar, âhiret azabından önce vicdan azabını çekerler. Aldırmadan, anlamsız yaşanan bir hayatın ve o hayatın sonu da acı vericidir.³³⁰

³²⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 118.

³²⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 119.

³³⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 119-120.

2.7.2.4. Âhiret Dünya Hayatının Gayesidir

Doğrul, gayenin gözardı edilip âhireti inkâr etmeyi, dünya hayatını inkâr etmekle eş tutar. Zira dünya hayatın amacı âhirettir. Âhirete inanmamak bu hayatı anlamsız ve gayesiz görmektir. Dünya hayatı anlamsız değildir. Bu anlamın amacı âhirete kavuşmaktır. Dünya hayatı bunla anlam kazanır.³³¹ Bu anlamda Kur'an'a bakıldığında, insanın başı boş olmadığını söylemektedir. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanner. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir “alaka” oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti. Şimdi, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?” (Kıyame 75/36-40).

Doğrul, âhirete iman, İslam inanç esaslarının en önemli ilkelerinden biri olduğunu ifade eder. Bu inanç, körü körüne olup, artık her şeyi âhiretten umarak, dünyada başı boş yaşayıp, ölümü beklemek olmadığını söyler. Bilakis İslam'ın bu inancı, insana sürekli aktif olmayı, çalışıp başarmayı hedefler. Bu inanç, insana âhireti hedefleyerek insanda var olan potansiyeli olabildiğince kullanmayı teşvik eder. Kur'an, insanın emeğini alkışlarcasına³³² der ki, “Ey insan! Sergilediğin bu emek boşuna gitmez. Çalışman gerektiği gibi çalıştığın için bu emeğin boşuna gitmez.” (el-İsrâ 17/19-12).

2.7.2.5. Dünyayla Âhiret Arasındaki Bağlantı

Doğrul, dünya ve âhiret arasındaki bağı öyle sık dokumuş ki âhirete has olan bazı şeylerin burada da kendisini göstereceğine ifade eder. Ona göre cennet ve cehennem sadece ölümden sonra kavuşulacak şeyler değildir. Bunlar bu hayatta da görülecek hakikatlerdir. Âhiret, ölümün ötesinde düğümlenmiş bir sır değildir. Ölümden önceki hayatta da yaşanan ve bu hayatın her açıdan kendisini hissettirir. Âhiret dünya hayatında hazırlanan bir gelecektir. Dolayısıyla bu dünya, iyi insanlar için cennet, kötü insanlar içinse cehennem olduğunu ifade eder.³³³

Kur'an, âhiretin ödülünden bahsederken, Allah'tan korkanlar için iki cennet var der. Doğrul, burada iki cennetten birinin dünya cenneti, diğerini ise âhiret cenneti olduğunu belirtir. İyi, doğru ve dürüst insanlar, güzel sıfatları Allah'ın arzuladığı

³³¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 118-119.

³³² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 119.

³³³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 120-121.

şekilde yaşayan insanlardır. Dolayısıyla bu güzel sıfatlar, onlara dünya hayatında huzurlu bir yaşam sağlar. Bunun da anlamı, dünya ve âhiret cennetine kavuşmaktır. Doğrul, buradaki tezini de şu âyete verdiği anlamla desteklemektedir. “İlme’l-yakin bilseniz (yakın ifade eden bilişle bilseniz) kasem ederim ki cehennemi muhakkak görürdünüz.” (Tekâsür 102/5-6). Bu âyetin bize cehennem bu dünyada da açık bir şekilde görülebileceğini ifade etmektedir. “Çünkü cehennem hayatı, insanın işlediği kötülükler yüzünden yaşadığı çirkin ve iğrenç hayatın tepkileridir.” İşlenen kötü davranışlar, günahlar insanın içini kemirip, ruhunu daraltıp, insanın maddi ve manevi bünyesini sarsıp cehennem azabını yaşatır. Bütün suç ve günahlar bu ızdırabı insana yaşatır.³³⁴

Doğrul, şairin tattığı suç zevkinin ıstırabını şu şiirle anlatır. " *Kimi namusa dokundu, kimi cism-u cana zevk namına ne yaptım sa pişman oldum*". Bunu şu âyet bağlamında yorumlar "O cehennem Allah'ın emriyle tutuşturulmuş öyle bir ateştir ki gönülleri sararak üstüne çıkar." Doğrul, bu şiirdeki feryadın bir suç zevkinden dolayı olduğunu ve şairin bunun tepkisini bir cehennem olarak içinde hissettiği için feryadı koparmıştır der.³³⁵

Doğrul, dünya ve âhiret arasındaki bağ hakkındaki görüşünü savunurken bir de Mehmet Akif Ersoy'un bir şiirini örnek verip yorumlar.

*“Nihayet neyse idrâk ettiğin şey ömr-i fâniden,
Onun bir aynidir mutlak nasibin ömr-i sânidin.
Hatadır âhiretten beklemek dünyada her hayrı,
Öbür dünya bu dünyadan değil, hem hiç değil ayrı.
Sen ey sersem ki «üç günlük hayatın hükmü yok» der de,
Sanırsın umduğun amadedir ferday-ı mahşerde,
Ne ekmiştin ki mahsul istiyorsun bir de ferdadan?!
Senin meşru olan hakkın, bugün hüsrân, yarın hüsrân.
Eğer maksudu yalnız âhiret olsaydı Yezdanın
Ne hikmet vardı, ibdamda hiç yoktan bu dünyanın?*

³³⁴ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 120-121.

³³⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 121.

*Ezelden ayrılan ruhun neşimengâh-ı bakisi,
Ebedken yolda eşbahın niçin olsun mülâkisi,
Elestin arkasından gelmesin cennet, cehennem de,
Neden ervaha tekrar imtihan olsun bu âlemde?
Demek dünya değil pek öyle istihfafa şayeste
Demek bir feyz-i baki var bu fani ömre vabeste!”*

2.7.2.6. Âhirete İmanın Dünyaya Tesiri

Doğrul, âhirete imanın insanın kişiliğine tesir ettiği kadar hiçbir şeyin tesir etmediğini ifade eder. Bu imanın, özellikle hayal kırıklığına uğrayan, bilhassa hakketmediği acılarla hayatın darbeleri ile baş başa kalan insanlar için son derece teselli ve umut verici olduğunu açıklar. Bunun kazandırdığı ahlâki özellik ise sayılmayacak kadar çok olduğunu belirtir.³³⁶

Yine o, âhirete inanmamak ise insandaki sorumluluğu gevşettiğini ileri sürer. Bir nevi her şeyi mubah görüp, hayatı zevkten ibaret görmektir. Bunun için de ahlâki değerleri umursamaz. Dolayısıyla hayatı haz ve zevkten ibaret görür. Bu da insanda fazilet bilincini köretilir. Böylece insanın gözünde zevk için her şey mubah olur. Bu duruma düşen insanlar ise iç sese karşı duyarsız olurlar. İç sesin onlara hatalarını haykırmalarına rağmen, sağır vicdanları bu sesi aldurmazlar. Oysa âhîret imanına karşı duyarlılık ise insanı her yönden bilinçlendirip, bütünleştirir.³³⁷

Doğrul, âhîret inancını her karesiyle ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İman açısından ciddi anlamda önemsenmesi gerektiğine inanır. Çünkü âhîret inancının dünya hayatına muhteşem katkısının olduğu kanaatindedir. Gerçekten de ebedi yaşama arzusu içinde olan insan için âhîretin muhteşem bir etkisi vardır. Ayrıca birçok insan için teselli verici olduğu gerçektir. Lakin Doğrul’un, dünyayı adeta âhîrete inanmayanlar için bir zindan şeklinde göstermesi hakikat dışıdır. Bu dünyada sınırsız özgürlük ve her tür zevk-u sefa içinde yaşayanları cehennem içinde olduklarını söylemek, tamamen psikolojiktir. Çünkü bu dünya insan için imtihan yeridir ve hiç kimse imtihanın getirdiği sorumlulukları, bal şeklinde gösterme

³³⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 129.

³³⁷ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 129.

hakkına sahip değildir. Bu aslında bedeni ruhtan bağımsız bir şekilde değerlendirmektir. Doğrul'un kast ettiği vicdan azabı, kanaatimizce inanmayanlarda ciddi anlamda kendisini göstermez. O azap, inanıp da inandığı gibi yaşamayanlarda gerçek anlamda kendisini gösterir.

2.7.3. Haşir Neşir ve Ba's

Doğrul der ki, Cahiliye müşriklerin en çok karşı oldukları konulardan biri de kıyamet ve ölümden sonraki hayattır. Onlara göre kıyametin kopması ve öldükten sonra yeniden dirilmek imkânsızdır. Onları bu düşünceye iten birçok neden vardır. Özellikle gündelik hayatlarının yaşam şekilleri onları bu duruma itmiştir. Böyle olunca da yaptıklarının hesabı olacağını düşünmemişler. Bundan dolayı yeniden dirilmeyi inkâr etmede son derece aşırı gitmişler. Nitekim onların bu anlamdaki inkârlarını bir Arap şairi şöyle dile getirmektedir. "*Yaşamak, sonra ölüm, sonra dirilmek, sonra toplanma mı? Bunların hepsi uydurma masallarıdır*". Cahiliye Araplarına göre insan öldükten sonra ruhu bir kuş olup uçar. Bu da onlar için yeniden dirilmenin olmadığını gösterir.³³⁸ Kur'an, onların bu çarpık zihniyetini ele almıştır. Onların yeniden dirilme konusu hakkındaki düşüncelerini dile getirip, cevap vermiştir.

Yine o, bir kısım Araplar da Dehriler'in inandıkları gibi inandıklarını ileri sürer. Kur'an, onların bu inancını şöyle ifade etmektedir. "Bu dünya hayatından başka bir hayat yoktur". (el-En'âm 6/29). "Onlar, hayat bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir. Yaşarız, ölürüz, bizi ancak zaman helak eder, derler." (Câsiye 45/23). Bu âyetler inkârcıların, inkâr konusundan ne denli aşırı gittiklerini gösteriyor.³³⁹

Doğrul, Kur'an'ın âhîret hayatına son derece önem verdiğini belirtir. Öyle ki Mekkî âyetleri Allah'ın birliğine önem verip konu edindiği gibi âhîret hayatını da aynı derecede önemseyip yer vermiştir. Bu inanç, dinin en belli başlı konularından olduğu için, bunu akıl ve gönüllerde kökleştirmeyi hedeflemiştir. Çünkü insan ancak bu inançla ıslah olup, doğru yolu bulabilir. "Ahirete inanmayanlar Allah'ı inkâr

³³⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 131.

³³⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 131-132.

ettiği gibi kalpleri de kibirle doludur" (el-En'âm 6/22) âyeti bu gerçeği ifade etmektedir.³⁴⁰

Doğrul, Allah inancının âhiret inancını doğurduğunu, dolayısıyla Allah'a inanıp, âhirete inanmamak imkânsız olduğunu belirtir. Âhireti inkâr eden bir kimse, Allah'ı da inkâr eder. Müminler ise Allah'a da âhirete de inanırlar. Allah'ın din gününün maliki ve hesap gününün mutlak galibi olduğunu ikrar ederler.³⁴¹

Doğrul ba's'ın öldükten sonra tekrar dirilme anlamına geldiğini belirtir. Onun anlatımına göre ba's kelimesi üç anlamda kullanılır. Birincisi; kıyamet gününde ölümlerin dirilip hesap vermeleri ve herkesin hak ettiğine kavuşmasıdır. İkincisi, manen ölmüş insanların peygamberlerin tebliğiyle dirilmeleridir. Üçüncüsü ise insanların hidayeti için peygamberlerin gönderilmesi anlamındadır.³⁴²

Doğrul, haşrin cismani mi yoksa ruhani mi olacağı üzerine çok farklı görüşler öne sürüldüğünü ve konunun olabildiğince tartışılıp, yazılıp çizilmiş olduğunu belirtir. O, bu farklı görüşlere değinmeden, konu hakkında sadece Kur'an'ın amacına, Kur'an'ın bakışına değinmek istediğini ifade etmiştir.³⁴³ Ona göre öldükten sonra yeniden dirilme hakkındaki âyetlerden anlaşılan en önemli nokta, müşriklerin yeniden dirilme meselesine bir türlü akıl erdirememeleridir. Bundan dolayı "Biz ölüp, dünyadan kaybolup gittikten sonra yeniden mi yaratılacağız?" derlerdi.³⁴⁴ Bu bakış açısı sebebi ile müşrikler Allah'a kavuşmayı ve ona hesap vermeyi inkâr ediyorlardı. Dolayısıyla Doğrul'a göre burada söz konusu edilen mesele, öldükten sonra yeniden dirilmek ve bu dirilmenin nasıl olacağı değildir. Nitekim konu hakkında Kur'an şöyle buyurur: "Ya Muhammed! deki: Sizin canınızı almaya memur olan ölüm meleği canınızı alır, sonra siz rabbinize döndürüleceksiniz." (Secde 32/11). Yeniden dirilme inancının anlamı, Allah'a dönüştür. Allah'a kavuşup amelin hesabını vermektir. Bu inancın bize bildirdiği hakikat, insanın ölümden sonra yeniden dirileceği ve yaptıklarının hesabını vermesidir.³⁴⁵

³⁴⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 132.

³⁴¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 132.

³⁴² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 538, dip. 2.

³⁴³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 133-134.

³⁴⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 133-134.

³⁴⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 134.

Doğrul ölümü dünya ile âhiret arasındaki kapı olarak tasvir eder. Onun anlatımı ile bu kapıdan geçen herkes yeni bir hayata kavuşacaktır. Kur'an bu yeni hayat için "halk-ı cedîd" yani "yeniden yaratılış" ifadesi kullanır. Yine o, bu yeni yaratılışın nasıl olacağını o âleme ait olduğu için bizim bunu bilmemiz veya bildirmemiz mümkün değildir, demektedir. Yeniden dirilişin nasıl olacağı tartışmaları, Allah'a kavuşma inancı yanında bir önemi yoktur. Asıl önemli olan mesele, herkesin sorumlu olduğu ve hesap gününde yaptıklarının hesabını vereceği bilincinde olmasıdır. Yaşamını âhirete inanarak ve ona göre hazırlıklı olmasıdır. Bu hesap, bu dünyada başlar ve âhirette ise her şey gün gibi ortaya çıkar.³⁴⁶

Doğrul, haşir meselesinde filozofların ve kelâmcıların tartışmalarına girmeden, doğrudan Kur'an açısından ele almak istemiştir. O, bu tartışmaların âhiret gerçeği ve âhiret hazırlığı yanında pek de önemli olmadığını söyler. Daha çok ölümden sonraki hayatın gerçeği üzerinde durmuştur.

2.7.4. Hesap

Doğrul, Kur'an'ın hesabın ne derece önemli olduğunu ve hiçbir işin hesapsız kalmayacağını açık bir şekilde anlattığına dikkat çeker. İnsanın âhirette karşılaşacağı hesap, dünyada yapıp ettiklerinin hesabı olacaktır. Bu hesap sadece âhirette değil dünyada da yeri geldikçe görülecektir. Dolayısıyla âhirette görülecek her şey bir bakıma bu dünya hayatına da tatbik edilebilir. Örneğin Kur'an, ölümlerin dirileceğini anlatır. Bunu dünyadaki bir durumla karşılaştırdığımızda, peygamberlerin, gaflete dalmış, manen ölmüş ruhların vahyin tebliği ile uyarıp, uyandırmaları da anlaşılabilir.³⁴⁷

Doğrul, iyiliğine karşılık iyilik ve kötülüğüne karşı ceza görnin sadece âhirette olmayacağına özellikle değinir. Ona göre dünyada da hesap görür. Bununla birlikte eşsiz olan âhiretin hesabı ile bu dünya hesabı, aynı derecede olmayacaktır. Âhiretteki hesap, hiç kuşkusuz en mükemmel derecede görülecektir. İnsanın sürekli hesap vermesi ilahî kanun gereğidir. Onun için hesap her iki dünyada da verilir. Bundan dolayı Kur'an, Allah'ın hesabı çarçabuk gören diye belirtir. Bu da Allah'ın her an her hesabı gördüğü anlatılıyor. Dolayısıyla insanın işlediği her kötülüğün vicdanını rahatsız etmesi de bunu gösteriyor. İslam'ın, günah için "gönül üzerinde

³⁴⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 134.

³⁴⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 125-126.

bağlanan paslar” dediği belki de bunlardır. Hz. Peygamber, “Kul bir günah işlediği vakit kalbinde siyah bir leke hasıl olur. Kul tevbe eder, çekinir ve istiğfar ederse kalbi yine parlar; fakat döner de yine günah işlerse o leke artar, nihayet kalbini sarar.”³⁴⁸ Bu da gösteriyor ki insan işlediği günahın cezasını hemen çeker. Çünkü kalpte meydana gelen leke, pas, günahın cezasıdır. Kısacası maddi duyularımız idrak etmese de iyiliğin ve kötülüğün hesabı her an görülmektedir.³⁴⁹

Doğrul, Kur’an’a dayanarak iyiliğin hesabı misli ile olmayacağını ifade eder. Allah kötülüğün karşılığını misli ile verir ama iyiliğin karşılığını ise artırarak verir. Bu da Allah’ın rahmetini göstermektedir. Onun katında iyiliğin meyvesi ölçü ile ölçülemeyecek derecededir.³⁵⁰ Allah, yarattığı tüm varlığı bir yasaya bağlamıştır. Her şey sistemli bir düzen içinde işleniyor. Tıpkı bu sistem gibi hesap da bir sistem içinde işletilecektir. Allah iyiliğin ödülünü, kötülüğün ise cezasını birtakım prensiplere göre verir. Bunun daha iyi anlaşılması için dünya hayatındaki kanunlarla kıyaslayalım. Beşerin koyduğu kanuna aykırı davranış suç olup, karşılığının bedeli ceza olduğu gibi, Allah’ın kanununa aykırı davranış da aynı şekilde suçtur. Kanuna uymanın olumsuz bir yaptırımını söz konusu değildir. Bilakis özgür ve güven içinde yaşama hakkı söz konusudur. Dolayısıyla insan âhiretteki hesaba da yabancı olmamalıdır. Unutmamak lazım ki beşerin soracağı hesap ile Allah’ın soracağı hesap aynı şekilde olmayacaktır. Zira insan, insandan gizli olarak kanunları çiğneyebilir. İnsan, insana hesap sorduğu zaman bazı şeyler gözden kaçabilir. Ama söz konusu Allah olunca, onun için öyle bir şey düşünülemez. Çünkü Allah’ın hesabının ne denli hassas olduğu Kur’an bizlere bildirmektedir.³⁵¹

Doğrul Kur’an’ın insana acil, hazır ve gelip geçici zevklere kapılıp yaşanan bir hayat önerdiğini belirtir. Bundan dolayı Kur’an sonsuz hayatın zevkini gayretle kazanmayı ve geçici zevklerin ebedi zevklere tercih edilmemesini istemektedir. Çünkü geçici hayatın zevkleri anlıktır, gelip geçer. Bu geçici zevkler gelecekte kopuk ise zamanla yerini acıya bırakır. Bunun da âhirette hesabı zor olacaktır.

³⁴⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 29.

³⁴⁹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 126.

³⁵⁰ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 127.

³⁵¹ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 134-135.

Dünyada sonsuz hayat için yaşanılmış bir hayatın hesabı kolay, zevki ise sonsuzdur.³⁵²

Doğrul, insan yaptıklarının karşılığını sadece âhirette değil, dünyada da göreceğini ileri sürer. Fakat hayatın gerçek yüzüne bakıldığında, Doğrul'a hak vermek mümkün değildir. Çünkü nice zalim ve zorbarların hesabı kesilmeden dünyadan göçüp giderler. Ayrıca nice iyilik sever ve fedakâr insanlar da dünyada gün yüzü görmeden ölüp giderler.

2.7.5. Amel Defteri

Doğrul, amel defterin Kur'an'da birden çok anlamda kullanıldığını ifade eder. O, Râgıb el-İsfahânî'nin bu kelimeye verdiği anlamı benimseyerek açıklar.³⁵³ Der ki, kitap denilince akla sadece belli sayfalardan meydana gelmiş bir şey akla gelmemelidir. Bu bazen ilim, bazen emir veya bazen de farz şeklinde gelir. "Ketebe"/yazdı sadece kâğıt üzerine bir şeyler yazmak anlamına gelmez. Bu bazen bir şeyin emredilmesi veya farz kılındığı anlamına da gelir. Dolayısıyla amellerin yazılmasından ve amel defterinin tutulmasından kastedilen şeyin belli olduğunu açıklar. Amellerin yazılmasından kastedilen şeyin amellerin kayıt altına alınması demektir. Bu anlamda birçok âyetin bu anlama geldiğini ifade eder.³⁵⁴

Doğrul, amel defterinin yerine göre değişik anlamlar ifade ettiğini belirtir. Bu, kimi zaman insanın işlediği amel, kimi zaman amel değil ameli yapan kişi, kimi zamansa kişinin amel defteri ile kişinin bulunduğu yerin birbirine uygun olduğunu ifade eder.³⁵⁵ Dolayısıyla amel defteri iyiler için bir yükseklik, günahkârlar içinse alçaklık ifade eder. Bu defter insanın özündedir. Çünkü insanın işlediği ameller insanı şekillendirir. Günahkarların kitabı, bir alçaklık ifade etmesinin nedeni, kötülüğün onların ilerlemesine engel olmasından dolayıdır. Zira kötülük, insanı değerli kılan, insanı yükselten özelliklerini körertir ve bunun neticesinde bir zindan yaşatır. Ama iyilerin kitabı amellerinin karşılığı olarak onlara güzel bir yer kazandırır. Çünkü bunlar kendilerini değerli kılan özelliklerini en güzel bir şekilde kullanmışlar. Böylece iyilik onların yücelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla hesap

³⁵² Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 135.

³⁵³ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 129-130

³⁵⁴ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 130.

³⁵⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 130-131.

gününde insan, işledikleri iyi ve kötü bütün amellerini görecek ve buna göre değer kazanacaktır.³⁵⁶

Doğrul der ki, Ahiret hayatı iyilerin olacak ve onlar amel defterlerini alınlrının akıyla, gururla okuyacaklar. Çünkü onlar bugüne hazırlanıp ve buna kavuşmayı uman kişilerdi. O gün, kötülerin hali ise iyilerin hali gibi olmayacaktır. Kitapları onlara pişmanlık yaşatacak ve asla bu kitabın kendilerine verilmesini istemezler. Çünkü amel defterlerine, onların yaptıkları hiçbir şey ihmal edilmeden kaydedilmiştir.³⁵⁷ Nitekim Kur'an, o gün günahkarların durumunu anlatarak der ki, "Defter konulduğu zaman mücrimlerin karşılaştıkları haile (trajedi)'den hele can içinde titreştikleri ve 'Ne yazık bizlere, bu defter ne küçük ne büyük bırakmış; hepsini kaydetmiş!' dediklerini görürsün" (Kaf 50/40).

Yine o, Müslümanların herkesin bir hesap defterinin olduğuna inandığını belirtir. İnsanın dünya hayatında yaptıkları her şey bu deftere yazılır. İnsanın dünyada yaptıkları tüm davranışları, düşünceleri onda bir iz bırakır. O izin bıraktığı tesirin etkisi ya dünyada veya âhirette mutlaka kendisini gösterir. Ayrıca ameller dünya hayatında ya ruhen ya da bedenen kişiyi etkiler. Bu etkiler olumlu ise sağlam bir kişilik, olumsuz ise kötü bir kişilik kazandırır. Her davranış bir iz bıraktığına göre, insanın ona göre davranması gerektiğinin bilincinde olması lazım. Böyle olduğu zaman vicdanlı ve olumlu biri olur. Bu da hesabını olumlu yönden etkiler.³⁵⁸

O, Müslümanın en büyük kaygısı hesap defteri olduğu için, dünya hayatını ona göre şekillendirmesi gerektiğine inanır. Bu da insanın her eyleminin kayıt altına alındığının ve bir gün yaptıklarına göre karşılık göreceğinin bilinciyle olur. Müslüman hep bu bilinçle yaşamalıdır.³⁵⁹

Doğrul, fertlerin hesap defteri olduğu gibi milletlerin de hesap defterleri olacağını belirtir. Kur'an, her milletin hesap verileceğini ve hesap verilecek bir kitabının olduğunu ifade eder. Buda bir hesap bilinciyle insanın yaşaması gerektiğini gösterir.³⁶⁰

³⁵⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 130-131.

³⁵⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 128.

³⁵⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 135-137.

³⁵⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 136-137.

³⁶⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 129.

2.7.6. Mizan

Doğrul, ahirette insanın amellerine göre muamele göreceklerni ifade eder. Yani insan iyilik ve kötülüklerine göre hesaba çekilir. Kur'an bu hesaptan söz ederken, bunun bir mizan, yani bir terazi ile belirleneceğini ifade eder. Bu terazi, bildiğimiz herhangi bir terazi gibi olmadığını, buradaki terazi söz konusu olunca, akla iki ve tek gözlü bir terazi gelmemeli der. Bu terazi adaletin gereğini yerine getiren terazidir. Dolayısıyla maddi olarak bildiğimiz şekilde bir terazi düşünülmemelidir. Nitekim Kur'an adaletten söz ettiği bir yerde "Biz Peygamberlerimizi beyyinelerle (apaçık delillerle) gönderdik ve beraberinde kitap ve mizan indirdik ki insanlar adalete tutunsunlar" (Hadid 57/25). Buradaki mizandan kasıt, varlık âlemindeki denge kanununun alamet ve ölçüsü olarak eşyanın dengesini tayin etmek için kullanılan bir araçtır. Allah bununla insanın, insaflı ve âdil olmasını dilemiştir. Dolayısıyla bu anlamda bakıldığında mizan, adaletin göstergesidir. Allah'ın gönderdiği mizan hukuku, sosyal hayat ve siyasi hayatın düzenini belirleyen adalet ölçüsüdür. Yine Kur'an, varlık âleminin bir mizanı olduğunu belirtir. "Hak Tealâ, gökleri yükseltti. Ve mizan vaz eyledi." (er-Rahmân 55/7). Bu mizan, evrendeki dengeyi sağlayan mizandır.³⁶¹

Doğrul, Kur'an, insanın amelinin ölçüleceği mizandan bahsederken bunun, insanda iyilik mi yoksa kötülük mü galip olduğunu belirtmek için ölçüleceğini ifade eder. Kur'an, adalet terazisinin kurulacağını, hiçbir şekilde kimsenin haksızlığa uğramayacağını ve zerre kadar olan şeyinde bu hesaba konulacağını açıklar. "Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz." (Enbiya 21/47). Yine Kur'an, bu tartı neticesinde kazananların iyilikleri ağır gelecek ve kaybedenlerin ise kötülükleri ağır geleceğini haber vermektedir. "O gün vezn (tartı) tam haktır (her şeyin, her amelin en doğru ve tam hakkaniyetle tartısı o gün yapılır), artık kimin mizanı ağır basarsa (iyilikleri kötülüklerinden fazla çıkarsa), işte bunlar ve ancak bunlar felah bulmuş, (muratlarına ermiş) olanlardır. Herkimin mizanı hafif gelir (iyilikleri kötülüklerinden eksik çıkarsa) işte bunlar da âyetlerimize karşı gelmeleri yüzünden, kendilerini ziyanda bırakmış olanlardır." (Araf 7/7-8).

³⁶¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 127-128.

Doğrul der ki, İnsanın bütün iyilik ve kötülükleri ölçülecek ve ona göre karşılık görecektir. Bu karşılıkta hiçbir şekilde haksızlık söz konusu değil ve yaptıklarına tam uygun olacaktır. O dehşet gününde insanın yaptığı herşey ölçülecektir. İyiliği ağır basan umduğuna, mutluluğa erecek, kötülüğü ağır basansa zarara uğrayacaklardır. Tartısı ağır basan, mutluluk veren hayata kavuşacak, tartıları hafif gelense dipsiz kuyuya yuvarlanacaktır. Dolayısıyla insana düşen, bu hesabı unutmamaları ve yarın âhirette nasıl bir hayat istiyorlarsa terazilerini ona göre doldurmaları gerektiği unutmamalarıdır.³⁶²

2.7.7. Kevser

Doğrul, “Biz sana kevseri verdik” (Kevser 108/1) âyetinde geçen kevserin ne anlama geldiği konusunun tartışmalı olduğunu söyler. Tefsirlerde kevser kelimesine onlarca anlam verildiğini ifade eder. O, bu anlamlardan bazılarını tercih ederek dile getirir: “Kevser, din ve dünya açıdan bol iyiliktir. Kevser, cennette bulunan bir ırmaktır. Kevser, müslüman âlimleridir. Kevser, peygamberin soyudur. Kevser, ilim bolluğudur, fazilettir, hayrı çok olan insandır. Kevser, şan ve şeref yüksekliğidir”.³⁶³ Doğrul, kevser kelimesini değerlendirirken, onun Hz. Muhammed’e büyük bir müjde olduğuna dikkat çeker. Zira o dönemde Arabistan’ın durumu malumdur: Putperestlik, hurafe ve gayesizlik yaygındır. Bu derece çölleşmiş yüreklere bir hidayet, bir umut ve bir damlacık hakikat gereklidir. Allah, O’nun ile çölü yeşertecek ve onu gül bahçesine çevirecek, onu coşan bir hidayetin kaynağını yapacak ve bu hidayetin önüne hiçbir şey engel olmayacaktır. Çünkü Allah peygamberini bu davada başarılı kılacaktı.³⁶⁴

2.7.8. Şefa

Doğrul, şefa ve kefaretin yanlış anlaşılmasının şirke sebep olacağını ileri sürmektedir. Ona göre bu tür yanlış anlayışlar sadece dönemin Arap müşriklerinde görülen bir durum değildir. Benzer hatalar; Hristiyan, Yahudi ve başka inançlarda da görülebilmektedir. Müşrik Araplarda bunun varlığının sebebi, yanlış bir Allah tasavvurundan kaynaklanmaktaydı. Araplar daha çok Allah’ın azabından veya herhangi bir felaketten korunmak için putları şefaçı yaparlardı. Çünkü onlar,

³⁶² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 137.

³⁶³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 961, dip. 1.

³⁶⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 961-964, dip. 1.

Allah'ı ceza verici bir otorite olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Allah'a yaklaşmak ve azabından korunmak için birtakım varlıkları aracı ederlerdi. Nitekim müşrikler putlar için şöyle derlerdi: "Bunlar bizim Allah katında şefaathçilerimizdir." (Yunus 10/18). "Bunlar bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz." (ez-Zümer 39/3).³⁶⁵ Doğrul, bu konuda Yahudiler'in de benzer yanıtlara düştüklerine belirtir. Onlar, kendi ırklarından olanları biricik, Allah'ın gözdeleleri ve Allah'ın üstün kulları olarak görürler. "Biz Allah'ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz" (Maide 5/18). Bundan dolayı işledikleri günahların cezasını birkaç gün olarak görmekteydirler. Kur'an, onların bu inancına şöyle cevap vermektedir. "Siz de Onun yarattığı sıradan insanlardansınız ve Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder." (Maide 5/18).

Doğrul, şefaath meselesinde Hristiyanların da hataya düştüklerini belirtir. Onlara göre Âdem'in işlediği suç, İsa'nın insanlık uğruna kendisini feda etmesiyle son bulmuştur. İsa'nın kanı kefareth olduğu için İsa'nın yerine geçenler de günahları bağışlama özelliğine sahip olurlar. Bu davranış Hristiyan din adamlarını Allah'a ortak koşmalarına sebep olmuştur. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder: "Onlar din ulularını ve rahiplerini, Allah'tan gayrı, Tanrı edindiler." (et-Tevbe 9/31). Yine onlara göre Allah'ın oğlu olan Mesih, kıyamet gününde babasının sağ tarafında oturarak insanlar hakkında hüküm verir. Hristiyanların bu inancına karşılık olarak Kur'an Hz. İsa'nın "Sen mi, beni ve anamı, Allah'ı bırakarak Tanrı edinin dedin" (Mâide /116) şeklinde sorguya çekileceğini, onun da: "Ben ancak senin bildirdiklerini onlara bildirdim ve ancak Allah'a kulluk edin dedim. Onlara azap edersen, kullarıdır, onları bağışlarsan Aziz sensin, Hakîm sensin" (Mâide 5/117-118) şeklinde cevap verdiğini bildirir. Doğrul'a göre Hz. İsa bu ifadesi ile hesap sormanın ve suçu affetmenin yalnız Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Böylece İslam, tüm batıl ve yanlış inançları vahyin bilgisiyle düzeltmeyi amaçlamıştır. Şefaath ise sadece Allah'ın izniyle olabilir. Allah'ın onaylamadığı hiçbir şefaath fayda vermez. İnsana fayda sağlayacak olan kendi amelidir. Bütün şefaath yalnız Allah'a aittir ve bunu yalnız O'ndan beklemek gerekir. Putlara, meleklere, kullara, adaklara, hurafelere aldanarak veya bunlara güvenip şefaath beklemek, boş bir hayalden başka bir şey değildir.³⁶⁶

³⁶⁵ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 77.

³⁶⁶ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 77-78.

Doğrul İslam dininin Allah ile kul arasında hiçbir vasıta kabul etmediğini tekrarlar ve İnsanın, Allah ile arasını bulmak için hiçbir şefaata ihtiyacı olmadığına dikkat çeker. Bunun için Hristiyanlık'taki şefaata algısının İslam'da yeri olmadığını belirtir. Hz. Peygamber ümmeti için örnek bir şahsiyettir. Onun insanlara gösterdiği yol, yolların en doğrusu ve en güzeldir. Bu yol herkesi kemale erdiren yoldur. Peygamberin şefaati bu bakımdandır.³⁶⁷

2.7.9. Cennet ve Cehennem

Doğrul, ahiret denince insanın aklına iki yerin geldiğini belirtir. Bunların cennet hayatı ve cehennem hayatı olduklarını ifade eder. Cennet ve cehennem hayatı kişinin ameline göre kişiye verilir. Dünya hayatında hayatlarını iyilikle geçirenler cennetlik, hayatlarını kötülükle geçirenler ise cehennemlik olacaktır.³⁶⁸

Doğrul, âhiret hayatının ödülünü kazananların kavuşacakları bu ödül yerini en çok tarif eden kelimenin “Cennet” çoğulu ise “cennat” olduğunu belirtir. Yaşamlarını iyilik ve doğruluk içinde geçirenlerin kavuşacakları yer cennettir. Cennet, iman edenler ve iyi işler yapanların yeri olacaktır. Burada içinde ırmaklar akan bahçeler, birçok nimet vardır. Doğrul, cennet nimetlerinin ise bu dünyada yapılan iyiliklere tekabül ettiğini ifade eder. Cennet hayatı temsili olduğunu ileri sürer. “Korunan ve sakınanlara va'd olunan cennetin temsili şudur ki: orada su ırmakları vardır.” (Muhammed 47/15). Doğrul, cennet nimetlerinin nasıl olduğunu bu dünyada anlayamayacağını ve cennet nimetlerinin bu dünya nimetlerinin cinsinden olmadığını belirtir. Nitekim Kur'an der ki; “Hiçbir kimse işlediklerine mükâfat olmak üzere kendisine saklanmış olan göz aydınlığını bilemez” (Secde 32/17). Örneğin; Kur'an kimi yerde cennet nimetlerini anlatırken “zıll” yani gölge kelimesini kullanır. Buradaki gölgeden maksat bildiğimiz gölge değildir. Zira cennette bildiğimiz şekilde bir güneş yoktur. Kur'an der ki, “Onlar orada ne güneş görürler ne de şiddetli soğuk!” (en-Nisa 4/13). Kur'an'ın kastettiği “zıll” bereket ve himayedir. Cennet nimetlerinin “rızk” kelimesi de bu anlamda okunmalıdır. Yani buradaki rızık dünyada olduğu gibi insanların yaşaması için lazım olan şey değildir. Yine cennetteki meyvelerde bildiğimiz meyveler gibi değildir. Bunlar hayatta işlediklerimizin karşılığıdır. Anlatılan cennet nimetleri; su, bal, sedir, taht ve buna

³⁶⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1: 92, dip. 224.

³⁶⁸ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 137.

benzer şeyler bir benzetmedir. Bunlar dünya hayatında ki eşyanın aynısı değildir. Bunların tümü uhrevi ve ruhani bir nimeti temsil ediyor. Kur'an, bunların temsili olduklarını söylemektedir. Ayrıca dünya hayatındaki zaman ve mekânı da âhiret hayatındaki zaman ve mekanına benzetmek doğru olmaz.³⁶⁹ Nitekim Kur'an, cennetin yer ve gök genişliği kadar geniş olduğunu söyler. (Âl-i İmrân /132; Hadid 57/21).

Doğrul, âhiretin meyveleri ve rızkı, bu dünyada yapılan iyiliklerin karşılığıdır der. Dolayısıyla âhiretin nimeti ve azabı bu dünyada başlar. Nitekim Kur'an bu anlamda cennet nimetlerinin en büyüğünün Allah rızası olduğunu ifade eder. Bu dünyada ruh için en yüksek haz ve en büyük lütuf da budur. Dünyada ruhani rızkın en büyüğü Allah'ı zikretmek, onu tenzih ve tesbih olduğu gibi âhiret hayatının da en büyük rızık budur.³⁷⁰ Kur'an cenneti anlatırken; orada üzüntünün, sıkıntının, yorgunluğun olmadığını ve birçok nimetin, güzelliğin olduğunu söyler (Hicr 15/45-48; Vâkıa 56/20-26; Fatır 35/34-35; Yunus 10/10).

Doğrul Kur'an'a göre cennetin sadece çeşitli nimetler ile sınırlı olmadığını belirtir. Cennet, kişinin konumuna göre yükseldiği bir yerdir. Bu dünyada sakınanlar için âhirette yüksek makamlar vardır. Ayrıca Kur'an, cenneti yüksek makam ile sınırlandırmıyor. Çünkü Orası yeni bir yükselmenin başlangıcıdır. Orada gidilecek nice yüksek makamlar vardır. Son olarak cennet ehli, "Ya Rabbi nurumuzu tamamla!" diye dua ederler.³⁷¹ Doğrul, cennetin ödülü olarak görülen huri kelimesinin geçtiği âyetlere ise şu anlamı verir; Duhân sûresinde geçen "huriler" kelimesine, "tertemiz, güzel eş ve yoldaşlar" anlamını verir. "Bu, böyle olacak. Onları tertemiz, güzel eşlerle de yoldaş edeceğiz." (Duhân 44/54). Rahmân sûresinde "huri" kelimesinin geçtiği âyete ise şu anlamı verir; "Bunların içleri, dışları tertemizdir, otağlarına çekilmişlerdir." (er-Rahmân 55/72). Vâkıa sûresinde "huri" kelimesinin geçtiği âyete ise şu anlamı verir; "Saklı inciler gibi güzeller de vardır." (Vâkıa 56/23).

Doğrul, cehennemin Kur'an'da yedi isimle geçtiğini belirtir. Bazıları bu yedi isminden yola çıkarak onun yedi kat olduğunu söyler. Bu isimlerden en çok kullanılan cehennemdir. Cehennem, büyük bir derinlik anlamına gelir. Cehennem

³⁶⁹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 138-139.

³⁷⁰ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 139.

³⁷¹ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 140.

için “cahim” kelimesi de kullanılır. Bu da şiddetli ateş demektir. Bir başka isim de “saîr”dir. Ateş yakmak manasına gelir. Diğer bir isim olan “sekar” haşlayıcı sıcaklık manasına gelir. “Hatme” ismi mahvedici, “leheb”, alevli ateş, “Haviye”, ise dibi görünmeyen yer anlamına gelir.³⁷²

Doğrul, cehennemin bu hayatta kendilerine verilen fırsatı kaybedenlerin, yaptıklarının karşılığını görmelerini ve bu sayede kendi elleriyle ruhlarını duçar ettikleri ruhani hastalıklardan kurtulmalarını ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla Kur’an, cennet ile cehennem arasındaki farkı böylece belirtmiş olur. Kur’an cennetin sonsuz olduğunu söylerken, cehennemin ise son bulacağını yani sonsuz olmadığına işaret eder.³⁷³

Doğrul gerek dünya gerekse âhîret cezasının bir nevi tedavi şeklinde ele alır. O, bu düşüncesini şu âyetle destekler. “Sizden evvel nice ümmetlere de peygamber gönderdik; o ümmetleri varlığa ve sıkıntıya uğrattı ki yola gelsinler.” (el-En’âm 6/42). Bu da anlaşılıyor ki cezanın amacı, yola gelmek, uyanmak ve daha yüksek bir hayata kavuşmaktır. Kur’an, Allah’ın rahmetini sürekli ön planda tutmaktadır. Bütün yaratıklar bu rahmetten yararlanmak için yaratılmışlar. Neticede hepsi bu kaynaktan birleşecekler. Bu birlikte, daha yüksek bir hayat yaşamakla mümkün olur. Cehennem tüm korkunçluğu ile beraber günahkârlar için “mevlâ” (Hicr 15/57). Yani dost, ayrıca o günahkârlar için “ümm” yani anne (et-Tevbe 9/101) olduğu ifade ediliyor. Doğrul bu âyetlere dayanarak cehennemin günahkarları temizleyeceğini ileri sürer. Yine der ki, ateş dibini nasıl temizliyorsa, cehennem ateşi de ruhları kir ve paslardan öyle temizler. Dolayısıyla cehennem günahkarların dostudur. Günahkârlar böylece ruhani yükselmeyi kazanırlar. Günahkârlar cehennemin içinde yeniden temizleneceği için cehennem onların anaları oluyor. Günahkârlar sonsuza kadar cehennemde kalmazlar. Onlar cehennemden kurtulacaklar. Gerçek Kur’an, cehennemin ebedi olduğunu birkaç yerde söyler. Fakat ebediyet, sadece sonu gelmez anlamında kullanılmıyor. Ebediyet, aynı zamanda uzun bir zamanı da ifade eder. Kur’an, günahkarların cehennemde uzun süre kalacağını söyler. Kimi yerde de “Allah’ın dilediği kadar” demekle bu noktayı izah etmiştir. “Bedbaht olanlara gelince, onlar ateştedirler. Onlar orada içlerini çeker ve inlerler. Orada göklerle yerin devamı müddetince kalırlar.

³⁷² Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 142.

³⁷³ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 140.

Rabbin dilediği başka. Rabbin dilediğini kudretle yapar.” (Hûd 11/106-108). Bu âyetler, cehennemın ebedi olmadığını gösterir.³⁷⁴

Doğrul, “Orada göklerle yerin devamı müddetince kalırlar” ifadesinden yola çıkarak, cehennemın bir gün son bulacağını ileri sürer. Başka bir âyette aynı ifade cennet içinde kullandığını ifade eder. Fakat hemen ardından âyetin şöyle devam ettiğini belirtir; “Bu ardı kesilmez” ama cehennem için böyle bir sınırsızlık ifadesi kullanılmamıştır. Dolayısıyla âyet cennetin bir gün yok olabilme ihtimalini kökten bertaraf ederken, cehennem için ise aynı şey söz konusu değildir. Çünkü cehennem bir gün yok olacaktır.³⁷⁵ Doğrul, bu âyetler dışında bazı hadislerle de dayanarak cehennem azabının sonsuz olmayacağını ve bir gün cehenneminde son bulacağını örneklendirir.³⁷⁶

Cennet nimetlerini, dünyadaki iyiliklerle ilişkilendiren Doğrul, bu nimetlerin temsili olduğunu açıklar. Oradaki nimetlerin gerçek anlamda nasıl olduğunu, hiç kimsenin bilemeyeceğini ifade eder. Geleneksel düşüncenin aksine, cehennemın sonsuz olmadığını ve bir gün yok olacağı kanaatindedir.

Doğrul, cehennem azabını bir azaptan ziyade bir rahmet şeklinde değerlendirir. Cehennem azabını adeta kirli çamaşırları yıkayan çamaşır makinası gibi ele alır. Bundan ziyade bir anne, bir dost şeklinde yorumlar. Doğrul, her ne kadar bunu olumlu anlamda ele almışsa da kanaatimizce Kur’an’ın kastettiği bu değildir. Kur’an, buradaki anneliği ve dostluğu olumlu anlamda değil bilakis olumsuz anlamda kullandığını düşünüyoruz. Dost, genel anlamda birinin başka biri ile sıkı bir ilişki içinde olmasını ifade eder. İki kişinin birbirleriyle içli dışlı olması, birlikte vakit geçirdikleri ifade eder. Böylece insanın ateş içinde vakit geçireceğine işaret etmektedir. Anne ise çocuğunu eğitip büyüten ve çocuğuyla sürekli vakit geçirendir. Dolayısıyla cehenneme giren, cezasını orda kaldığı sürece, cehennemın koynunda vaktini geçirir. Cehennem için anne ve dost denilmesinin anlamı, azabın rahmet değil bilakis ne derece zor olduğunu ifade eder. Cehennemın insanı temizlemesi mümkün, lakin bizce bu, yine de rahmet olarak nitelendirilemez. Rahmet olan yanarak temizlenmek değil, rahmet olan, rahmanın rahmet etmesidir.

³⁷⁴ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 141-142.

³⁷⁵ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 141.

³⁷⁶ Doğrul, “Tercüme ve Tefsirine Giriş”, 1: 141-142.

2.8. Devlet Yönetimine Dair Görüşleri

2.8.1. Hilafet

Ömer Rıza Doğrul'un otoriteye hürmet hakkındaki düşüncesine bakıldığında her zaman ve her zeminde halifeye itaati şart koşmadığı görülür. Çünkü ona göre İslam asla zalime boyun eğmeyi şart koşup meşrulaştırmaz. Hilafetin meşruluğunu, hakikate uymada gördüğü söylenilebilir.

2.8.2. Otoriteye Hürmet

Doğrul, İslam'ın otoriteye karşı en yüksek saygıyı öğreten bir inanç olduğu kanaatindedir. Ona göre İslam'da otoriteye olan saygıyı, ailede başlar. Zira Kur'an, anne ve babaya saygıyı ve itaate büyük bir önem vermiştir. Kur'an'da bu husus şu şekilde yer almaktadır: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin ve anne babaya iyilik edin. Şayet biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara karşı of! deme, onları azarlama! onlara en güzel sözü söyle. Onlara karşı itaatlik kanatlarını yerlere ger ve de ki: Ya Rabbi! Onlar benim küçüklüğüm de beni terbiye ederken bana karşı ne kadar esirgeyici davrandılarsa, sen de onları öylece esirge". (el-İsrâ 17/23-24). Anne babaya itaatsizliğin mazereti, onların kişiyi küfre sürüklemek istemeleridir.³⁷⁷ Anne babaya gösterilen bu itaat, diğer tüm otoriteye karşı gösterilen saygının temelidir.³⁷⁸ Kur'an, bunu şöyle açıklar: "Ey İman edenler! Allah'a, peygambere ve İçinizde olan evliyayı umûra itaat ediniz." (en-Nisa 4/59).

Görüldüğü gibi Doğrul, itaat ve saygının kaynağı, ailede başladığını ileri sürer. Ailede başlayan bu saygı ve itaatin etkisi gerek sosyal gerekse siyasal anlamda kendisini gösterir. Doğrul'un burada ele aldığı otoriteye saygı, tamamen pozitif anlamda bir itaattir. Yoksa otoritenin kişiye olumsuz şeyleri emredip, kişinin de olumsuz dahi olsa onu mecbur etmek değildir. Nitekim İslam, kötülüğe teşvik eden otoriteye boyun eğmeyi emretmez.

2.8.3. Devletin Görevi Olarak Cihat

Doğrul, cihat kelimesini Kur'an açısından ele alarak açıklar. O, bu bağlamda Kur'an'ın inişini göz önüne alarak konuya yaklaşır. Bu kapsamda Kur'an'da cihat

³⁷⁷ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 156.

³⁷⁸ Doğrul, "Tercüme ve Tefsirine Giriş", 1: 156.

kelimesinin geçtiği her yerde, bu kelimeye fiili bir mücadele anlamını vermenin doğru olmadığını belirtir. Yani Kur'an'da cihat sadece savaş veya herhangi bir çarpışma anlamına gelmez. Kur'an, "Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihat edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (en-Nahl 16/110) âyetinde, zulüm görüp ve bundan dolayı yurtlarını terk edip, sabır ve cihat edenlerden bahseder. Mekkî olan bu âyette geçen cihat, savaş anlamında kullanılmamıştır. Zira bu dönemde savaş söz konusu değildir. Dolayısıyla burada cihattan kasıt, nefisle mücadele edip, zorluğa karşı sabretmektir.³⁷⁹ Yine Kur'an, bir başka yerde, müminlerin tüm güçleriyle kafirlere karşı Kur'an ile cihat edilmesini ister. "Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'an'la büyük bir mücadele ver." (Furkan 25/52). O Mekkî olan bu âyetin de cihattan kastettiği şeyin savaş değil, hakikatin anlatılması olduğuna dikkat çekmektedir.³⁸⁰ Dolayısıyla Kur'an'da cihat kelimesinin geçtiği her yerde, bu kelimeye fiili savaş anlamı verilmesini doğru bulmamaktadır.

³⁷⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 448, dip. 38.

³⁸⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2: 582, dip. 15.

SONUÇ

Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) hem Osmanlı hem de Cumhuriyet devrine şahit olmuş aydınlardan biridir. Aslen Burdur'lu olan Doğrul, Kahire'de doğup eğitimini orada tamamlamış ve sonrasında Türkiye'ye gelmiştir. Dolayısıyla Arap kültürüne de şahit olmuş birisidir. Farklı kültürlerin ister istemez farklı bakış açıları kazandırdığı mâlumdur. Bundan olsa gerek, Doğrul'un eserlerine bakıldığında düşünce hayatının çok renkli ve zengin olduğu anlaşılabilir. Yazı hayatına Mısır'da başlayan Doğrul, bunu vefat edinceye kadar sürdürmüştür. Mısır'da çeşitli gazetelerde yazı kaleme alan Doğrul, Türkiye'ye geldiğinde de çeşitli gazete ve dergilerde yazılarına devam etmiştir. Çalışmaları gazete ve dergi yazıları ile sınırlı da değildir. O, özellikle İslam düşüncesi üzerine birçok eser kaleme almıştır. Neredeyse ilahiyat alanının her dalında eser veren Doğrul, çalışmalarını Kur'an araştırmaları üzerine yoğunlaştırmıştır. Bununla beraber İslam tarihi, dinler tarihi ve tasavvuf başta olmak üzere hem telif hem tercüme türünde birçok eseri ile de düşünce dünyamıza kazandırmıştır.

Onun uğraş alanı yazarlıkla sınırlı değildir, aynı zamanda siyasette de atılgan biridir. Doğrul, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçilmiştir. Milletvekili olduğu dönemlerde de gerek siyasi gerekse başka alanlarda yazılarına devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde görev almıştır. Bu dönemde İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerde düşüncelerinden yararlanan Doğrul, Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti'ne başkan da seçilmiştir. Bu kapsamda Pakistan'da 1951 yılında gerçekleşen İslam Kongresi'ne katıldığı da bilinmektedir.

Doğrul'un en önemli eseri *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi adlı* meâl-tefsirdir. Bu eseri, genel olarak tercüme açısından başarılı görülmüştür. Buna karşın Ehl-i sünnet düşüncesinin dışına çıkan kimi aşırı ve bâtinî yorumları içermesinden dolayı çok da revaçta olmamıştır. Hatta kimi çevrelerin ciddi anlamda eleştirilerine de hedef olmuştur. *Tanrı Buyruğu*, 2019 yılına kadar sadece dört baskı yapmış ve şu ân nadir bulunan bir eser konumundadır. Bu durum, *Tanrı Buyruğu*'na olan ilginin yapılan eleştiriler sonucunda ilk baskıdan sonra devam etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Kullandığı yöntem ve din anlayışı bakımından Doğrul, geleneği olduğu gibi aktaran ve taklit eden birisi değildir. *Tanrı Buyruğu*'nda yeri gelir gelenekte yer alan birtakım düşünceleri eleştirir yeri gelir yeni düşünceler öne sürer. Genel bakış açısı bu olmakla beraber, kimi yerde ise beklenmedik düşünce ve tavırlar da sergilediği görülür. Örneğin neredeyse bütün mucizeleri akılla izah etmeye çalışmasına rağmen, miraç hakkındaki mevcut rivayetleri eleştirisiz şekilde alır. Bu anlamda Doğrul'un düşüncesini düz bir çizgide sürdürdüğünü söylemek güçtür. Fakat yenilikçi tavrını genel olarak sürdürdüğü söylenebilir. Doğrul'un gerek İslam düşüncesine gerekse siyasi düşünceye katkılarından söz edilebilir. Zira yıllarca kalemiyle ve bütün imkânlarıyla İslam'a, dine ve dindarlara karşı yapılan saldırılara karşı koymuştur. Bu anlamda o bir İslam müdafii olarak anılabilir.

Kelâmî görüşleri incelendiğinde Doğrul'un inanç esaslarına bağlı olduğu tespit edilebilir. O, bu inanç esaslarının insanlar için sadece âhirette değil dünyada da mutluluk kaynağı olduğu anlayışını benimseyen biridir. Özellikle Allah inancını saf haliyle, bir diğer ifade ile tevhidi şirksiz olarak hayatın merkezine almayı çok önemseyen anlaşıyor. Melek, cin ve şeytan gibi gaybî varlıkları, âyet bağlamına göre yer yer alışılmışın dışında yorumladığı da belirtilmelidir. Örneğin cin için şunları söyler; Allah, Hz. Muhammed'e Kur'an'ı dinlemeleri için cinleri gönderdiğini ve bu cinlerin Kur'an'ı dinledikten sonra kavimlerine gittiklerini anlatır. Buradaki cinlerin insan olduğunu ve kitabın sadece insana gönderildiğini ve bunların, Arap olmayan birtakım yabancı kimseler olup, Hz. Peygamber ile görüşmeye geldiklerini ifade eder. Kur'an'da geçen her cin kelimesini bilindik cin anlamında kullanılmadığını savunur. Doğrul cinleri kimi yerde yabancı insanlar, kimi yerde ise Yahudi ve Hristiyan şeklinde anlamlandırmıştır.

Kader ve kazayı bazen Kur'an bağlamında ele alıp yorumlarken, bazen de teselli olacak şekilde ele alır. Genel olarak insan iradesine çok önem verir ve bununla beraber Allah'ın sonsuz iradesini sık sık hatırlar. Otoriterin ailede başladığını ve zulmün olduğu yerde otoriteye boyun eğmenin İslami olmadığını dile getirir.

Doğrul, yaygın olarak bilinen Âdem'den önce de Âdem'lerin olduğuna inanır. Konu hakkında birkaç âlimin görüşlerine de yer verir. Bu kapsamdaki "İmam Bakır, babamız Âdemden önce milyonlarca âdemler gelip geçtiğini söyler. Şeyh Ekber İbnü'l Arabî de *Fütuhât* adlı muazzam eserinde, bizim Âdem babamızdan kırk

bin yıl önce başka bir Âdem'in yeryüzünde yaşadığını kaydeder. İmamiye'nin bir kavline göre bizim Âdem babamızdan önce otuz Âdem gelmiştir ve her biri ile diğeri arasında dünya elli bin yıl bir çöl gibi ıssız kalmış, sonra elli bin yıl mamur yaşamıştır.” ifadeler ona aittir. Ayrıca Mevlana'nın tekâmül nazariyesi hakkındaki düşüncelerinin de buna vurgu yaptığını görüşünü temellendirmek için dikkatlere sunmaktadır.

Yine o, Hz. Havva'nın yaratılışı hakkında Tevrat'ın aktardığı bilgilerin yanlış olduğunu savunur. Ayrıca Kur'an'ın bu tür bilgileri kabul etmediğini belirtir. Tevrat'a göre Âdem'in eşi Havva Âdem'in ege kemiğinden yaratılmıştır. Oysa Kur'an tüm insanların aynı şeyden yaratılmış olduğunu beyan etmektedir. Kur'an bilgisine göre tüm insanlar aynı özden, aynı cevherden ve aynı candan yaratılmışlardır. Doğrul, “Sizi bir tek nefisten yarattı.” (en-Nisa 4/1) âyetinde geçen nefsi şöyle yorumlar: Nefis hem ruh hem can anlamına gelir. Ayrıca nefis bir şeyin bütünü ve cevheri anlamına da gelir. Burada ikinci anlamda kullanılmıştır. Yani Allah insanı aynı cevherden yaratmıştır. Bu da tüm insanın birliğini ve erkek-kadın fark etmeksizin eşitliğini açıklamaktadır. Ona göre kadının erkeğin ege kemiğinden yaratıldığı düşüncesinin Kur'an'da yeri yoktur.

Doğrul, Allah'ın insana üflediği ruhu da farklı olarak ele alır. Ona göre bu ruh, insanın iyiyi ve kötüyü ayırt etme yeteneği olan nefsi nâtıka, insani ruh veya akıldır. Kur'an'ın Âdem ve Âdemoğlunun yaratılışı hakkında söylediklerinin bu anlamda olduğunu belirtir.

Doğrul, tüm mûcizeleri aklın kabul edebileceği bir şekilde yorumlar. Kıyamet alametleri olarak bilinen birtakım hadiseleri de aynı şekilde ele alır. Yine o, âhret hayatının tüm safhalarını ayrıntılı bir şekilde ele alır. Cennet nimetlerini ve cehennem azabını da yer yer alışılmışın dışında yorumlar. Cennetin sonsuz, cehennem ise bir gün yok olacağını belirtir.

Doğrul, İslam'a göre mürtedin öldürülmesinin asılsız olduğunu söyler. Bu asılsız iddianın bir art niyeti olduğunu, çünkü bunu iddia edenlerin İslam'ın din ve vicdan hürriyetine saygı göstermediğini yaymayı amaçladıklarını ileri sürer. Bu kapsamda o, İslam'ın dinden dönenlerden bahsettiğini fakat hiçbir zaman dinden döneni öldürün şeklinde bir emir içermediğini dikkatlere sunar. Ayrıca “İçinizden herkim dininden döner de kâfir olarak ölürse bu gibilerin bütün yaptıkları, dünyada

da âhirette de boşa gider. Bunlar cehennemlikler ve cehennemde kalıcıdır.” (el-Bakara 2/217) âyetinin, bu gerçeği ifade ettiğini belirtir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet (ed.). *Sistemantik Kelam*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Akpınar, Ali. “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”. *Burdur Sempozyumu Bildirileri* (Burdur, 16-19 Kasım 2005). ed. Gökay Yıldız vd.. 439-446. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversite Yayınları, 2005.
- Akpınar, Ali. “Tanrı Buyruğu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 571-572. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Cemal, Mithat. *Mehmet Akif Ersoy Hayatı Seciyesi Sanatı*. 2. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur’ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*. İstanbul 1972.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Akif Ersoy*. 2. Baskı. İstanbul: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercüme ve Tefsîri Tanrı Buyruğu*. 3. Baskı. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Akıl Kelimesi Almiyan Bir Kamûs”. *Selâmet, Dini İlmi Ahlâkî Siyasi Haftalık Mecmua* (1947).
- Doğrul, Ömer Rıza “Mi’raç”. *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası*. 1/40 (1942): 2-3.
- Erdemci, Cemalettin. *Kelam İlmine Giriş*. 4. Baskı. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Temur, Rabia Banu. *Dış Politika Yazarı Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı*. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Topaloğlu Bekir & Çelebi, İlyas. *Kelam Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Uzun, Mustafa. “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”. *Tarih Kültür ve Sanatıyla Eyyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri* (İstanbul Mart 2003). 215-221. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

Uzun, Mustafa. “Doğrul, Ömer Rıza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 489-492. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Eski Eserler. “Eski Eserler: Ömer Rıza Doğrul”. Erişim: 14 Haziran 2019.
<http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/437/Omer-Riza-Dogrul.asp>.

Yılmaz Ulusoy. “Denizlerimiz Ölmeden”. Erişim: 26 Mayıs 2019.
<http://yilmazulusoy.com/tr/makaleler/denizlerimiz-olmeden>.

EKLER

Ek 1. Doğrul'un Hayat Kronolojisi

1893	Kahire'de doğdu.
1914	Mehmet Akif Ersoy ile onun Mısır seyahatinde 1914'te tanıştı. Doğrul, bu dönemde Kahire'de <i>eş-Şa'b</i> gazetesine yazıyordu.
1915	Türkiye'ye gelen Doğrul, İstanbul'da yazılarına devam etti. Türkiye'deki farklı gazetelerde yazılarından dolayı, Türk basınında önemli isimler arasında yerini aldı.
1918	Doğrul, Akif'in büyük kızı Cemile ile evlendi.
1925	Millî Mücadele döneminde bazı yazılarından dolayı İstiklâl Mahkemesi tarafından 1925'te tutuklandı. Bu tutukluğu çok sürmeden serbest bırakıldı.
1934	<i>Tanrı Buyruğu</i> 'nun ilk baskısı İstanbul'da Kur'an metnine yer verilmeden yapıldı.
1940	Doğrul, İzmirli İsmail Hakkı, Eşref Edip ve Kâmil Miras ile beraber İslam <i>Ansiklopedisi ve Mecmuası</i> 'nda birçok madde ve makale kaleme aldı.
1940-1950	1940-1950 arasında günlük siyasi yazılarını <i>Cumhuriyet Gazetesi</i> 'nde yazdı. Yine aynı dönemde İslam dünyası ile ilgili siyasi icmalleri İstanbul Radyosu için hazırladı.
1947	<i>Tanrı Buyruğu</i> , Kur'an metnine yer verilerek yeniden basıldı.
1947-1948	1947-1948 yıllarında dini ve fikri düşüncelerle ön planda olan, haftalık <i>Selâmet Mecmuası</i> 'nı yayımladı.
1950	Demokrat Parti'den Konya Milletvekili seçildi.
1951	Pakistan'da gerçekleşen İslam Kongresi'ne katıldı.
1952	İstanbul'da vefat etti ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi.
1955	<i>Tanrı Buyruğu</i> , Kur'an metnine yer verilerek ikinci kez basıldı.
1980	<i>Tanrı Buyruğu</i> , Ahmet Muhtar Büyükçınar ve Mustafa Uzun tarafından Kur'an metni olmaksızın yeniden basıldı.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Muttalib İSLAM
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 08.09.1987-Bingöl
e-posta : mttlb1islam@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Bingöl Üniv. İlahiyat Fak.	2015

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () ILTS ()